

Lehotay Veronika

Bevezetés a modern állam és jog történetébe

Jegyzet jogi felsőoktatási szakképzésben részt vevő hallgatók számára

Lehotay Veronika

Bevezetés a modern állam és jog történetébe

Jegyzet jogi felsőoktatási szakképzésben részt vevő hallgatók számára

Miskolci Egyetemi Kiadó

2020

©Lehotay Veronika 2020
© Miskolci Egyetemi Kiadó 2020

ISBN 978-615-5626-57-9

TARTALOMJEGYZÉK

I. AZ EGYETEMES ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET FŐBB IRÁNYAI 1789-TŐL	6
1. Az állam fogalma és az európai alkotmánytörténeti korszakok.....	6
<i>Az állam fogalma</i>	6
<i>Az abszolútizmus állama</i>	7
<i>A modern állam</i>	8
2. A jogforrás és a kodifikáció	11
<i>A jog fogalma</i>	11
<i>A jogforrás fogalma</i>	11
<i>A polgári korszak jogforrásai</i>	12
<i>A kodifikáció</i>	12
<i>Példák a modern kori kodifikációra</i>	14
3. Az angolszász jogrendszer	16
4. Az anyagi és eljárásjogi alapelvek fejlődése.....	17
<i>A magánjog alapelveinek fejlődése</i>	17
<i>A büntetőjog alapelveinek fejlődése</i>	18
<i>Az eljárásjogi alapelvek fejlődése</i>	19
5. Fejlődési irányvonalak a szabadságjogok történetében	21
<i>Az angol polgári átalakulás dokumentumai</i>	21
<i>A francia polgár jogai</i>	21
<i>Az amerikai alkotmány és kiegészítései</i>	23
<i>Jogok a weimari alkotmányban</i>	24
<i>Az emberi jogok a 20. század második felében</i>	25
<i>Az emberi jogok csoportosítása</i>	25
II. MAGYAR ALKOTMÁNYTÖRTÉNET 1848-TÓL	27
1. A magyar országgyűlés korszakai és a választójog	27
<i>A neoabszolútizmus időszaka (1849–1861)</i>	27
<i>A dualizmuskori országgyűlés (1867–1918)</i>	28
<i>A nemzetgyűlés (1920–1926)</i>	28
<i>Ideiglenes nemzetgyűlés, nemzetgyűlés (1944)</i>	29
<i>Az országgyűlés hatásköre</i>	29
<i>A választójog fejlődése</i>	30
2. A központi és a helyi végrehajtó szervek története 1848 után.....	32
<i>A király</i>	32
<i>A kormány</i>	33
<i>A kormányzó</i>	33
<i>Helyi szervek 1848 után</i>	35
3. A modern magyar bírósági szervezet kialakulása	39
<i>A polgári korszak bírósági rendszere</i>	39
<i>A bírói függetlenség</i>	40
III. A MAGYAR MAGÁNJOG FEJLŐDÉSE 1848-TÓL	42
1. Jogforrások 1848 után	42
2. A magánjog a polgári korban.....	43
<i>A dologi jogi szabályozás kialakulása</i>	44
<i>A kötelmi jog kialakulása</i>	44
<i>A kereskedelmi jog kialakulása</i>	47
<i>(1875. évi 37. törvénycikk)</i>	47
<i>A csődjog</i>	50
<i>(1881. évi 17. törvénycikk)</i>	50

<i>Az értékpapírok fajtái</i>	50
<i>A házassági törvény</i>	50
<i>(1894. évi 34. törvénycikk)</i>	50
<i>Az öröklési jog fejlődése</i>	52
3. Magánjogi tendenciák a 20. században.....	54
IV. A MODERN MAGYAR BÜNTETŐJOG TÖRTÉNETE	55
1. A Csemegi-kódex (1878. évi 5. törvénycikk) és a Kihágási Büntető Törvénykönyv	55
<i>A Csemegi-kódex novellái</i>	56
2. Büntetőjogi tendenciák a 20. században	58
V. A PERJOGOK FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON	60
1. A büntető eljárásjog fejlődése.....	60
<i>(1896. évi 33. törvénycikk)</i>	60
2. A polgári peres eljárás fejlődése	66
<i>(1911. évi 1. törvénycikk)</i>	66
IRODALOMJEGYZÉK	70

ELŐSZÓ

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán akkreditált felsőfokú jogi felsőfokú szakképzés része *A modern állam és jog történeti alapjai* című tantárgy. A jogi felsőoktatási szakképzésben részt vevő hallgatók számára kínált tantárgyi tematika részben követi a jogászképzés tananyagát és követelményeit. Ennek a képzésnek a során (is) nélkülözhetetlen, hogy az alapszintű jogi tanulmányok bevezetőjeként, megalapozásaként a hallgatók alkotmány- és jogtörténeti ismereteket szerezzenek, vagyis megismerkedjenek azoknak az állam- és jogintézményeknek a rendszerével és történetével, amelyek a napjainkban működő intézmények alapjaiként szolgálnak. Ahhoz, hogy a képzésben részt vevő hallgató megértse korunk állam- és jogintézményeinek tartalmát, szükség van ezen intézmények történeti előzményeinek és fejlődésének ismeretére. Ennek keretében sajátítja el a hallgató a szükséges terminológiát, a jogtörténet fontosabb elemeit, az egyetemes alkotmány- és jogfejlődés alapintézményeit és elveit. Nem lehetséges egy adott jogintézmény hatályos szabályainak megismerése és megértése anélkül, hogy a kialakulásához vezető utat ne ismernénk, vagy ne tudnánk azt, hogy az életre hívásában milyen tényezőnek jutott meghatározó szerep.

A jegyzet két fő részből áll. Az első rész a modern állam és jog egyetemes alapjait vizsgálja. Különös hangsúlyt kívántam fektetni az egyes államtípusok történeti fejlődésére, a jogforrások történeti típusaira, a kodifikáció fogalmára, és a modern kori kodifikációk, valamint az anyagi és eljárásjogi alapelvek létrejöttére és változására. Az első rész záró fejezete a szabadságjogok legjelentősebb fejlődési irányvonalával foglalkozik, azt mutatja be, hogy az egyes szabadságjogok hogyan kerültek szabályozásra az angol polgári átalakulás dokumentumaiban, az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatában*, az *Amerikai Egyesült Államok alkotmányában*, valamint a weimari alkotmányban. A második rész a magyar állam- és jogfejlődés legfontosabb tényezőit mutatja be. Egyrészt az alkotmánytörténet főbb elemeinek változásait, így a törvényhozó, a központi és helyi végrehajtó hatalom, valamint az igazságszolgáltatási rendszer fejlődését vizsgálja 1848-tól, másrészt az 1848 utáni modern magyar jog kialakulásának fázisait tekinti át. Bízom benne, hogy a jegyzetben foglalt ismeretanyag minden hallgatónak segítségére lesz abban, hogy a később elsajátítandó tudásához biztos történeti alapot szerezzen.

Miskolc, 2020 júliusa

A szerző

I. AZ EGYETEMES ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET FŐBB IRÁNYAI 1789-TŐL

1. Az állam fogalma és az európai alkotmánytörténeti korszakok

Az állam fogalma

Az állam rendkívül bonyolult jelenség, amelynek tartalmi értelmezéséhez összetett módszerekre van szükség. Több tudományág szempontja szükséges ahhoz, hogy fogalmilag meghatározható legyen. A fogalom megalkotásához szükség van a filozófia, a jogfilozófia, az általános történelem, az alkotmánytörténet, a gazdaságtörténet, a jogtörténet és az államtan szempontjainak, módszertani követelményeinek figyelembevételére. Az államfogalom megalkotása formai és tartalmi szempontok figyelembevétele alapján lehetséges. Max Weber szerint az állam történeti kategória, amelynek léte objektív társadalmi szükséglet, amit az állam társadalmi rendeltetése fejez ki. Az állam a társadalmi rendeltetését funkcióin keresztül valósítja meg. Az állam a fizikai erőszakkal való kikényszerítés legitim alkalmazásának monopóliumával és a kikényszerítés formalizált, speciális eszközeivel rendelkező intézmény. További jellemzője, hogy a társadalomtól és a néptől elkülönült, szuverenitással rendelkező közhatalom. Az állam fejlődését az államtípus kategóriájának a segítségével lehet megragadni, amely az állam fejlődésének nagy történeti korszakait jelöli. Eszerint 5 államtípust különböztetünk meg: antik állam, hűbéri állam, rendi állam, abszolút állam és a modern állam.

Az állam tehát térhez és időhöz kötött intézményi kategória. Ennek megfelelően történetileg is különbséget kell tenni az államtípusok között, így beszélünk antik, hűbéri, rendi, abszolutista és modern államról. Az állam külső megjelenését, jogi szabályozottságát tekintik fogalomalkotó tényezőnek azok a szerzők, akik a fogalmi szempontok alapján határozták meg az állam definícióját. Így Kant szerint az állam az embertömegek egyesülése jogi törvények alatt. A tartalmi megközelítés figyelembe veszi az állam célját, társadalmi rendeltetését is. Az állam legfontosabb feladata a jogrendi felfogás szerint a jogképzés, a jogalkotás és a jogi normák végrehajtása. Egy másik nézet szerint az állam legfontosabb rendeltetése a jólét megteremtése, a társadalom fizikai és szellemi szükségleteinek a lehető legteljesebb kielégítése. Az állam fogalmának tárgyalásakor végül érdemes néhány konkrét államfogalmat említeni. Feuerbach definíciója szerint az állam a társadalomban meglévő legfontosabb intézményesített hatalom. Jászi Oszkár az államot a társadalomban meglévő egyéni és csoportérdekek kompromisszumaként értelmezte. A marxista államfelfogás azt hirdette, hogy az állam történelmi kategória, szuverenitással és önállósággal rendelkező, területhez kötött társadalmi szervezet, amely rendeltetését funkciói gyakorlása során tölti be a gazdaságilag meghatározó pozícióban lévő társadalmi csoportok érdekében.

Az állam keletkezésére több felfogás alakult ki, például a *teokratikus*, a *patriarchális*, a *patriimoniális*, valamint a *szereződési elmélet*, a *hódítási*, az *organikus elmélet* és a *pszichológiai felfogás*.

Az abszolutizmus állama

A rendi monarchiákban a rendek politikai hatalmát igyekeztek az uralkodók visszaszorítani. Azokban az államokban, ahol ez a törekvés sikerült, abszolút uralmi rendszer alakult ki. Az *abszolutizmus* kifejezés a 19. században keletkezett. Tágabb értelemben olyan uralkodói hatalmat jelent, amelynek gyakorlását mellé- és fölérendelt autonóm hatalom nem korlátozta. Szűkebb értelemben az európai államfejlődésben a 16–19. században kialakult állammodellt értjük alatta, amelynek lényege a koncentrált hatalomgyakorlásban rejlik. Az abszolutista állam jellemző vonása, hogy háttérbe szorította a rendi tényezőket, megteremtette a hatalom egységét. A törvényhozói, a végrehajtói és a bírói hatalom az uralkodó kezébe került, de az állam alaptörvényeit ő is köteles volt tiszteletben tartani. Az uralkodó saját országában Krisztus földi helytartójának tekintette magát, tehát Isten előtt felelősséggel tartozott. Az ország egész területén az igazgatási rendszer országos hatáskörű, egységes lett. Kialakult egy rendi állástól független, szakképzett végrehajtói apparátus is. Az abszolutizmus idején megváltozott az állam és az alattvalók viszonya is. Első ízben merült fel, hogy az állam kötelessége gondoskodni alattvalói testi épségéről és tulajdonáról állami eszközökkel. Az állam kiterjesztette büntetőhatalmi igényét arra, hogy a társadalom és a magánszemélyek érdekeit érintő közösségellenes bűncselekményeket megtorolja. Az abszolutizmus olyan politikai rendszer volt, amely a rendiség konzerválására alakult ki.

Franciaországban I. Ferenc (1515–1547) uralkodása alatt épült ki az abszolút királyi hatalom. Az uralkodó sokáig „*primus inter pares*”, azaz első volt az egyenlő hatalommal rendelkezők, vagyis a hűbérurak között. Ugyanakkor már viszonylag korán, a 14. században megindult a központi állam kiépítése. A francia abszolutizmus virágkora XIV. Lajos uralkodásának idejére tehető. A francia uralkodó ebben az időszakban vált valamennyi tartomány urává, és automatikussá vált a trónöröklés is, vagyis az utód az előd halálakor azonnal átvette a hatalmat (meghalt a király, éljen a király). A legjelentősebb jogszabályokat (*ordonnance*) az uralkodó hozta, a bíróságok az ő nevében végezték igazságszolgáltatói tevékenységüket, és a végrehajtó hatalom letéteményese is a neki alárendelt hivatalnoki apparátus volt. A végrehajtásban fontos szerep jutott a kancellárnak. A központosítást szolgálták a királyi ügyészek is, akik általános ellenőrzési hatáskörrel is rendelkeztek. A 14. században az addigra megerősödött rendi intézmények szerepe egyre csökkent, így 1614-től már nem került sor az általános rendi gyűlés összehívására, azonban a királyi tanács egyes testületei egyre nagyobb szerephez jutottak, önálló központi szervekké fejlődve államtitkárok irányítása alá kerültek. A francia abszolutizmus rendezett viszonyokat teremtett ugyan az alattvalók számára, ugyanakkor nem engedett beleszólást az egyénnek saját ügyei intézésébe.

Az angol abszolutizmus abban az időben jött létre, amikor a rendek már hanyatlásnak indultak, de a polgárság még nem erősödött meg, az uralkodó már nem kizárólag a korábbi elite támogatott, hanem a burzsoázia támogatását is igénybe vette. A 15. század második felére a dinasztiai harcának és a „rózsák háborújának” következményeként összeomlott az alkotmányos rend, látványosan csökkent a parlament hatalma, a végrehajtás és a belső rend fenntartása a király kezében összpontosult, a jogrend bizonytalanná vált. 1485-ben Tudor Henrik legyőzte a York-házhoz tartozó III. Richárdot, így VII. Henrik néven királlyá koronázták. Ezzel kezdődött a Tudor-abszolutizmus időszaka, amikor törvények sokasága látott napvilágot a kereskedelem és a földhasználat szabályainak rendezésére.

A *Tudor-abszolútizmus* (1485–1603) a világtörténelem legkülönlegesebb abszolútizmusa volt, mert a társadalom egyetértett vele. Ebben az időszakban még működött a rendi képviselői rendszer, a parlament megtartotta régi hatáskörét, nem volt központilag szervezett hadsereg és rendőrség, továbbá nem vetettek ki több adót, mint amennyire az államnak feltétlenül szüksége volt. Az uralkodó (VII. Henrik) felismerte az adóztatás, a kereskedelem és a diplomáciai kapcsolatok fontosságát, és erre alapozta a reformjait. Utóda, VIII. Henrik (1509–47) nevéhez fűződik a központi államszervezet megszilárdítása. Ekkor állandósult a korábbi királyi tanácsból alakult szűkebb testület, a *titkos tanács*, amely a legfontosabb központi végrehajtó szervvé vált, és a királynak alárendelve működött.

A *Stuart-abszolútizmus* (1603–1640) ezzel szemben teljesen más jellegű volt. I. Jakab hosszú idő után úgy vélte, hogy hatalma Istentől származik, és királyi jogosultságát a társadalmi csoportok nem korlátozhatják. Állást foglalt a parlamenti jogosultságokkal szemben is, amikor úgy vélte, hogy szakítani kell a korábbi hagyományokkal, és a parlamentnek francia mintára csupán tanácsokat kell adnia az uralkodónak. A Stuart-uralkodók radikálisan szakítottak a Tudorok megengedő jellegű, bizonyos szabadságot biztosító gazdaságpolitikájával. Megemelték a földadót. Tiltották a társadalmi mobilitást, általában törekedtek a városba való beáramlás korlátozására. Megerősítették a hűbéri kötöttségeket. Korlátozták továbbá a kialakult ipari és kereskedelmi szabadságot. A Stuart-uralkodók idején tehát az állam tudatos, tartalmát tekintve regresszív (korlátozó) hatású intézkedéseket hozott. Az államszervezet területén áttértek a személyes kormányzati formára, igényt tartottak a legfontosabb állami ügyekben a privát döntési hatáskörökre. Anglia történetében egyedülálló módon komoly szerepet kaptak az önkény- (Csillagkamara bíróság, északi és walesi tanács) és a különbíróságok. A gazdasági intézkedésekkel az állam akadályozta az előremutató gazdasági folyamatok érvényesülését, az állami reformokkal egy korszerűtlen abszolútizmust valósított meg.

A modern állam

A *modern állam* fogalma az itáliai reneszánsz idején, a 15. században alakult ki, amelyhez Machiavelli *Fejedelem* című műve szolgált elméleti alapul. Kialakulásához hozzájárult a reformáció, amely nemcsak vallási megújulást jelentett, hanem meghatározó hatást gyakorolt az államok szervezeti felépítésére is. A kálvini protestantizmus, az egyenlőség elvének hirdetése elősegítette azokat a gondolatokat, amelyek az államélet demokratikus alapon történő átalakításáról szóltak. Franciaországban a modern állam létrejöttéhez az ideológiai alapot a felvilágosodás eszméi biztosították, amelyek hozzájárultak a polgári jogegyenlőség elvén álló jogrendszer kialakulásához. A modern állam tehát a valóságban a 18. század végén öltött formát az európai történelemben. Kialakulása azonban ezeknek az évszázados folyamatoknak az eredménye.

A modern államot a többi államtípustól az különbözteti meg, hogy létrejöttéhez három *konjunktív feltétel* teljesülésére van szükség. Az első feltétel a vonalszerűen meghatározott és a nemzetközi közösség által elfogadott terület. Másodikként szükséges, hogy a modern államnak nyilvántartásba vett és személy szerint is számon tartott lakossága legyen, végül a terület nagyobb részére és a lakosság többségére kiterjedő cselekvőképes kormányzattal, állami főhatalommal is rendelkeznie kell. Ez az állam békeközösséget teremt, mert – ellentétben a korábbi államtípusokkal – ebben az államban tilos a bosszú, vagyis a jogérvényesítés egyéni, erőszakos módja. A törvényes erőszak egyedüli alkalmazója az állam, a jogvitákat kizárólag az állami

szervek dönthetik el. A modern állam tekinthető jogi közösségnek is, mert ez a szervezet megalkotja és érvényesíti, azaz végrehajtja a kötelező jogi normákat. Cselekvési egységet is jelent, mert aktív tevékenységet fejt ki, minden társadalmi funkció állami feladat, amely nem tartozik az önkormányzatok, a társadalmi önszerveződések hatáskörébe.

Az állam egyik fontos funkciója, hogy összeköti a generációkat, folytonosságot teremt az állami feladatok ellátása terén, és az állampolgárság intézménye révén kölcsönös jogi viszonyt teremt a polgárok és az államszervezet között. Ezen elvek alapján a modern állam szolidaritási egységként is működik. A klasszikus államépítési alapelveket *a polgári alkotmányosság elve* foglalja össze. A modern államban szükségessé vált az államberendezkedés törvények alapján történő szabályozása, valamint az államra, annak működésére vonatkozó legfontosabb jogok és elvek rögzítése. A modern állam legfontosabb viszonyait a jogforrási hierarchia élén álló alaptörvény, az alkotmány szabályozza. Az alacsonyabb szinten lévő jogszabályok nem tartalmazhatnak az alkotmánnyal ellentétes rendelkezéseket. Az alkotmányosság elve tehát magában foglalja azt a követelményt, hogy az állam rendelkezzen egy olyan alaptörvénnyel (legyen az chartális, azaz írott alkotmány), amelyre minden törvény visszavezethető. Az alkotmányokban rögzített államépítési elvek érvényesülését is az alkotmányosság mint keretkövetelmény biztosítja.

A modern állam másik meghatározó feltétele *az államhatalmi ágak* (törvényhozói, bírói és végrehajtó hatalom) *elválasztásának az elve*, amely először Arisztotelész *Etika* című művében jelent meg. Arisztotelész osztályozása technikai jellegű volt, törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató hatalom között tett különbséget. A máig érvényesülő, klasszikus rendszerezés Montesquieu nevéhez fűződik. Ide vonatkozó gondolatait *A törvények szelleméről* szóló munkájában összegezte. Elképzelésének lényege, hogy a három hatalmi ágat, a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalmat egymástól következetesen el kell különíteni. Úgy vélte, ha nem történik meg a hatalmi ágak elválasztása, akkor abszolutizmus alakul ki.

Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya érvényesítette a gyakorlatban először Montesquieu elvét. Az alkotmány által megvalósított hatalommegosztást a „*fékek és egyensúlyok*” rendszerének nevezzük, mert az elnöki végrehajtó hatalommal szemben a másik két hatalmi ág, a Kongresszus és a Legfelsőbb Bíróság áll, és ezek mindegyike bizonyos elveket gyakorol a másik kettő hatalmi ág irányába. A Kongresszusnak van fellépési joga az elnök túllépéseivel szemben, az elnököt a vétőjog és a törvénykezdeményezés joga illeti meg a törvényhozással szemben, a Legfelsőbb Bíróság pedig alkotmánybírói hatáskörrel rendelkezik. A montesquieu-i elvek alapján 1787-ben megalkotott alkotmány ma is funkcionál.

A *szuverenitás* az államnak az a tulajdonsága, hogy létezik benne egy erő, amelynek feladata a rend fenntartása. A szuverén az, aki ezt a magatartást tanúsítja, tehát az állam területén főhatalmat gyakorol. A monarchiákban a szuverén az uralkodó. A polgári forradalmak hatására a szuverenitásnak több változata alakult ki. Az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatában* a nemzeti szuverenitás fogalma szerepel, Rousseau elmélete a népszuverenitást határozta meg. *A népszuverenitás elve* biztosítja egy adott állam polgárai számára, hogy beleszólhassanak a közügyek gyakorlásába, azaz a nép gyakorolja az állami főhatalmat. Ennek megfelelően a modern államépítési elvek közül a szuverenitás az egyik legfontosabb elv, ezért általában kifejezetten rögzítésre is kerül az alkotmányokban. Rousseau szerint az adott állam lakossága a szuverenitás letéteményese, ezt a jogát a népképviselői választások alkalmával gyakorolja. A hatalommegosztás gondolatának továbbfejlődését jelenti *a parlamentarizmus elve*, amelynek lényege abban

áll, hogy a legfőbb törvényhozó és az állampolgárokat képviselő testületi szerv a parlament, amely a népszuverenitás megvalósulásának fő formája.

A végrehajtó hatalom felelősségének elve a kormány tagjainak az ebben a pozícióban végzett tevékenységükért való politikai felelősséget jelenti. A parlamenti képviselőknek joguk van interpellációt és kérdést intézni a miniszterekhez, de a felelősségre vonás eszközei közé tartozik a bizalmatlansági indítvány is. A társadalmi nyugalom legfontosabb biztosítója tehát az, ha a törvényhozó hatalom ellenőrzést gyakorol a végrehajtó hatalom felett. Ennek megfelelően a törvényhozó szervek többi állami szervhez való viszonyát törvényekben kell rögzíteni. A végrehajtás törvényeknek való alárendelése azt jelenti, hogy a végrehajtó hatalom szervezetenként elkülönül a törvényhozástól, de működésének kereteit, hatáskörét általában a törvényhozás szabja meg.

A törvények uralmának elve Locke joguralmi gondolata alapján került be a modern államépítési követelmények közé. Lényege abban áll, hogy az emberi méltóság miatt elengedhetetlen, hogy az emberek felett ne más emberek, hanem a törvények uralkodjanak. A modern államban csak a törvényhozói jogkörrel felruházott szerv alkothat (mindenkire nézve kötelező erővel bír) törvényeket. Ez a szerv a parlament, amelynek képviselőit az állampolgárok demokratikus választások során választják meg, vagyis a törvényekben a népakarat érvényesül.

A bírák, *a bíróságok függetlenségének elve* az igazságszolgáltatás pártatlanságát igyekezik biztosítani. A bekötött szemű, kezében mérleget tartó Justitia istennő szobra az antik kor óta az elfogulatlan ítélkezés szimbóluma. Az igazság kiszolgáltatása a független bíróságok révén úgy valósulhat meg, ha a bíróságok szervezetenként is függetlenek, és anyagi autonómiájuk is megvalósul. Montesquieu a hatalmi ágak között harmadikként határozta meg a bírói hatalmat, mert talán ennek a hatalomnak van szüksége a legnagyobb védelemre, hiszen a diktatúrákban a bíróságok függetlenségének felszámolása az első intézkedések közé tartozik.

Az állam és egyház elválasztásának az elve is követelménye a legtöbb újkori államnak.

A modern állam alapelveihez tartozik *az állampolgári szabadságjogok biztosítása* is. Ezeket nemzetközi dokumentumokban és az egyes államok alkotmányaiban szabályozzák. Ide sorolhatók a személyes szabadságjogok, a tulajdonhoz fűződő, a gondolat és a véleménynyilvánítás szabadsága, a sajtó-, vallás-, a lelkiismereti szabadság.

2. A jogforrás és a kodifikáció

A jog fogalma

A jog fogalmát a köznyelvben és tudományos értelemben egyaránt több jelentésben használjuk. A jog szavunk a jó melléknévből származik, így nyelvtani szempontból jogosnak tekinthető minden cselekedet, magatartás, állapot, amelyet köznapi értelemben helyesnek, jónak tartunk. Ez a felfogás a jogot és az erkölcsöt lényegében azonos kategóriának tekinti. Tudományos értelemben jognak tekinthető minden olyan magatartási szabály, tilalom, parancs, amely az emberi cselekvésre irányadó. Szűkebb értelemben a jog olyan magatartási szabály, amelyet az állam elfogad, és állami hatalommal szankcionál, kikényszerít.

Különbséget lehet tenni alanyi és tárgyi jog között. Ez utóbbi a jogszabályokat jelöli, míg az alanyi jog az egyént megillető jogosultságokat jelenti, tehát azt, hogy valakinek joga van valamire. A tárgyi jogot szokás pozitív vagy tételes jognak is nevezni. A jog lényegére vonatkozóan is több felfogás létezik. Demoszthenész szerint a jog követendő magatartási szabály, az istenek találmánya és ajándéka, amelyet bölcs emberek alkalmaznak, és amely a szándékos vagy vétlen magatartásunk korrektívuma. Hugo Grotius a jogot az erkölcsi parancsok összességéként definiálta. Rousseau szerint a jog a népakarat megnyilvánulása, az ellentétes társadalmi csoportok közötti diszharmónia normatív kifejeződése. Egy adott állam jogszabályainak összessége alkotja a jogrendszer.

A jog definícióját a következőképpen határozhatjuk meg: a jog olyan magatartási szabályok összessége, amelyeknek keletkezése állami szervekhez kötődik, azaz azokat az állam bocsátja ki és szankcionálja, tehát a már kialakult magatartási szabályok megsértéséhez állami kényszerintézkedéseket fűz. A jog szabályai az adott társadalomban általánosan kötelezőek, vagyis általános érvényesség jellemző rájuk.

A jogforrás fogalma

A *jogforrás* összetett fogalom, amelynek többféle megközelítése létezik. Jogforrás alatt egyrészt azt az erőt, hatalmat értjük, amely a jogszabályt létrehozza, másrészt jelenti magát a jogszabályt is, melyből a jogainkat és kötelezettségeinket megismerhetjük. A jogforrásokat különböző szempontok alapján lehet csoportosítani. Léteznek anyagi és alaki, külső és belső, írott és íratlan, országos és helyi jogforrások. Az *anyagi* jogforrások a jogot létesítik, míg az *alaki* jogforrások a már keletkezett, fennálló jogszabályokat foglalják magukban. Anyagi jogforrásnak tekinthető a szokás és a döntvény, míg alaki jogforrás a törvény, a statútum, a rendelet, a privilégium. A *külső* jogforrás alatt a jogszabály megjelenési formáját értjük, amelynek révén az adott jogszabály megismerhető. A *belső* jogforrás azt a hatalmat jelenti, amely a jogot létrehozza, tehát jogalkotói képességgel rendelkezik. Belső forrás például az országgyűlés vagy a kormány. Míg a szokásjog esetében általában a jogalkotó akarata hallgatólagosan jut kifejezésre, tehát *íratlan* jogforrásról van szó, addig a törvény írott jogforrás, mert azt minden esetben írásban megszövegezik és szabályszerűen kihirdetik. Hatályát tekintve a jogforrás lehet *országos*, tehát az ország egész területére érvényes, és lehet *helyi*, amelynek hatálya az ország egy adott részére terjed ki.

A *jogforrási hierarchia* az állami szervek által létrehozott jogforrások alá-fölé rendeltségi viszonyát jelenti az adott államban. Ennek a lényege, hogy a magasabb szinten álló állami szerv

által kibocsátott jogforrás felsőbb szinten áll. Az alacsonyabb szintű jogforrásoknak illeszkedniük kell a jogforrási hierarchiába, tehát nem ellenkezhetnek a felsőbb jogforrásokban foglalt rendelkezésekkel. Az alacsonyabb szintű jogszabály tehát nem ellenkezhet a magasabb szintűvel. Ha mégis ellenkezik, akkor az alacsonyabb szintű jogszabály érvénytelennek minősül.

A polgári korszak jogforrásai

A polgári korszak a jogforrások körében változást hozott, mert új elvek alkalmazására került sor. A partikuláris, rendi jogrendszerrel szemben a jogegyenlőség elvének megfelelően egységes, valamennyi állampolgár számára azonos, általános érvényű jogi szabályozás vált szükségessé. Ebben az időszakban alakult ki a jogforrások rendszerének hierarchizálása, tehát az alapvető emberi jogokat és államszervezési elveket az alkotmánynak és a törvényeknek rendelték alá. A jogbiztonság elve az érthetőséget és az átláthatóságot igyekezett biztosítani a jogforrások rendszerében. A jogbiztonságot szolgálta az is, hogy a jogszabályok alkotása a törvényben meghatározott formalizált eljárás keretében történt. Ennek megfelelően a középkori privilégiumok, területi szokásjogok nem feleltek meg a jogegyenlőség és a jogbiztonság követelményeinek.

A polgári kor legfontosabb jogforrása a *törvény*, amely a törvényhozó szerv által kibocsátott legmagasabb szintű jogforrás, ezért az állampolgárok alapvető jogait törvényben kell szabályozni. Törvényt tehát csak a legmagasabb népképviselői szerv (országgyűlés, parlament) hozhat. A törvényhozás folyamatát az alkotmányban és külön törvényben kell szabályozni. A törvényhozás érvényességi kelléke a *szentesítés* (koronás államfő esetén) vagy az *aláírás* (köztársasági elnök). A szentesítés megtagadása a törvényalkotási folyamatot akadályozza meg, tehát nem születik meg a törvény, hiszen az államfő korlátozta a képviselői szerv törvényalkotási jogát. A polgári államban éppen ezért az államfőnek csak korlátozott vétójoga van a törvények jóváhagyása során. Ez általában egyszeri, felfüggesztő hatályú vétójog, amellyel az ismételt megszavazás után már nem élhet az államfő, tehát a törvény hatályba lép. A törvényalkotás folyamatának utolsó mozzanata a *kihirdetés*, amely érvényességi kelléke a törvénynek.

Az *alkotmány* is a törvények között helyezkedik el, azonban ez egy különleges, ún. alaptörvény, amely meghatározza a társadalom és az állam viszonyát, az állampolgárok alapvető jogait, a hatalom gyakorlásának törvényes kereteit és szervezetét. Az alkotmánynak két alaptípusát különböztetjük meg: a történeti vagy íratlan és a chartális vagy írott alkotmányt. A chartális alkotmány egy dokumentumban rendezi az alkotmányos kérdéseket.

Az első, ma is hatályban lévő chartális alkotmány az Amerikai Egyesült Államok 1787-ben keletkezett alaptörvénye. Az európai fejlődés számára pedig mintaként az 1791-es francia alkotmány szolgált. A rendeletalkotás nem a törvényhozás, hanem a kormányzati szervek jogalkotó tevékenységét jelenti. A *rendeletek* legfontosabb fajtái a kormányzati, az ágazati és az önkormányzati rendeletek.

A kodifikáció

A *kodifikáció* alatt tágabb értelemben mindenféle jogösszeírás, jogösszefoglalási tevékenységet értünk. Ebben a megközelítésben kodifikációnak tekinthetőek az ókori keleti kódexek, például Hammurapi 'törvényei'. A kodifikáció szűkebb értelemben minőségi és szisztematikus,

előremutató jogalkotás, új jogszabály, egy adott jogterületre vonatkozó teljes pozitív szabályanyag megalkotása és egységes kódexbe (törvénybe) foglalása.

A szűkebb értelemben vett kodifikáció az újkor vívmánya, ebbe a fogalomkörbe tartoznak a modern törvénykönyvek. A kodifikáció tehát jogalkotó tevékenység, amelynek során a szabályozandó társadalmi viszonyok egy meghatározott körét, egyetlen törvénykönyvben (kódexben) igyekeznek szabályozni. A kodifikáció során a jogalkotó a teljes körű szabályozás igényével alkotja meg a törvénykönyvet, amelyben a jogi normák logikai rendszert alkotnak. Justinianus császár (527–565) nevéhez köthető például a római jog összefoglalására tett legjelentősebb kísérlet. Célul tűzte ki valamennyi római jogi forrás összegyűjtését és rendszerezését.

Az abszolutizmus uralkodóinak célkitűzése volt a jogi szabályozás egységesítése, ezért kísérletet tettek egy-egy jogág szabályainak összefoglalására. Az uralkodó jogászai által kidolgozott törvénykönyvek az ország egész területén hatályosak voltak. Az első ilyen jellegű kodifikáció XIV. Lajos nevéhez kapcsolódik, aki öt jogterület szabályait szerkesztette össze. 1667-ben a *Code Louis* az eljárásjog szabályait foglalta össze, 1670-ben az *Ordonnance Criminelle* a büntetőeljárás szabályait tartalmazta, a kereskedelmi jogra vonatkozó szabályokat az 1673-as *Code Savary*-ban, a tengeri kereskedelem joganyagát a *Code de la marine*-ben (1681) rögzítette, az 1685-ös *Code Noir* pedig a gyarmatokon élő fekete rabszolgák helyzetét szabályozta. Német területeken először a büntetőjog szabályainak összefoglalására került sor. 1532-ben jelent meg a *Constitutio Criminalis Carolina*, amely a középkori büntetőjog-történet egyik legjelentősebb alkotásának tekinthető V. Károly uralkodása alatt. 1786-ban toscanai Lipót, 1787-ben pedig II. József adott ki büntető törvénykönyvet. Poroszországban általános kodifikációra tettek kísérletet, ennek az eredménye az 1792-ben megalkotott *Allgemeines Landrecht*, amely minden jogág szabályait magában foglalta. Franciaországban a francia forradalom egyik fontos jogi eredménye a kodifikációs folyamat ösztönzése volt. 1804-ben született a *Code Civil*, a polgári anyagi jogi kódex, 1807-ben a kereskedelmi jogi kódex, majd 1810-ben a *Code Penal*, vagyis a büntető anyagi jogi kódex.

Példák a modern kori kodifikációra

Magánjogi kódexek:

A Code Civil (1804)

Dicsőségem nem az, hogy negyven csatát megnyertem és törvényt diktáltam királyoknak... Waterloo eltörli megannyi győzelem emlékét... De az, amit semmi nem törölhet el, ami örökké élni fog, az a polgári kódexem... – így fogalmazott Napóleon a Szent-Ilona-szigeti emlékezésében a *Code Civil*ről. A 2281 cikkeből álló, három önálló részre tagolódó polgári jogi törvénykönyvet, a *Code Civil*t vagy *Code Napóleon*t 1804. március 21-én adták ki. A kódex első könyve a személyek jogáról, a második könyv a dolgokról, a tulajdonról és az egyes dologi jogokról szól, a harmadik könyv szabályozta a tulajdonszerzés egyes módozatait, míg az utolsó részben található az öröklési jog szabályozása. A személyekről szóló könyv a természetes személy jogviszonyait szabályozta, tartalmazta a házasság személyi és vagyoni joghatásait, a válást, az apai hatalom, a gyámság és a gondnokság alá helyezés szabályait. A jogi személyekre nem tartalmazott rendelkezéseket, mert azt külön jogszabályban, a *Kereskedelmi Törvénykönyv*ben rendezték. A második könyvben találjuk a dolgok felosztását (ingó-ingatlan), a tulajdonjog fogalmát. Utóbbi alatt a hűbéri kötöttségektől való mentességet értették. A *Code Civil* biztosította a tulajdonosnak mindazt a korlátlan rendelkezési jogot a dolog felett, ami nem ütközött törvénybe. Senki nem volt kényszeríthető arra, hogy tulajdonát átengedje, kivéve előzetes és igazságos kártalanítás ellenében, közhaszon céljából. A dologi jogok között található a haszonélvezet és a használati jog is. A kötelmi jogok keletkezésének körében a *Code Civil* ismerte és részletesen szabályozta a szerződést és károkozást. A *Code Civil* előremutató alapelvei között található tehát a jogegyenlőség, a személyes szabadság, a tulajdon- és szerződési szabadság, a polgári házasság elve. Ugyanakkor megőrzött hagyományos jogokat is (a férfiak elsőbbsége a nőkkel szemben). A törvénykönyv jelentős hatást gyakorolt a 19. századi törvényalkotásra Európában.

Az Osztrák Polgári Törvénykönyv (1812)

Az Optk. (vagy ABGB: *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) megalkotásának előzményei Mária Teréziához kapcsolódnak, mert ő bízott meg 1753-ban egy jogtudósokból álló testületet azzal, hogy alkosson meg egy egységes magánjogi törvénykönyvet. Végül az 1502 szakaszból álló, három nagy részre tagolódó kódex 1812-ben lépett hatályba. Az első rész a személyekről szól. Meghatározásra került a polgári jog fogalma, amely az állam lakosainak egymás közötti viszonyait szabályozó normák összességét jelentette a kódex szerint. Elismerte, hogy vannak az embernek természetes, elidegeníthetetlen jogai. Előremutató továbbá az is, hogy a házasságot szerződésként határozta meg, amelyben a különböző nemű felek ígéretet tesznek arra, hogy egymással *elválaszthatatlan közösségben élnek, gyermekeket nemzenek, és egymást kölcsönösen segítik*. Ugyanakkor a házasságban a férj a család feje, ő köteles a nőt a vagyonához mértén eltartani. A nő a férje nevét viseli, és köteles a férjét a háztartásban és a közös munkában *erejéhez képest* segíteni. Különbséget tett a kódex a törvényes és a házasságon kívül született gyermek jogállása között. A dologi jogi szabályai hasonlóak a *Code Civil*ben megfogalmazottakhoz. Fontos előrelépés volt, hogy bevezette a telekkönyvet, amely nyilvános volt, és tartalmazta az

ingatlan legfontosabb adatait, a tulajdonos nevét és az ingatlanon fennálló terheket is. Az Optk. Magyarországon 1853-ban lépett hatályba. Jelentős előrelépést jelentett a magyar viszonyok között elsősorban a kötelmi és az öröklési jog területén.

A német *Polgári Törvénykönyv (1900)*

A magánjogi törvénykönyv 1900. január 1-jén lépett hatályba, és kiegészítésekkel ma is részét képezi a német jogrendszernek. A 2385 szakaszból álló kódex öt könyvre tagolódik. Az első könyv foglalkozik a személyek jogaival és kötelezettségeivel, a jogi személyekkel, a szerződések általános kérdéseivel. A második könyvben a kötelmi jogi szabályokat találjuk. A harmadik rész a dologi jogot tárgyalja, míg a negyedik, a legterjedelmesebb könyv (625 szakasz) a családi jogot szabályozza. A kódex utolsó része az öröklési jogról szól. A *BGB* (Bürgerliches Gesetzbuch) amellet, hogy érvényre juttatta az 1848-as vívmányok jelentős részét, számos rendi magánjogi hagyományt is megőrzött. Gustav Radbruch szerint a *BGB* inkább „a 19. század *fináléja*, mint a 20. század *nyitánya*”.

Büntetőjogi törvénykönyvek:

A *Code Penal (1810)*

A büntetőjogi kodifikáció egyik legfontosabb célja a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elveinek kódexbe foglalása volt. A *Code Penal* (1810) a bűncselekmények súlyosság szerinti felosztása során a trichotomikus rendszert követte: büntett, vétség, szabálysértés. A büntettek voltak a legsúlyosabb bűncselekmények, amelyekért a legsúlyosabb büntetéseket (halálbüntetés, kényszermunka, száműzés, szegyenpad) lehetett kiszabni. A vétségek a kevésbé súlyos cselekmények voltak, amelyeket javító büntetésekkel (fogság, bírság) szankcionáltak. Legenyhébb törvényszegés a szabálysértés (kihágás) volt. A kódex ismerte a tettes és a részes kategóriákat; szabályozta a büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okokat (kóros elmeállapot, jogos védelem, kiskorúság). A *Code Penal* ugyanakkor visszalépésnek tekinthető az előző szabályozáshoz (1791) képest, és kevésbé jól sikerült alkotás volt, mint a *Code Civil*.

A *bajor Büntető Törvénykönyv (1813)*

A törvénykönyv elkészítése Anselm Feuerbach jogász nevéhez fűződik. A bűncselekmények súlyosság szerinti felosztása során büntett, vétség és kihágás között tett különbséget. Tartalmazta a jogszabály a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvét is. Megjelent a büntetési rendszerben az általános megelőzés igénye is szemben a kegyetlen megtorló büntetésekkel.

3. Az angolszász jogrendszer

Ez a jogrendszer sajátos vonásaival elkülönült a kontinentális jogrendszerektől. Az angolszász jogrendszer *tradicionális*, folyamatosan fejlődött a modern időkig. Egészen Oroszlánszívű Richárd megkoronázásától, 1189-től számítjuk a kezdetét. További jellemzője, hogy *processzualis*, tehát a peres eljárási formákra helyezi a hangsúlyt. Az angolszász jogrendszer elutasította a római jog *receptióját*. Ennek a jogforrási rendszernek már a középkorban is három fontos pillére volt. A *common law*, a közönséges jog, vagyis a szokásjog az első, amely az 1066 utáni időszakban alakult ki. A *common law* rendszerében az eljárás központi kategóriája a *writ* volt, amely keresetindítási kiváltságot jelentett, és amelyet kérelmezni kellett. A *writ* a király nevében kiadott bírói parancs volt, amely az eljáró bíróságnak szólt. Amennyiben a felperes nem megfelelő *writ*et kért, akkor elvesztette a pert, mert az eljáró bíróság kötve volt az eredeti bírói parancshoz, tehát azt az eljárás során szó szerint kellett alkalmaznia. 1285-ben II. Edward megtiltotta újfajta parancsok kiadását, ami azonban a *common law* megmerevedéséhez vezetett. A *common law*-n tehát a bírósági döntésekből álló szokásjogi rendszert értjük, amelynek forrását az eldöntött ügyekről készített kommentárok képezik, és az angol *common law* a bíróságok ítélezési gyakorlata alapján alakult ki.

A *common law* fogalmát többféle értelemben használják. Egyrészt értik alatta az Angliában kialakult teljes joganyagot, szemben a kontinentális civil jogrendszerrel, másrészt az angol bíróságok alkotta jogot, szembeállítva a törvényi joggal. A *common law* a precedenseken alapuló jogot jelenti, melynek középpontjában a követendő egyedi döntés (*precedens*) áll, amely tekinthető a jog forrásának és bizonyítékának. Az 1485 és 1832 közötti időszakban alakult ki az *equity law*, vagyis a méltányossági jog. A *common law* merevsége miatt a peres felek gyakran fordultak a királyhoz, hogy méltányosságból avatkozzon be a perbe, és gyakoroljon irgalmasságot. A kérelmet a kancelláron keresztül juttatták el a királyhoz. Amennyiben a kancellár indokoltnak vélte a kérelmet, továbbította a király számára, aki a tanácsával együtt döntött. A kancellár egyre nagyobb önállóságra tett szert, és ennek keretében a feleket bíróságos paranccsal rendelte magához. Ha a felek nem jelentek meg a parancs ellenére, pénzbírsággal büntették meg őket. A kancellári méltányossági bíráskodás és a *common law* bíróságok párhuzamosan működtek tovább. Az *equity law* tehát a lordkancellár által alkalmazott esetjogot jelenti. A lordkancellár a döntését nem a jogi érvelésre, hanem lelkiismeretére, belső meggyőződésére alapozta. Az 1832 utáni korszak a modern angol jog időszaka, amelynek legfontosabb jellemzője a *statute law*, vagyis a törvényi, írott jog uralma volt. A törvényi jognak négy formája alakult ki. Az uralkodó és a tanács által hozott *assize*, a parlament által alkotott *petition*, a már megszövegezett törvényjavaslat, a *bill*, valamint a királyi szentesítéssel törvényerőre emelt jogszabály, az *act*. A törvényi jog mellett a király rendeleteket is kiadott, amelyeket *ordinance*-nek neveztek. Az angol jog három pillére tehát a *common law*, az *equity law* és a *statue law*.

4. Az anyagi és eljárásjogi alapelvek fejlődése

Az *alapelvek* olyan általános tartalmú normák, amelyek jellemzik és meghatározzák az adott jogág rendszerét, működését, az adott jogviszonyban résztvevők jogainak és kötelezettségeinek a lényeges elemeit. A 15–17. században még nem vált el egymástól az anyagi jog és az eljárásjog, illetve a magán- és büntetőjog sem. Így mindegyik jogterületen érvényesült a nyílt jogegyenlőtlenség, amely azt jelentette, hogy a társadalmi helyzet határozta meg a jogokat és a kötelezettségeket, és nem volt jogegység az államon belül, hanem személyi és területi tagoltság volt jellemző. A polgári forradalmak célja a nyílt jogegyenlőtlenség megszüntetése és a rendi kiváltságokra alapított, elavult jogrendszerek felszámolása volt. A konkrét történelmi átalakulások sajátosságainak megfelelően különböző modern jogrendszerek alakultak ki. Már világosan elkülönítették az alapvető jogágakat, elsősorban a magán- és közjogi viszonyokat, valamint az anyagi és eljárásjogi viszonyokat. Ennek megfelelően alakultak ki az egyes jogágakra vonatkozó alapelvek is.

A magánjog alapelveinek fejlődése

A rendi magánjogban meghatározó szerepe volt a földtulajdonnak, ami a föld feletti tényleges hatalmat jelentette. A nemességnek földtulajdonjogi monopóliuma volt, de létezett a városi és az egyházi ingatlantulajdon is.

A gazdasági viszonyok fejlődésének eredményeképpen kiemelkedő jelentőségűvé vált a magánjog. Ennek több fajtája alakult ki, így például a polgári jog, ezen belül a családjog, a polgári eljárásjog, a nemzetközi magánjog. A modern jog legszélesebb területe a polgári jog lett. A társadalom tagjainak egymáshoz való viszonyát a magánjog szabályozza, ennek lényeges eleme a mellérendeltség. A dolgok birtoklásának új rendje a *magántulajdon szentségének* elismeréséhez vezetett. Ez egyrészt jelenti a rendi tulajdonjog felszámolását, valamint az árutulajdon kizárólagosságát és érinthetlenségét. Az állampolgár a birtokában lévő ingók és ingatlan(ok) felett szabad rendelkezési jogot nyert, és azok élvezetéből másokat kizárt. Ez a tulajdonjog teljességét jelenti a tulajdonjog tárgya felett. A magántulajdon szentségének elvéből következik továbbá az is, hogy a jog az elitet és az azon kívülieket egyaránt árutulajdonosnak tekinti. A magántulajdon szentségének elve magában foglalja a magánlakás sérthetlenségét, a tulajdonnal való rendelkezés szabadságát. A tulajdonjog szentsége a modern államban társadalmi állástól függetlenül mindenkit megillet.

A rendi korszakban érvényesülő nyílt jogegyenlőtlenség elleni harc eredménye a *formális jogegyenlőség elvének* kimondása, amely azt jelenti, hogy a törvény előtt mindenki egyenlőnek tekintendő. A rendi államokban a magánjog, a büntetőjog és az eljárásjogok eltérően szabályozták a más-más társadalmi állású személyek jogviszonyait. Ez a differenciálódás a modern államban megszűnt. A formális jogegyenlőség kizár minden rendű állásra, bőrszínre, etnikai hovatartozásra, nemre, vallásra alapozott jogszabályi megkülönböztetést. A magántulajdon szentségével és a formális jogegyenlőség elvével összefüggésben alakult ki a *szerezési szabadság elve*, amely által az árutulajdonosok teljes szabadságot nyertek arra, hogy áruikra vonatkozóan szabadon kössenek szerződést. E szabadság következtében a munkás szabadon vállalhat bérmunkát. A tulajdonos számára pedig a tulajdonjog tartalmát képező rendelkezési jog

is érvényesül. A végrendeleti szabadság elve is a tulajdonjog szentségéhez kapcsolódik. A rendelkezési jog kiterjesztését jelenti, hiszen a végrendelező a tulajdonát képező tárgyakról halál esetére szabadon rendelkezhet ezen elv alapján. *A forgalom biztonságának elve* a gazdasági élet zavartalan bonyolításának garanciáit jelenti, a piac működésének feltételeként a gazdasági élet szereplői számára meghatározó.

A családjogban a *polgári házasság elve* az egyház és az állam elválasztásához kapcsolódik, és azt jelenti, hogy a polgári tisztviselő előtt kötött házasság tekinthető érvényesnek. A 16. században a vegyes házasságok jelentették az egyházak közötti konfliktusok fő szféráját. Ezt a konfliktust oldották fel a kötelező polgári házasság bevezetésével. Ezek a jogelvek voltak tehát hivatottak a középkori jogrend kötöttségeit felszámolni a magánjog területén.

A büntetőjog alapelveinek fejlődése

A büntetőjog elvei sokáig megőrizték a törzsi-nemzetségi szokásjog jellegzetességeit. Kezdetben a vérbosszú volt általános, majd később ennek helyébe lépett a kompenzáció, vagyis a vagyoni elégtétel. Kezdetben nem, illetve csak szűk körben érvényesült az állam büntetőhatalmi igénye. Abban az esetben kívánt az állam fellépni az elkövetővel szemben, ha annak magatartása a király uralmát, országát vagy az egyházat sértette, veszélyeztette vagy károsította. A rendi büntetőjogban jelentős szerepet kapott a római katolikus egyházjog, amelynek alapelveit, intézményeit a büntetőjog-tudomány építette be a világi jogba.

A 18. századi forradalmi átalakulás radikális változásokat hozott a büntetőjog területén is, mert felszámolta a rendi büntetőjogot, és az új társadalmi viszonyok védelme ösztönző erőt jelentett a hatékony és modern büntetőjogi rendszer kifejlődésének. A rendi büntetőjog önkényével szemben megfogalmazták a személyes szabadsághoz, a tulajdonhoz és a biztonsághoz való jogokat. A formális jogegyenlőség elvét kell itt is elsőként említeni, amely a büntetőjog területén azt jelenti, hogy mivel minden polgárt azonos jogok illetnek és ugyanazok a kötelezettségek terhelnek, ennek megfelelően a büntethetőség feltételei, a büntetés mértéke, az ítékezés és a büntetés-végrehajtás nem függhet társadalmi állástól.

A törvények uralmának gondolatából fakadt *a nullum crimen sine lege* elve és *a nulla poena sine lege*. *A nullum crimen sine lege* elve (nincs bűncselekmény törvény nélkül) Cesare Beccaria itáliai büntetőjogász munkásságának köszönhetően került be a modern büntetőjogi alapelvek közé. Az 1764-ben megjelent *A bűncselekményekről és a büntetésekről* című munkájában rögzítette azt a gondolatot, hogy csak az a magatartás képez bűncselekményt, amelyet a törvény kifejezetten annak nyilvánított. A törvényhozó jogosult azt eldönteni, hogy mi bűncselekmény, a jogalkalmazó pedig az vizsgálja, hogy van-e olyan törvényi hely, amely ráillik az adott magatartásra. Ha van, és a törvényben meghatározott további feltételek is fennállnak, akkor az elkövető felelősségre vonható. Beccaria a rendi büntetőjog modernizálását, az önkény és a kegyetlenség visszaszorítását tűzte ki célul.

A nulla poena sine lege (nincs büntetés törvény nélkül) elv a büntetés nemére vonatkozik. Beccaria meghatározta az igazságos büntetés elemeit. Elképzelése szerint a büntetés akkor igazságos, ha a bűncselekmény súlyával egyező mértékű, vagyis a bűnelkövető csak olyan büntetéssel sújtható, amelyet törvény határoz meg. Az *analógia tilalma* a hasonlóság alapján való

ítélkezést tiltja, vagyis nem lehet olyan cselekményt bűncselekményként értékelni, amely a törvény szerint nem minősül bűncselekménynek, csak hasonlít egy a törvényben meghatározott bűncselekményhez.

Az eljárásjogi alapelvek fejlődése

A polgári és a büntetőjog alapelveinek tárgyalásakor különbséget kell tenni az *akkuzatórius (vádeltvi)*, az *inkvizitórius (nyomozóeltvi)* és a vegyes rendszer között. Időben az *akkuzatórius eljárás* alakult ki elsőként, amelynek lényeges elemei közé tartozott, hogy az eljárást a sértett fél vagy hozzátartozója kezdeményezte, a felek a perben személyesen vettek részt, és a bizonyítás a bíróság előtt zajlott. A per szóbeli és nyilvános volt, jellemző volt rá a kontradiktórius jelleg, vagyis a bíró jelenlétében került sor az egymással szemben álló felek vitájára (a felek a per urai). A bíró feladata passzív volt, csak felügyelte a pert. A formális bizonyítási eszközök voltak a meghatározóak, ilyen volt az *eskü*, a *beismerés*, az *eskütársak* és az *istenítéletek*.

Az *inkvizitórius eljárás* ezzel szemben hivatalból indult, a per közvetett volt, mert a bizonyítást felvevő személy iratai alapján mások ítéleztek közvetlen észlelés nélkül. Az *inkvizitórius eljárás* írásbeli és titkos volt. A perben nem érvényesült a kontradiktórius jelleg, a vádlott tulajdonképpen csak tárgya volt az eljárásnak. A bizonyítási rendszer is kötött volt, vagyis meghatározott bizonyítékokhoz meghatározott értéket rendeltek hozzá. A bizonyítási eszközök között találjuk a terhelt vallomását, a tanúkat, az okiratokat. A vegyes rendszerű eljárásban keveredtek az *akkuzatórius* és az *inkvizitórius eljárás* elvei. A polgári állam jogalkotása a vegyes rendszert vette át.

Az eljárásjogok területén is lényeges változások következtek be tehát akkor, amikor megfogalmazták a modern eljárásjogi alapelveket. A jogegyenlőség elvéből ered a polgárok törvény előtti egyenlősége, amelyhez szorosan kötődnek a demokratikus eljárási biztosítékok. A modern eljárásjogok az *inkvizitórius eljárás* felszámolása után az *akkuzatórius eljárás*hoz való visszatéréssel jöttek létre. A modern büntető eljárásjogban és a polgári eljárásjogban is érvényesülő alapelvek a következők:

A közvetlenség elvét nem rögzítik minden esetben konkrétan az eljárásjogi törvénykönyvekben, tartalmát általánosítással lehet megfejtani. A közvetlenség elve szerint a bíróság csak az általa észlelt tényekre és bizonyítékokra alapozva hozhat döntést. A közvetlenség elve benne van abban a szabályban, amely szerint a tárgyaláson a bizonyítékokat közvetlenül kell megvizsgálni. Ez azt jelenti, hogy a bíróság minden tagja jelen van a bizonyítás felvételénél. Amennyiben ennek a megvalósítása rendkívüli nehézségbe ütközne, akkor kiküldött vagy megkeresett bíró veheti fel a bizonyítást.

A nyilvánosság elve azt jelenti, hogy a bírósági tárgyaláson bárki jelen lehet, mert a bírósági tárgyalások nyilvánosak, de meghatározott okok (erkölcsi okok, szolgálati vagy államtitok) esetén a bíróságnak joga van a nyilvánosságot kizárni vagy korlátozni. A nyilvánosság két formája a teljes nyilvánosság és az ügyfélnyilvánosság. A teljes nyilvánosság jelenti azt, hogy a tárgyaláson bárki részt vehet, míg az ügyfélnyilvánosság a felek, a tanúk, a szakértők perben való részvételét jelenti. *A szóbeliség elve* az előbb említett két elvvel összefüggésben értelmezendő.

A bizonyítékok szabad mérlegelésének elve a bíró szabadságát jelenti. Ennek alapján a bíróság a bizonyítékokat a per jellegének megfelelően veszi figyelembe. A bírói függetlenség elve államépítési és jogelv is. A kontradiktórius eljárás lényege, hogy a polgári eljárás során a peres

felek egymásnak ellentmondhatnak, egymás vallomásaira reagálhatnak, a bíróság ebben a küzdelemben pedig aktív szerepet vállal. A büntetőeljárásban a kontradiktórium az eljárási feladatok (vád, védelem, ítélezés) megosztásában nyilvánul meg.

A *polgári eljárásjogban* érvényesülő sajátos elv a *rendelkezési elv*, amelynek lényege, hogy polgári peres eljárás csak a fél vagy a felek keresetére indulhat, tehát hivatalból nem. A bíróság a perbeli cselekményeket csak a felek rendelkezése alapján köteles elvégezni. A *tárgyalási elv* alapján a polgári perben részt vevő felek feladata az, hogy a tárgyalás során a tényeket és a bizonyítékokat a bíró elé tárják. Annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy bizonyítását a bíróság valóságnak fogadja el. A bíróság ennek megfelelően a polgári perben ritkán rendel el hivatalból eljárást.

A *büntető eljárásjog alapelvei* között fontos helyet foglal el a laikus részvétel igénye, amely megvalósulhat a hivatásos bírák mellett működő ülnökök által, valamint esküdtbíróóságok révén. Az ülnökök intézménye a kontinentális jogrendszer sajátossága, míg az esküdtbíróági rendszer az angolszász jogrendszer lényeges eleme. Angliában a 11. században fontos szerepet kaptak a *vádjuryk* (a nagy esküdtszékek) és a 12 tagú *kisjuryk* (kis esküdtszékek). A vádjuryk feladata volt, hogy nyilatkozzanak arról, kik a gonosztevők a kerületben, tehát kiket kell vád alá helyezni, míg a kisjuryk a vándorbíró megjelenésekor a bűnösség kérdésében foglaltak állást. A bíró feladata abban merült ki, hogy meghatározta a büntetés mértékét, vagy felmentette a vádlottat. Az esküdtszékek a kontinentális jogban is megjelentek a 19. század folyamán, és elsősorban a sajtó útján elkövetett bűncselekmények esetében alkalmazták őket.

A *védelemhez való jog* azt jelenti, hogy a büntetőeljárás alá vont személyt az eljárás minden szakaszában megilleti a védelem joga. A vádlott szabadon választhatja meg a védő személyét, aki nem vonható felelősségre a védelem ellátása során kifejtett véleménye miatt. A büntetőeljárásban fontos szerepe van a kényszerítő eszközök törvényes alkalmazásának. A kényszerítő eszközöket csak eljárási célokra lehet alkalmazni, tehát a résztvevői jelenlét biztosítására (elővezetés, őrizetbe vétel), a tárgyi bizonyítékok megszerzésének (házkutatás, motozás) és a büntetőhatározatok végrehajtásának biztosítására (előzetes letartóztatás). Az *ártatlanság elve* alapján senki nem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg. A terhelt hátrányos helyzetén javít az utolsó szó joga.

A *ne bis in idem* szerint egy bűnért kétszer nem lehet ítélezni, tehát ugyanabban az ügyben kétszer nem lehet eljárni. Az *in dubio mitius* elv lényege, hogy ha az adott cselekménynek kétséges a megítélése, a vádlottra nézve a kedvezőbbet kell elfogadni, ez tehát az enyhébb minősítés követelménye. Az *in dubio pro reo* összefügg az ártatlanság vélelmével. Abban az esetben, amikor a ténykérdés kétséges, akkor a terhelt javára kell dönteni, nem bizonyított tény nem lehet terhelőként figyelembe venni.

5. Fejlődési irányvonalak a szabadságjogok történetében

Az angol polgári átalakulás dokumentumai

A polgári átalakulás dokumentumai közül elsőként a *Habeas Corpus Act* nevű törvényt kell megemlíteni, amely 1679-ben jelent meg, és a polgárok személyes szabadságának a védelmét szabályozta. A letartóztatott személyt meghatározott időn belül bíróság elé kellett állítani, közölni kellett vele a letartóztatás indokait és az ellene felhozott bizonyítékokat. A polgár személyes szabadságának a büntetőeljárás során való védelmezése jelentős hatást gyakorolt az egyetemes jogi kultúrára, mert bekerült az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányába, majd később a kontinentális jogokba is.

A másik jelentős dokumentum, az 1689-ben kiadott *Bill of Rights (Jogok Törvénye)* a forradalom vívmányait foglalta össze, és megalapozta a parlamentáris monarchia rendszerét. A *Bill of Rights* formailag törvénynek tekintendő, tartalmilag azonban az uralkodó és a nép közötti kétoldalú megállapodás, tehát szerződés volt. A polgári parlamentarizmussal kapcsolatban rögzítette, hogy a király a parlament hozzájárulása nélkül nem függesztheti fel a törvényeket vagy azok hatályát, nem vonhatja vissza a törvényeket, és nem állíthatja le végrehajtásukat. A törvény kimondta, hogy az adók kivetése a parlament jóváhagyása nélkül törvénytelen, továbbá a parlament hozzájárulása nélkül a királyság területén állandó hadsereg felállítása és fenntartása béke idején törvénytelen. Rendelkezett a személyes szabadság védelméről is a büntetőeljárás során. Rögzítette, hogy nem lehet túl magas óvadékot követelni, és nem lehet kegyetlen és szokatlan büntetéseket alkalmazni, valamint az esküdteket a kellő módon kell kiválasztani és beosztani. További jogként határozta meg a dokumentum az alattvalóknak azt a jogát, hogy kérelemmel forduljanak a királyhoz. A *Bill of Rights* fontos állomása a szabadságjogok fejlődésének.

A jogrendszeren belül Angliában is különleges helyet foglalt el a szabadságjogok csoportja. Az angol szabadságjogi rendszer radikálisan különbözik a kontinentális felfogástól, mert ezek a szabadságjogok a történeti fejlődés eredményei, organikus, lassú fejlődés során alakultak ki. Ez a jogrendszer nem teoretikus alapú (elméleti), ellentétben a francia jogrendszerrel. Az alapjogok gyakorlati jellegűek, a gyakorlat igényeinek megfelelően jöttek létre és módosultak. Az angol szabadságjogok a *common law* keretében formálódtak, tehát szokásjogi formájuk lett. Az angol jogszemlélet nem fogadta el a velünk született természetes jogok koncepcióját, ezért nincs egy katalógus arra nézve, hogy melyek az államtól független, királyi akarathoz nem kötött szabadságjogok a szigeten. Az angol szabadságjogok ritkán öltöttek törvényi formát, ha törvény nem rendelkezett a jogokról, akkor főszabályként annak kereteit, korlátait írta körül, határozta meg.

A francia polgár jogai

Franciaországban az 1789 és 1792 közötti időszakot tekintjük az alkotmányos monarchia időszakának, mert ekkor változott meg az állam szervezete, ekkor jelent meg a korabeli jogállamiságot meghatározó alapidokumentum, az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata*, valamint 1791-ben született meg az első chartális francia alkotmány. A nagy francia forradalmon belül a jogi forradalom legfontosabb dokumentuma az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* (a továbbiakban *Deklaráció*), amelyet 1789. augusztus 26-án fogadott el az alkotmányozó nemzetgyűlés. Jelentősége abban áll, hogy e dokumentummal kezdődik az egyetemes történelemben az emberi és polgári jogok valóságos története, hiszen nemcsak a francia emberi és polgári jogokat deklarálja,

hanem egyetemes jellegű, valamennyi ország számára mintaként kíván szolgálni. Az *ancien regime halotti levelének* is nevezik, mert alapvető támadást jelent a rendi társadalmi szerkezetel szemben. A *Deklaráció* fölvezolja a jövő polgári társadalmának legfontosabb alaptételeit, az államra vonatkozó alapelveket is. A dokumentum maradandónak bizonyult, mert szerves részét képezi a jelenlegi, 5. köztársaság francia alkotmányának.

A *Deklaráció* tartalmának elemzésekor fontos elsőként kiemelni, hogy külön kezeli az emberi és a polgári jogokat. Az *emberi jogok* montesquieu-i, rousseau-i értelemben a mindenkit megillető, korlátozhatatlan, velünk született, természetes jogok. Ide tartozik a szabadság, a tulajdon, a biztonság joga és az elnyomással szembeni ellenállás joga. A *polgár jogai* az emberi jogokkal szemben derivált, származtatott jogok, amelyek nem egyforma mértékben illetnek meg mindenkit. Polgárnak az tekintendő, aki valamilyen mértékben személyesen hozzájárul a társadalmi közfeladatok ellátásához, és ennek megfelelően politikai cselekvési jogai vannak, amelyeknek feltételeit az alkotmány határozza meg. A *Deklaráció* csak jogokat rögzített. Azt kívánták ezzel kifejezésre juttatni, hogy itt meglévő jogokról van szó, amelyet nem létrehozni kellett, hanem csak rögzíteni, deklarálni. A *Deklaráció* két részből áll: preambulumból (ünnepélyes bevezető) és 17 cikkelyből. A preambulum rögzítette, hogy az embernek vannak veleszületett, elidegeníthetetlen, természetes jogai, amelyek nem függenek az államhatalomtól, csorbíthatatlanok, és nyilvánosságra kell őket hozni.

A *Deklaráció* négy emberi jogot nevesít. A szabadsággal kapcsolatban rögzíti, hogy minden ember szabadnak születik, és ez a szabadsága nem korlátozható. Törvény csak olyan mértékben korlátozhatja a szabadságot, hogy mások szabadságának biztosítását szolgálja. A törvény csak olyan magatartást korlátozhat, amely a társadalomra nézve is káros, hátrányos. A szabadság egyik konkrét változata a *gondolatközlési szabadság*, amelynek kapcsán rögzíti, hogy el kell törölni minden korlátozást, amely a sajtószabadság útjában áll, meg kell szüntetni a cenzúrát. Ha valaki ezzel a jogával visszaél, akkor a törvényben meghatározott módon, utólag felelősségre kell vonni. A szabadság másik változata a *lelkiismereti szabadság*, amelyet szűkítően értelmezve a vallásszabadságra korlátoz, amikor rögzíti a szabad vallásválasztás és a vallásgyakorlás elvi lehetőségét. A *tulajdon szabadságával* kapcsolatban a dokumentum kimondta, hogy a magántulajdon szent és sérthetetlen jog, amelyet minden egyénnek és az államnak is tisztelnie kell. A jog elvonására és korlátozására csak a közjó érdekében kerülhet sor, ekkor is csak előzetes és igazságos kártalanítás során. Szabályozta a kisajátítást is, vagyis a tulajdonjog elvonásának legális útját. A személyes szabadsággal összefüggésben a büntetőjogban az egyén legfontosabb szabadsággaranciáit fogalmazta meg. Először rögzítették a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvét. A *Deklaráció* megfogalmazta az ártatlanság vélelmét, és rögzítette, hogy bármilyen szabadságkorlátozás (letartóztatás, előzetes fogvatartás) csak a törvényben meghatározott módon és esetekben lehetséges. Az elnyomással szembeni ellenállás joga a szerződési elméletet idézi, amely szerint, ha az uralkodó visszaél a hatalmával, zsarnokként uralkodik, akkor megfosztható tisztségétől. Az alkotmányozó nemzetgyűlés tagjai ezzel a joggal utólagos alapot kívántak teremteni maguknak a korabeli rendszerváltoztatáshoz. Az államra vonatkozó alapelvek közül rögzíti az államhatalmi ágak megosztásának az elvét, és külön nevesíti, hogy a zsarnokság elkerülése érdekében el kell határolni egymástól a törvényhozói, a végrehajtó és az igazságszolgáltatási hatalmat. A *nemzeti szuverenitás* tételét rögzíti, amelynek lényege, hogy az állami főhatalom a nemzetben él, a nemzet alatt a *Deklaráció* az állampolgári

jogokkal rendelkezőket érti. Közvetve ez az elv a választásokon alapuló, közvetett népképviselés megfogalmazása. Tartalmazza továbbá a hivatalviselés elvi lehetőségét minden állampolgár számára. Ez azt jelenti, hogy a társadalomban megszűnik a születésbeli különbség, az állampolgárok között érdem és képesség szerint kell különbséget tenni. A tisztségek elosztásánál ez a két szempont lehet döntő. A *közkiadások közös viselésének* elvét a vagyonfokhoz mérten alapítja meg.

Az 1791-es francia alkotmány a *Deklarációt* változtatás nélkül átvette. Az 1793-as jakobinus alkotmány több ponton bővítette: rögzítette a *népszuverenitás* elvét, amely szerint a legfőbb hatalom a népben él, és kibővítette az állampolgári jogok körét is. Ez az alkotmány az egyenlőség tételére helyezte a hangsúlyt, vagyis az emberek között még foglalkozásuk szerint sem lehet olyan különbséget tenni, ami befolyásolná társadalmi mozgásterüket. Az 1795-ös alkotmány meghatározta a francia polgár kötelezettségeit is, ezek a következők: az állam iránti kötelező lojalitás, a közös védelemben való részvétel kötelezettsége, a közös kiadásokhoz való hozzájárulás, az állampolgári erkölcs megóvása. Napóleon nem azonosult a *Deklaráció* elveivel. 1848-ban tértek vissza az 1791-es megoldáshoz, és a szabadságjogokat kiterjesztették az egyesülési, gyülekezési jogra és a kérvény, petíció benyújtásának lehetőségére. Első ízben tartalmazott az 1848-as alkotmány a szabadságjogok garanciáira vonatkozó tételeket, amelynek körében rögzítette, hogy az állam kötelessége aktívan közreműködni a szabadságjogok biztosításában, és az anyagi jólét elfogadható szintjének garantálásában.

Az amerikai alkotmány és kiegészítései

Az emberiség történetének első, modern értelemben vett alkotmánya az amerikai. Az első olyan dokumentum, amely a *jogállamiság* követelményeit pontosan, jogi precizitással szabályozza. Az első olyan alapidokumentum, amely egy anyaországtól elszakadó, önállóvá vált egykori gyarmat közjogi viszonyait rögzíti. Ez az első republikánus alkotmány, amely megszünteti az örökletes kiváltságokat, kiiktatja a születési előjogokat az állami életből, és abból a tételből indul ki, hogy minden hatalom forrása a nép. Az alkotmány új kormányformát, *prezidenciális köztársaságot* teremtett, amelyben a végrehajtó hatalom megtestesítője és részben gyakorlója az elnök, aki egyben államfő is. Az igazságszolgáltatás sajátos konstrukcióját építette ki: a gyakorlatban lehetővé tette a Legfelsőbb Bíróság alkotmánybíróági tevékenységét. Demokratikus választójogi szisztémára épült, de ezzel párhuzamosan igyekezett kiküszöbölni a nép közvetlen befolyását az állami életre. A szövetségi bírakat élethosszig, illetve jó magaviseletükig nevezték ki, a szenátorokat hat évre, az elnököt négyéves periódusra, közvetett módon, elektorok útján választották.

A dokumentum állandó, rendkívül stabil, hiszen alapvető változásokra mindeddig nem került sor. Összesen 27 kiegészítése volt, az utolsót 1992-ben fogadták el. Az emberi jogok – *amerikai Bill of Rights* – az amerikai alkotmány első tíz alkotmánykiegészítésében találhatóak, amelyet 1791-ben ratifikáltak. Az első alkotmánykiegészítés garantálta a szólás-, a sajtó- és a gyülekezési szabadságot, a vallás szabad gyakorlását és a kormány kihágásai elleni tiltakozás jogát. A második a nép fegyverviselési jogát biztosította; a harmadik védte a magánszemélyek otthonát a katonák beszállásával szemben; a negyedik megfogalmazta az állampolgárok védelmét a jogtalan házkutatással és elkobzással szemben; az ötödik és az azt követő alkot-

mánykiegészítések nevesítették a jogszerű eljárás garanciáit. A kilencedik kiegészítésben kimondták, hogy a *Bill of Rights*on kívül az egyéneket további jogok is megilletik. A tizedik alkotmánykiegészítés a föderalizmus alapelvét rögzítette és az államok jogait védte azáltal, hogy kimondta, az alkotmány által a szövetségi kormánynak nem kifejezetten fenntartott hatáskörök az államokat illetik. Az alkotmányban megfogalmazott szabadság és egyenlőség elve élesen szemben állt a rabszolgaság intézményével, amely az országnak a gazdasági alapját jelentette. Az alkotmányjogi konfliktus eredményeként a rabszolgaság az északi államokban megszűnőben volt, a szabadelvű rabszolgatartók tömegesen szabadították fel a rabszolgáikat. A 13. alkotmánykiegészítés eltörölte a rabszolgaságot, megszüntette a faji megkülönböztetés jogi alapját, felhatalmazást kapott a kongresszus a szükséges törvények megalkotására 1865-ben.

Az első szövetségi szintű polgárjogi törvény megalkotásának alapja, hogy 1866-ban minden az Egyesült Államokban született egyént állampolgárrá nyilvánított. Minden állampolgárnak azonos jogokat adott a szerződések megkötését, a perképességet, a tanúskodást, az örökjogot, a tulajdonátruházást illetően. Kimondta, hogy a feketék a törvény előtt egyenlők, és eljárási jogok tekintetében is a fehérekkel azonos jogokat élveznek. A törvény hatálya nem terjedt ki az indián őslakosokra. A 14. alkotmánykiegészítés létrehozta a szövetségi állampolgárság intézményét, és kinyilvánította, hogy az egyenlő jogi védelem mindenkit megillet. Ennek a kiegészítésnek az értelmezésére a Legfelsőbb Bíróság kifejlesztette a *megkülönböztetett, de egyenlő szolgáltatások elvét*. Ezt az elvet később az oktatási intézmények tekintetében is alkalmazták. A 15. alkotmánykiegészítés (1869) a fekete lakosságnak közvetlenül nem biztosított választójogot, de alkotmányellenesnek nyilvánított minden olyan szövetségi és állami szintű intézkedést, mely *faj, szín vagy előző szolgáló állapot alapján* megtagadta vagy korlátozta az állampolgárok választójogát. Ezt a kiegészítést a Legfelsőbb Bíróság megszorítóan értelmezte, korlátozta a feketék szavazati jogának szövetségi szintű gyakorlását. Az 1890-es években megalkotott diszkrimináló törvények a fehér lakosság elsőbbségét rögzítették. Törvényben szabályozták, hogy a fehéreket és a feketéket a vasút külön kocsikban szállítsa (utasok kényelmére meghozott törvény). Míg az Egyesült Államok az első világháborúban a demokráciáért harcolt, addig az afroamerikai lakosság számára a legalapvetőbb állampolgári jogokat sem biztosította. Az iskolai szegregációt és a faji megkülönböztetés más formáit a Legfelsőbb Bíróság az 1950-es években hozott határozataival szüntette meg. A 19. alkotmánykiegészítéssel 1920-ban a nők számára is biztosították a választójogot valamennyi állam számára kötelező erővel. A 26. alkotmánykiegészítés szerint 1971 óta a 18. életévüket betöltött állampolgárok is rendelkeznek választójoggal.

Jogok a weimari alkotmányban

A korabeli Európa legdemokratikusabb alaptörvénye, a weimari köztársaság alkotmánya 1919. augusztus 24-én lépett hatályba. Választójogot biztosított minden 20. életévét betöltött német állampolgárnak, köztük a nőknek is. A köztársasági elnököt is a nép választotta. A köztársasági elnöknek jogot biztosított arra az alaptörvény, hogy fontos kérdések eldöntésére népszavazást írjon ki. 1920 és 1933 között két alkalommal tartottak népszavazást. A jogalkotó igyekezett érvényre juttatni a *jogállamiság elvét*. Az alkotmány köztársasági államformát vezetett be, azonban az államhatalmi ágak egyensúlyát nem tudta megfelelően megteremteni a jogalkotó. Az elnök hatalmát erősítette a 48. szakaszba foglalt *szükségrendelet-alkotási jog*. Az alkotmány

tartalmazta a szabadságjogok teljes katalógusát (gyülekezési jog, egyesülési jog, vallásszabadság, véleménynyilvánítás joga, levél- és postatitok védelme, lakás sérthetlensége, petíciók benyújtásának a lehetősége). *Modern jogelveket* is rögzített, így a nők és férfiak állampolgári jogainak és kötelezettségének egyenlőségét, a nemesi rangok és címek adományozásának tilalmát, a házasság, a család és az anyák állami védelmét, a többgyermekes családok támogatását. Az alkotmány összességében a *birodalmi centralizációt* támogatta. A fentebb említett szükségrendelet-alkotási jog alapján a köztársasági elnök egyes alapjogokat részben vagy egészben függeszthetett. Ez a jogosítvány is szerepet játszott Hitler hatalomra jutásában 1933-ban.

Az emberi jogok a 20. század második felében

Az emberi jogok szabályozásának újragondolását, nemzetközi szintre emelését a második világháború rémtettei vetették fel. 1945. október 24-én kormányközi szervezetként megalakult az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ), amelynek céljaként határozták meg, hogy az elkövetkező nemzedékeket megvédje a háború kínjaitól; tovább erősítse az emberi jogokba vetett hitet. Mindezek szellemében az ENSZ 1948. december 10-én elfogadta *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát* (a továbbiakban *Nyilatkozat*). A dokumentum szerint minden emberi lény szabadnak születik, és a törvény előtt mindenki egyenlő. Rögzítették továbbá, hogy minden embernek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz. A *Nyilatkozat* számos további emberi jogot magába foglal, így például a jogot a *törvényes jogorvoslathoz* és a *tisztességes bírói eljáráshoz*, a *nullum crimen sine lege* elvét. Megtaláljuk a dokumentumban a *magánélet-hez* és a *magántitokhoz való jogot*, a *menedékjogot*, a *saját állampolgársághoz való jogot*, a *tulajdonhoz való jog* védelmét, a *gyülekezési jogot*, az *egyesülési jogot*, valamint a *gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadságot*, valamint a választójog mellett a szociális biztonsághoz és a munkához való jogot is. Az *Emberi Jogok Európai Egyezménye* 1953-ban lépett hatályba. Emberi jogi katalógusa (élethez való jog, kínzó és embertelen bánásmód elleni védelem joga, tisztességes tárgyaláshoz való jog) hasonlít *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatához*. Lényeges rendelkezése, hogy rögzített egy nemzetközi ellenőrzési rendszert, amelyben az Emberi Jogok Európai Bizottsága és az Emberi Jogok Európai Bírósága lett a felelős az egyezményben foglaltak végrehajtásáért.

Az emberi jogok csoportosítása

Ha összegzésként az emberi jogok – ezen belül a szabadságjogok – fejlődéstörténetét áttekintjük, akkor különbséget tudunk tenni az emberi jogok generációi között.

A jogok első generációjába a *polgári és a politikai jogok* tartoznak, amelyek a 18. század végén, a 19. században merültek fel. Ezeket a jogokat két gondolat határozta meg: a személyes szabadság és az egyén védelme az állami erőszakkal szemben. A polgári jogok körébe tartozik az egyenlő bánásmódhoz való jog mellett a lelkiismereti és a vallásszabadság; az ártatlanság védelme; a fellebbezéshez való jog. A politikai jogok pedig a közösségi életben való részvétel lehetőségét biztosítják, így a választójog, az egyesülési jog, a gyülekezési jog. A polgári és a politikai jogokat a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában* találjuk meg részletesen.

A második generációs jogok a *szociális, gazdasági és kulturális jogok*. A *szociális jogok* magukban foglalják legalább az oktatáshoz, valamint a családalapításhoz és fenntartáshoz való jogot, továbbá a pihenéshez, az egészségügyi ellátáshoz, a magánélethez való jogot is. A *gazdasági jogok* körébe tartozik a munkához, a megfelelő életkörülményekhez, a lakhatáshoz, illetve a nyugdíjhoz való jog. A *kulturális jogok* között helyezkedik el az oktatáshoz való jog. A szociális, gazdasági és kulturális jogokat a *Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezség-okmánya*, valamint az *Európai Szociális Karta* foglalja össze.

A harmadik generációs jogok kiindulópontja a 20. század második felében a *szolidaritás elve* volt. Ebbe a körbe egyrészt *globális jogok* (fenntartható fejlődéshez, a békéhez, illetve az egészséges környezethez és a humanitárius segélyhez való jog), másrészt *csoportjogok* (gyermekek, betegek jogai) tartoznak.

II. MAGYAR ALKOTMÁNYTÖRTÉNET 1848-TÓL

1. A magyar országgyűlés korszakai és a választójog

Az 1848. évi reformok az addig működő államrendet is alapjaiban érintették. Az országgyűlésről két törvény született. Az 1848. évi 4. törvénycikk tartalmazta az országgyűlés szerkezetére, tisztségviselőire, hatáskörére vonatkozó szabályokat. Eszerint a királynak évente Pesten, lehetőleg a téli hónapokban kellett az országgyűlést összehívnia. A király elnapolhatta, feloszlathatta, de ekkor három hónapon belül köteles volt új képviselőválasztást elrendelni. A király nevezte ki a főrendi tábla elnökét és másodelnökét. A képviselőház maga választotta meg elnökét titkos szavazással. Mindkét tábla maga alkotta meg tárgyalásának a szabályait. A törvény szerint a két tábla egyenrangú volt, de a súlypont a képviselőházon volt, ugyanis a forradalmi erők a képviselőház mögött álltak. Az 1848. évi 5. törvénycikk a népképviselési választójogról rendelkezett, vagyis meghatározta azokat a szabályokat, amelyek alapján az országgyűlés alsóházának a tagjai, tehát a követek a megbízásukat nyerték.

A neoabszolutizmus időszaka (1849–1861)

A szabadságharc bukásával kezdődő időszak a neoabszolutizmus kora. Az 1849. március 4-én kiadott *olmützi oktrojált alkotmány* megszüntette Magyarország önálló államiségát, és területét öt részre felosztva az összbirodalom tartományaihoz csatolta, és a birodalom jogszabályai voltak érvényesek az országban. 1860. október 20-án adta ki az uralkodó az *Októberi Diplomát*, amely a birodalmi alkotmányt módosító föderaliztikus kísérlet volt Ferenc József részéről. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom az uralkodó kezében összpontosult, de a császár kötelezte magát, hogy törvényeket a jövőben csak a tartománygyűlések és a birodalmi gyűlés közreműködésével alkot. A tervezet szerint az államhatalmat a népre, a honpolgárok egyetemére kell bízni, az országgyűlést az általános választójog alapján kell megválasztani, a képviselőház tagjait közvetlenül választanák, a felsőház tagjait a megyei közgyűlések küldték volna. 1860. december 13-án Schmerling államminiszter lett, félretették az *Októberi Diplomát*. Ferenc József ismét centralizmussal kísérletezett. Kiegészítette a *diplomát*, de a módosítását szolgálta a *Februári pátiens*, amelyet 1861. február 26-án adott ki. A császár a birodalmi tanácsban kétkamarás központi parlamentet kívánt felállítani. Az egyik ház az Urak Háza lett volna, míg a másik a 343 tagú Képviselőház, amelybe 85 képviselőt küldhetett volna Magyarország. Ebbe a koncepcióba kellett beilleszkednie a magyar országgyűlésnek, amelyet 1861. április elején Budára hívott össze Ferenc József. Az országgyűlés összehívásának célja a magyar képviselők Birodalmi Tanácsba történő megválasztása volt. Az országgyűlés azonban az 1848-as állapotok visszaállítását követelte. Ennek következménye a testület feloszlata és a Schmerling-provizórium bevezetése volt. Az ezután bekövetkezett kül- és belpolitikai események egyaránt arra kényszerítették Ferenc Józsefet, hogy 1865 decemberében hívja össze újra a magyar országgyűlést, amelynek feladata a kiegyezés feltételeinek, végrehajtásának megtárgyalása, és a *kiegyezés* törvénybe

iktatása volt. 1867. június 28-án a király szentesítette az 1867. évi XII. törvénycikket, a kiegyezés 69 szakaszból álló törvényét.

A dualizmus kori országgyűlés (1867–1918)

A magyar államot állam- és kormányforma szempontjából parlamentáris monarchiának tekintjük, hiszen 1867-től az államfő és az országgyűlés együtt hozták a törvényeket. A kétkamarás országgyűlés egyik kamarája a *képviselőház*, amely az 1848. évi IV. és V. törvénycikkek alapján működött, míg a *főrendiház* reformjára 1885-ben került sor. A kiegyezést követően a régi főrendiházat hívták össze, amelynek tagja volt az egyházi rend főpapi képviselője, a zászlósúruk és minden nagykorú főnemes férfi. Az 1885. évi VII. törvénycikk, a főrendiházi reform Tisza Kálmán nevéhez fűződik. A törvénycikk szerint a főrendiház tagjai voltak örökös jogon az uralkodóház főhercegei, vagyis azok a 24. életévüket betöltött magyar állampolgárok, akiket az uralkodó örökös főrendi tagsággal felruházott. Másrészt tagjai voltak az általuk viselt méltóság alapján az ország zászlósai, a pozsonyi gróf, két koronaőr, a fiumei kormányzó, a Királyi Kúria elnöke és másodelnöke, a Közigazgatási Bíróság elnöke, a Budapesti Királyi Ítéltábla elnöke, (másodelnöke is 1896-tól), valamint az egyháziak közül a római és a görögkatolikus egyház főtisztviselői, a görögkeleti egyház nagyjai, az evangélikus-református egyház három püspöke. Harmadrészt a királynak joga volt ötven személyt élethosszig kinevezni, ehhez nem kellett az országgyűlés hozzájárulása. Negyedrészt Horvát-Szlavónország törvényhozása három tagot delegált a magyar főrendiházba. Ez az intézmény 1918-ig folyamatosan működött, majd *berekesztette tanácskozásait*. 1926-ban szervezték újjá.

A nemzetgyűlés (1920–1926)

1918. november 18-án az országgyűlés beszüntette a működését, a forradalmi időszakot követően 1919 őszén elkezdődött Magyarország régi alkotmányos rendjének helyreállítása. A legfontosabb kérdések egyike az állami főhatalom rendezése volt. Ebben az időszakban *közjogi úr* keletkezett, hiszen az uralkodó lemondott az állami ügyek viteléről, a képviselőház feloszlatta önmagát, a felsőház berekesztette üléseit. Egy kormányrendelettel bevezetett választójogi reform alapján tartottak új választásokat, amelynek eredményeképpen 1920-ban összeült a két évre választott nemzetgyűlés. Ez az egykamarás testület szabályozta az államfő jogállását, de a választójog és a felsőházi reform ügyében nem talált megoldást. Szervezete és működése tekintetében az országgyűlés képviselőházának felelt meg, tisztviselőit maga választotta, saját eljárási szabályait maga állapította meg, tagjait ugyanolyan büntetőjogi védelem illette meg, mint a korábbi országgyűlési képviselőket.

Az 1920. évi I. törvénycikkkel a nemzetgyűlés a szuverenitás törvényes képviselőjének deklarálta magát, vagyis kijelentette, hogy a törvényalkotás joga kizárólagosan a nemzetgyűlést illeti meg, vagyis nem a kormányzót és a nemzetgyűlést közösen. Az 1925-ben törvényi szinten rögzített választójogi szabályok, majd az egy évvel később felállított felsőház lehetővé tette, hogy a törvényhozói jogkör együttesen illesse meg a két kamarát, ezzel módot adva a korábbi államműködés visszaállítására.

Ideiglenes nemzetgyűlés, nemzetgyűlés (1944)

A vázolt államhatalmi berendezkedés egészen 1944-ig működött. Az 1944-ben fokozatosan összeomló közjogi berendezkedés még ugyanebben az évben az ország keleti részében éledt újjá. 1944. december 14-én Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága, amelynek felállításához a szövetséges hatalmak beleegyezése elengedhetetlen volt. Még december hónap folyamán a keleti országrész közel ötven településén tartottak (nyílt szavazással) választásokat, amelynek eredményeként 1944. december 21-én megalakult Debrecenben az *Ideiglenes Nemzetgyűlés*.

Az 1945-ben megtartott választásokat követően összeülő *Nemzetgyűlés* megalkotta az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1945. évi XI. törvénycikket. E törvény első szakasza értelmében a magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselője a Nemzetgyűlés, melynek magalakulásával az Ideiglenes Nemzetgyűlés megbízatása megszűnt. A törvény szerint Magyarország alkotmányának és államformájának meghatározása a Nemzetgyűlés hatáskörébe tartozott. Tagjai részére ugyanolyan mentelmi jogot és büntetőjogi védelmet biztosított, mint amilyenek a korábbi országgyűlés tagjait megillették. A Nemzetgyűlés tagjai közül választott egy 36 tagú politikai bizottságot, amelynek hatáskörébe a fontos politikai döntések előkészítése, valamint a törvény által hatáskörébe utalt feladatok ellátása tartozott. A törvény értelmében létrehozott Nemzeti Főtanács a Nemzetgyűlés elnökéből és a Nemzetgyűlés által választott két tagból állt. E testület hatáskörébe a közhivatali és más tisztségekre való kinevezések tartoztak. Tagjait az alkotmány és a törvények megsértése esetén a Nemzetgyűlés vonta felelősségre.

Az országgyűlés hatásköre

A polgári korszakban az országgyűlésnek kettős hatásköre volt. Egyrészt az uralkodóval együtt alkotta a törvényeket, másrészt ellenőrizte a végrehajtó hatalom működését. A *törvényhozás joga* egészen 1918-ig az országgyűlést és a királyt közösen illette meg, ezt követően azonban az országgyűlés kizárólagos jogává vált. Törvényjavaslat előterjesztésével a király, majd később a kormányzó, a kormány és a képviselőház egy vagy több tagja élhetett. A miniszterek a kormány útján élhettek ezzel a joggal, míg a főrendiház tagjai nem rendelkeztek ilyen lehetőséggel. 1920 és 1926 között, amikor egykamarás törvényhozásról beszélünk, a megszavazott javaslatok azonnal a kormányzó elé kerültek *jóváhagyás* végett. 1926 után azonban a felsőház tagjai megkapták a törvényjavaslat előterjesztésének jogát.

Az 1926-os rendelkezések a törvényjavaslatok tárgyalására vonatkozóan is tartalmaztak rendelkezéseket. Ezeknek a lényege, hogy azokban az esetekben, amikor az egyik ház nem értett egyet a másik ház által előterjesztett javaslattal, a két ház illetékes bizottságai közös egyeztetést tartottak, amelynek célja egy olyan szövegtervezet kidolgozása volt, amely mindkét ház számára elfogadhatónak bizonyult. Abban az esetben, ha a közösen kidolgozott szövegtervezetet valamelyik ház mégsem fogadta el, újabb két alkalommal ülhetek össze a bizottságok, és az így kidolgozott tervezet sikertelensége esetén a képviselőház a felsőház hozzájárulása nélkül a kormányzó elé terjeszthette a javaslatot jóváhagyásra.

Az országgyűlésnek a törvényhozás joga mellett a másik fontos jogosultsága a *végrehajtó hatalom működésének ellenőrzése* volt. Közvetlen ellenőrzési joga csak a kormány felett valósult meg, azonban mivel az államfői intézkedések végrehajtásához miniszteri ellenjegyzésre volt szükség, és mivel a közigazgatás alsóbb szervei a kormány felügyelete alatt álltak, a parlament ellenőrzési jogköre közvetett módon a végrehajtó hatalom legkisebb egységeire is kiterjedt. Az országgyűlés *ítélkezési jogköre* szűk körre szorult vissza: a miniszterek törvénysértő ügyeiben ítélezhetett.

Az országgyűlés tagjainak jogállása kapcsán két fontos kérdéskört kell megemlíteni: a mentelmi jog és az összeférhetetlenség kérdését. A *mentelmi jog* (immunitás) a hatalmi ágak világos elhatárolását szolgálta, célja a képviselő jogainak biztosítása volt a végrehajtó vagy bírói hatalom esetleges zaklatása, önkénye, nyomásgyakorlása ellen. Abszolút értelemben azt jelenti, hogy az országgyűlésben leadott szavazatáért senkit nem lehetett felelősségre vonni. Az országgyűlésen elmondott beszéde, kijelentése miatt sem vonhatták felelősségre a képviselőt. Relatív értelemben azt értjük mentelmi jog alatt, hogy a hivatalos eljáráson kívül a mentelmi jogot fel lehetett függeszteni, és az országgyűlési képviselőt felelősségre lehetett vonni. A *sérthetlenség* (inviolabilitás) védelmező intézmény volt, a képviselőt, a törvényhozás tagját oltalmazta a végrehajtó hatalom visszaéléseivel szemben. A felelőtlenség alapján a képviselőként tartott beszéde vagy tette miatt semmiféle parlamenten kívüli hatóság őt felelősségre nem vonhatta. Az *összeférhetetlenség* passzív módon óvta a képviselőt olyan helyzetektől, melyek alkalmat adhattak volna a kívülálló erőknél a befolyásolásra. Több fajtája létezett, amelyeket a törvény szabályozott, így például a követi összeférhetetlenség, távolléti összeférhetetlenség, hivatali, gazdasági vagy érdekeltségi összeférhetetlenség, büntetőjogi, anyagi és morális összeférhetetlenség.

A választójog fejlődése

Magyarországon először az 1848. évi V. törvénycikk szabályozta a választójogot. A jogszabály vagyoni és műveltségi cenzust vezetett be. Kizárta a szavazásból a nőket, a vagyontalanokat és a gazdai hatalom alatt állókat. Az alsóház tagjait népképviselő útján választották. *Aktív választójoga* volt minden legalább 20 éves magyar férfi állampolgárnak, ha nem állt sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom alatt, nem állt súlyos bűncselekmény (hűtlenség, csempészés, rablás, gyilkosság és gyújtogatás) miatt fenyíték alatt, és valamely törvényesen bevett valláshoz tartozott. A törvény mindezeket túl műveltségi és vagyoni cenzushoz is kötötte a választójogot. Az a személy szavazhatott, aki a szabad királyi városokban vagy rendezett tanácsú községekben 300 Ft értékű házzal vagy földdel bírt, vagy akinek mint kézművesnek, kereskedőnek, gyárosnak saját műhelye, kereskedelmi telepe vagy gyára volt, vagy akik földbirtokukból vagy tőkéjükből eredő, évi 100 Ft biztos jövedelmet mutattak ki. Jövedelmükre való tekintet nélkül választójoggal rendelkeztek a diplomások, községi jegyzők, tanítók. *Passzív választójoggal* rendelkezett, azaz választható volt, aki a 24. életévét betöltötte, aktív választójoggal bírt, és tudott magyarul. A választás módját is az 1848. V. törvénycikk szabályozta. A rendi képviselőhez képest a népképviselőt előrelépést jelentett, a lakosság 2,5 százalékáról 10 százalékra nőtt a képviseltek aránya.

Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk az 1848. évi népképviselési törvény első kiegészítése volt. Formálisan maradtak a '48-as alapok, de bevezette az *adócenzust*, amelynek értelmében az adóhátralékosok nem választhattak. A pedagógusok, lelkészek csak akkor szavazhattak, ha közhivatalt töltöttek be. A törvénycikk alapján a lakosság 6 százaléka választhatott.

A következő szabályozásra az 1913. évi XIV. törvénycikkben került sor, amely nyílt szavazást vezetett be, csak a törvényhatósági jogú városokban (például Miskolc 1907-től) tette lehetővé a titkos szavazást. A korhatárt 30 évre emelték fel, csak a középiskolát végzetteknek adták meg a 24. év elérésekor a választójogot. Hatelemis *értelmiségi cenzust* állítottak fel. Ez a törvénycikk azonban halva született szabály volt, mert e törvény alapján sohasem szavaztak, hiszen közben kitört a háború.

Az 1918. évi XVII. törvénycikk általános, titkos, egyenlő, közvetlen, a nőkre is kiterjedő választójogot vezetett be. A korhatár a nőknél 24 év, férfiaknál 21 év volt. További feltétel volt a magyar állampolgárság, az írni-olvasni tudás, 1 év helyben lakás.

Az 5985/1919. ME rendelet (az ún. Friedrich-féle választójogi rendelet) elvben *általános, titkos, kötelező* választójogot rögzített, ugyanakkor az átmenetiség jellemező rá, óvatos visszalépés volt az előző szabályokhoz képest. Legalább 24 éves kort, 6 évi magyar állampolgárságot, 6 havi helyben lakást és nőknél írni-olvasni tudást követelt meg a választójog gyakorlásához.

A Bethlen-kormány választójogi rendelete (2200/1922. ME rendelet) antidemokratikusabb jogalkotás volt az előzőekhez képest. Nyílt szavazást vezetett be a vidéki választókerületekben. A törvényhatósági joggal rendelkező városok esetében a voksolás titkos maradt. Iskolai végzettséghez kötötte a választójogot, nőknél a 30. év betöltése és hat elemi elvégzése volt a választójog feltétele, míg a férfiaknál 24. év, 4 elemi iskola, 10 éves magyar állampolgárság, és két év helyben lakás kellett ahhoz, hogy szavazni mehessenek.

Az 1925. évi XXVI. törvénycikk volt a Horthy-rendszer első választójogi törvénye, amely először adott összefoglalóan az országgyűlési képviselő-választásokra vonatkozó teljes joganyagot: választójogosultságra, választási eljárásra, választási bírászkodásra, a választójog büntetőjogi védelmére megfogalmazott szabályokat.

Az 1938. évi XIX. törvénycikk (a Horthy-korszak utolsó választójogi törvénye) titkos szavazást vezetett be. A választásokon való részvétel kötelező volt. Bevezették a *választási biztosíték* (kaució) intézményét. Az egyéni jelölteknek 2000, a listás jelöléshez pedig képviselőnként 3000 pengő óvadékot kellett letétbe helyezni, és ez az összeg az államkasszájra vonatkozott, ha a jelöltek a szavazatoknak egy bizonyos hányadát nem szerezték meg. A törvény alapján az ország lakosságának csak mintegy 28–30 százaléka részesült választójogban.

2. A központi és a helyi végrehajtó szervek története 1848 után

A végrehajtó hatalom 1848-ig alapvetően a király kezében volt. 1848-tól egészen 1918-ig (a neoabszolutizmus korának kivételével) és 1920-tól 1949-ig az államfő gyakorolta ezt a felelős minisztérium útján. A kormány jogállásában alapvető változás nem következett be 1848-tól, míg az államfő helyzetében lényeges változások mentek végbe. 1918-ban megszűnt a királyi hatalom gyakorlása, 1920-ban megalkották a kormányzói intézményt. 1946-ban a köztársaság kikiáltásával az államfői tisztséget a köztársasági elnök gyakorolta, majd 1949-től ez a tisztség a Népköztársaság Elnöki Tanácsát mint testületet illette meg. Az 1989-es változások következtében ismételen helyreállt a köztársasági elnök intézménye.

A király

A Habsburg-Magyarországon (a 18. századtól kezdődően) a végrehajtó hatalom teljes egészében az uralkodó kezében összpontosult. A király csak ritkán hívta össze az országgyűléseket, és azokban a kérdésekben, amelyekben nem születtek törvényi rendelkezések, az uralkodó saját hatáskörében bocsátott ki rendelkezéseket és hajtatta vége azokat. Külügyi, hadügyi és pénzügyi téren a király korlátlan végrehajtói hatalommal rendelkezett. Ezt a jogosultságát *dikasztériumok*, azaz központi kormányzati szervek útján gyakorolta. A *dikasztériumok* egy része Bécsben, az uralkodó mellett működött, míg másik része a központi bécsi szervek vezetése alatt látta el az ország irányítását. A magyar ügyek intézésére a következő bécsi központi kormányzati szervek voltak befolyással: udvari tanács, titkos tanács, udvari kancellária, udvari kamara, udvari tanács. Ezekhez a szervekhez hasonlóan alakultak ki Magyarországon azok az intézmények, amelyek a Habsburg-Magyarországon a magyar ügyek intézésével foglalkoztak. Ilyen szervek voltak a magyar tanács, a magyar kamara, a magyar kancellária és a helytartótanács.

1848-ig a királyt a végrehajtó hatalom gyakorlásában csak a törvények korlátozták. Az alkotmányos monarchiában az 1848. évi III. törvénycikk alapvető rendelkezéseket tartalmazott az uralkodónak a végrehajtói hatalommal kapcsolatos jogosítványairól. Ekkortól a minisztérium egyik tagjának ellenjegyzése is szükséges volt az uralkodó döntéseihez. A miniszterelnök kinevezésén túl az egyes miniszterek hivatalba lépésekor csupán azok megerősítésével járulhatott hozzá a király.

Az államfőnek, azaz a királynak meghatározó szerep jutott viszont az Osztrák–Magyar Monarchiában. A hazai alkotmányjog az államfő személyét felségnek, szentnek és felelőtlennek tekintette. Az uralkodót megillette az *országgyűlés összehívásának, elnapolásának, feloszlásának joga*. Megmaradt a törvénykezdeményezés joga, amely az előszentesítés lehetőségének hangsúlyozásával tovább erősödött. A királyt a *törvények szentesítésének és kihirdetésének joga* is megillette. A szentesítés jogával a király az országgyűléssel azonos lehetőségeket kapott a törvényhozásban. A *kormányzati felségjogok* közé tartozott a megállapított közfeladatok feltételeinek biztosítása, a rendeletalkotási, a szervezési, a főfelügyeleti jogkör, a főkegyúri jog, a hadügyi és a külügyi felségjog gyakorlása. A *rendeletalkotási jog* a kiegyezés után szűk körre szorult vissza, érvényességét miniszteri ellenjegyzéshez kötötték. A *szervezési jogkör* hivatalok felállítását, a *kinevezési jog* gyakorlását jelentette. A király valamennyi állami és önkormányzati szerv fölött, magántársulattal, testülettel, alappal és alapítvánnyal kapcsolatosan felügyele-

tet láthatott el. Ez volt a *főfelügyeleti jog*. Kiterjedt az állam területén működő valamennyi egyházra. Az uralkodó *főkegyúri joga* a katolikus egyházzal kapcsolatban állt fenn, és az egyházszervezési, kinevezési és egyetemi kegyúri jogot is magában foglalta. A *hadügyi jogkörben* a királyt mint a legfőbb hadurat, a parlament és a kormány befolyásától függetlenül és korlátlanul illette meg a hadsereg vezetésének, vezényletének és belső szervezetére vonatkozó rendelkezésének a joga. A *külügyi jogok* közé a követek küldése, fogadása, a külpolitika irányainak meghatározása tartozott 1918-ig.

A kormány

Az 1848. évi III. törvénycikkkel került sor a *független, felelős magyar minisztérium* felállítására. Ez a törvény a kormány szerkezetét a forradalmi időszak kivételével egészen 1946-ig meghatározta. Rögzítette, hogy a végrehajtás feje a király, de a végrehajtó hatalmat az alkotmányjog korlátai között, tehát a törvényi rendelkezéseknek megfelelően köteles megvalósítani. A jogszabály értelmében a végrehajtó hatalmat a király a felelős minisztérium útján gyakorolta. Ez azt jelentette, hogy az uralkodó intézkedéseire miniszteri ellenjegyzésre volt szükség, és a központi ügyeket a király a minisztériumok útján intézte. A Magyar Királyi Minisztérium alatt a miniszterek összességét értették, élén a miniszterelnökkel. A minisztérium a miniszterelnökből és nyolc – majd a magyar–horvát kiegyezés után kilenc –, tehát összesen tíz minisztériumból állt. Ezek a következők voltak: miniszterelnökség, a király személye körüli miniszter (Bécs), belügy, pénzügy, földművelésügy, kereskedelmi, vallás- és közoktatásügy, igazságügyi, honvédelmi, horvát-szlavón tárca nélküli miniszter.

A *felelős kormány* a magyar királyi miniszterek együttese volt. A minisztérium a király és az országgyűlés felé egyaránt felelős volt, a király nevezte ki a minisztereket azon személyek közül, akik az országgyűlés képviselőháza többségének bizalmát bírták. A törvény szerint a kormány hatáskörébe azok az ügyek tartoztak, amelyek addig a magyar királyi udvari kancellária és a helytartótanács hatáskörében voltak. A kormány hatásköre kiterjedt a végrehajtó hatalom valamennyi ágára (polgári, egyházi, kincstári és honvédelmi-katonai ügyre). Az 1867. évi ügyrendi szabályzat taxatív (tétélesen) felsorolta a királyi döntést illető ügyeket, ekkor fogalmazták meg a király előszentesítési jogát is. A kormány üléseit általában a miniszterelnök vezette, de előfordult az is, hogy az uralkodó személyesen elnökölt az ülésen.

A kormány mint testület által meghozott döntéseket *minisztertanácsi határozat* formájában fogadták el, kihirdetésükért és végrehajtásukért a miniszterelnök volt felelős. Az elfogadásról a miniszterek a kormány ülésén szavaztak. A miniszterelnökség feladata a kormány adminisztrációjának intézése, a tárcák közötti koordináció, a minisztériumok összehangolt irányítása, a közvetlenül alárendelt szervek vezetése volt. A minisztertanács a miniszterek tanácskozását jelentette, a kormány politikai irányvonalának meghatározója, a több tárcát érintő ügyek fóruma volt. Az ülésekről jegyzőkönyv készült.

A kormányzó

A kormányzó megbízására akkor került sor, amikor az államfő ideiglenesen nem tudta ellátni a hivatalát kiskorúsága, gyengeelméjűsége, vagy egyéb fennálló ok miatt. A magyar alkotmánytörténetben több esetben került sor kormányzó megválasztására.

A közjogászok csaknem egésze elfordult a köztársasági formától 1919-től. Az antant 1920. februári állásfoglalásában az államforma megválasztásához vezető utat szabaddá tette Magyarország számára, csak a Habsburg-restaurációt helytelenítette. A királyság restaurációja nem ütközött ellenállásba, de a gyakorlati megvalósítása kérdéseket vetett fel: Interregnum van-e IV. Károly 1918. november 13-i nyilatkozata óta? A szabad királyválasztás törvényi deklarációja után vajon mi a soron következő lépés? A választ az 1920. februári–márciusi magyar nemzetgyűlés adta meg.

Az 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállítását és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezését vállalta magára. A királyi hatalmat a törvény erejénél fogva megszűntnek kell tekinteni, s a *Pragmatica Sanctio* sem része többé a magyar alkotmányos rendszernek. Az államfői teendők ideiglenes ellátására a magyar állampolgárok közül titkos szavazással kormányzót választanak (1920. március 1-jén Horthy Miklóst választották meg). Az államfő mozgásterét meglehetősen szűkre vonta a törvény. A 2394/1920. ME rendelet szerint az állami címereken a Szent Korona alkalmazandó, s hogy az állami hivatalok, hatóságok és intézmények elnevezésébe a királyi jelzöt bele kell foglalni.

A *kormányzói jogkört* az 1920. évi I. törvénycikk és az 1920. évi XVII. törvénycikk rendezte. A törvényhozásbeli jogok között a kormányzót megillette a törvénykezdeményezés joga, a nemzetgyűlés autonómiája mégis erőteljesebben érvényesült. A szentesítés helyett az új törvény az államfő törvényeket kihirdető záradékáról és aláírásáról tesz említést. Egy ízben a kihirdetés előtt a kormányzó az elfogadott törvényjavaslatot ismételt megfontolásra a nemzetgyűléshez visszaküldhette. A kézhezvételt követő 15 napon belül köteles volt a törvényt kihirdetni. Ez gyenge vétó volt. Az államfő nem kapta meg a nemzetgyűlés üléseinek elnapolására vonatkozó jogot. A törvényhozás feloszlatásának jogával csak akkor élhetett, ha az tartósan munkaképtelenné vált, és munkaképességét a nemzetgyűlés elnöke nem volt képes helyreállítani.

A végrehajtó hatalom gyakorlása során a kormányzó képviselhette Magyarországot az ország nemzetközi kapcsolataiban, döntő szerepe volt követek küldésében és fogadásában, a magyar állam nevében a kormány közbejöttével szövetségeket és szerződéseket köthetett, de ha ez a törvényhozás tárgyait érintette, szükség volt a nemzetgyűlés hozzájárulására is. Ugyancsak a nemzetgyűlés jóváhagyása kellett, ha a kormányzó a hadsereg ország határain kívüli alkalmazásáról döntött, vagy ha a békekötésről határozott. A kormányzó a végrehajtó hatalmat kizárólag a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium útján gyakorolhatta. Nemességet nem adományozhatott, főkegyúri joga nem volt, a törvény az általános kegyelem elrendelését is a nemzetgyűlés hatáskörébe utalta.

Az 1926. évi XXII. törvénycikk a *kormányzói jogkört* tovább szélesítette. A kormányzó befolyásolhatta a törvényhozás második kamarájának személyi összetételét. Az 1933. évi XXXIII. törvénycikk tovább tágította a kormányzó törvényhozással szemben gyakorolható jogait. A kormányzót az országgyűlés elnapolására, illetve feloszlatására korlátlan jog illette meg. Az 1937. évi XIX. törvénycikk szerint az államfői „nemmel” sokkal kategorikusabban élhetett. Előbb a törvényt hat hónapig visszatarthatta, aláírását és kihirdetését megtagadhatta, megfontolás végett visszaküldhette az országgyűlésnek. 1942-ben szükségessé vált a kormányzó állandó helyetteséről való rendelkezés. *Kormányzóhelyettest* az 1942. évi II. törvénycikk értelmében, abban az

esetben választottak, ha a kormányzó az erre vonatkozó akaratát kifejezte, a választásra az országgyűlés két háza együttesen volt jogosult. Horthy Miklós kormányzóként 1944. október 16-ig, a Szálasi Ferenc vezette nyilas puccsig volt hivatalban.

Helyi szervek 1848 után

A helyi végrehajtó szervek az állam céljait valósították meg, az állami akarat általában e szerveken keresztül jutott el az állam polgáraihoz.

A márciusi törvényhozás a megyei szervezetet az alkotmányosság védőbástyájának tekintette, míg a helyi igazgatás másik pillérét a szabad királyi városok alkották. Az 1848. évi XXIII. törvénycikk háromféle szabad királyi várost különböztetett meg: kisvárost, középvárost és nagyvárost. A *törvényhatóságok* eredete az 1848 előtti gyakorlatra vezethető vissza, amikor a vármegyék és a szabad királyi városok rendelkeztek hatósági jogkörrel bíró közigazgatási szervekkel. Az 1871. évi XVIII. törvénycikk szerint elsőfokú szervekként kisebb joghatósági körben a vármegyéhez tartozó községek is hatósági fórumként jártak el. Nekik is lett törvényhatóságuk. A törvényhatóságok típusait az 1886. évi XXI. törvénycikk határozta meg. *Törvényhatóságnak* minősült a vármegye – amely összetett egység, a határain belül fekvő településekből tevődött össze – és a *törvényhatósági jogú város*, amely maga képezett egyetlen közösséget, önálló középfokú törvényhatósággal rendelkezett, nem volt alárendelve a megyének.

A vármegye és a törvényhatósági jogú város élén is a kormány megbízottja, a *főispán* állt, akit a király nevezett ki és mentett fel, de mindig a kormány bizalmas embere volt. Jogkörei közé tartozott a felügyeleti jog, amely minden állami és önkormányzati hatóságra kiterjedt. A törvényhatóság területén a közigazgatást az ő beleegyezése nélkül nem lehetett intézni. A főispán volt az önkormányzatok legfőbb testületi szerveinek (törvényhatósági bizottság, közigazgatási bizottság, kijelölő választmány) elnöke, és határozataik ellen felterjesztési joga volt: a törvényhatóság addig nem hajthatta végre a határozatot, amíg a szakminiszter azt jóvá nem hagyta. A főispán az ott működő állami tisztviselők eljárásáról az illetékes miniszterhez tehetett jelentést. Joga volt az állami tisztviselőktől felvilágosítást kérni, kinevezéseknél javaslatot tenni. A főispán számonkérő székét tartott az önkormányzat ellenőrzése végett, évenként legalább egyszer megvizsgálta a központi és a külső tisztviselők (főszolgabírák) eljárását és ügykezelését. Joga volt fegyelmi eljárást indítani, egyes tisztviselőket felfüggeszteni. A főispán halaszthatatlan államérend esetén azonnal követelhetette rendeleteinek végrehajtását. A minisztérium felhatalmazhatta a főispánt, hogy közvetlenül rendelkezhessen a törvényhatósági tisztségviselőkkel és közegekkel, akikre a rendelet végrehajtásához szüksége volt.

A *vármegye* középszintű, általános hatáskörű szerv, a legrégebb magyar területi önkormányzati egység volt, amelyet a kiegyezés után az 1870. évi XLII. törvénycikk és az 1886. évi XXI. törvénycikk szabályozott. A törvények szerint a vármegye saját belügyeiben önállóan intézkedett, vagyis megillette az önkormányzás joga. Közvetítette az állami közigazgatást a főispán, az alispán, a főjegyző, a tiszti ügyész és a pénztárosok segítségével. Politikai ügyekkel is foglalkozott, hatáskörébe tartozott a közérdekű ügyek megvitatása. A vármegye egyedi szervei között különbséget teszünk központi és külső tisztviselők között. A *központi tisztviselők* közé tartozott az alispán, aki a vármegyei közigazgatás vezetője, a tisztviselői kar főnöke volt, a főjegyző, aki az alispán törvényes helyettese volt, valamint az aljegyzők és a tiszti főügyész,

aki a törvényhatóság jogtanácsosa, ő volt az őre a rendeleteknek, törvényeknek, szabályrendeleteknek és a szokásjognak, minden határozatot megfellebbezhetett, magánjogi ügyekben a vármegye perbeli képviselője volt. További központi tisztviselő volt még a levéltárnok, az árvaszéki elnök és az ülnök. *Külső tisztviselő* volt a főszolgabíró, aki a járás (30–40 községet is magában foglaló közigazgatási egység) vezető tisztviselője volt, ő rendelkezett a járás területén karhatalommal, kihágási ügyekben ítélezett, bírói feladatokat látott el a gazda és a cseléd között felmerülő munkajogi vitákban.

A *testületi szervek* közül a legfontosabb a *törvényhatósági bizottság*, amely 120–600 taggal rendelkezett, hatásköre a szabályrendelet alkotására, választókerületek kialakítására, vármegyei költségvetés megvitatására terjedt ki. A *közigazgatási bizottság* feladata az önkormányzati és az állami közigazgatási szervek közötti összhang megteremtése volt. Élén a főispán állt, a bizottság havonta ülésezett, és közigazgatási jogvédelmet látott el.

Törvényhatósági jogú várost csak törvény létesíthetett. Hatásköre megegyezett a megye hatáskörével, de első tisztviselője a *polgármester* volt, és fontos szerve volt a *városi tanács*.

Budapest székesfőváros az 1872. évi XXXVI. törvénycikkkel Buda és Pest szabad királyi városok és Óbuda kamarai mezőváros egyesítéséből egy törvényhatósággá egyesült. Az így kialakult főváros, mint önálló törvényhatóság gyakorolta az önkormányzatot, az állami közigazgatás közvetítését, valamint egyéb közérdekű és országos ügyekkel foglalkozott. A főváros saját belügyeiben önállóan intézkedett, határozatot és szabályrendeletet hozott, amelyeket saját tisztviselői és szervei útján hajtatott végre, megállapította költségvetését, és gondoskodott annak fedezetéről, valamint közvetlenül érintkezett a kormánnyal. A fővárosi bizottság (*közgyűlés*) testesítette meg a főváros egyetemét, és gyakorolta a hatósági jogokat a törvényhatóság nevében. A bizottság 400 tagból állt, melynek felét a *virilisek* alkották, míg másik felét választották. A közgyűlés elnöke a *főpolgármester*, tehát a székesfőváros élén nem a főispán állt, akadályoztatása esetén a *polgármester*, mint a főváros első tisztviselője járt el. A közgyűlés hatáskörébe tartozott a szabályrendeletek alkotása, a közigazgatási és választási kerületek kialakítása, költségvetés elfogadása, tisztviselők választása és ellenőrzése, fölirati jog gyakorlása. A gyűlést az elnök nyitotta meg, vezette és zárta be, örködött a rend fenntartása felett és a kérdést szavazásra ő tűzte ki.

A főváros élén a kormány képviselője, a *főpolgármester* állt, akit a közgyűlés választott hat évre. A főpolgármester a végrehajtó hatalom képviselője, és ebben a minőségében eljárva ellenőrizte a fővárosi önkormányzatot, évente legalább kétszer számonkérő székert tartott, valamint legalább egyszer megvizsgálta a hatósági tisztviselők hivatali eljárását, vizsgálatot rendelhetett el a hanyag és vétkes tisztviselő ellen. A fővárosi törvényhatóság további szervei a polgármester, az alpolgármesterek, a tanács, és a közigazgatási kerületi elöljáróságok. A főváros nagy területe indokolta azt, hogy az igazgatási feladatokat ne csak a központban intézzék, hanem a kerületekben is. 1873-ban került sor a főváros kerületi igazgatásának a megszervezésére, létrehozták a *kerületi választmányokat*, mint a főváros kerületeiben működő testületi szerveket, amelyek hatásköre csak javaslatételre és véleményezésre terjedt ki.

A legkisebb önkormányzati egység a dualizmus korában a *község* volt. 1871-ben született meg az első községi törvény, amely meghatározta a községek fajtáit. A *kisközség* jellemzője volt, hogy a lakosainak csekély száma, kevés gazdasági ereje következtében a községekre ruházott tennivalókat önerejéből nem volt képes teljesíteni, ezért több kisközség együtt teljesítette

a feladatokat, jegyzőjüket közösen alkalmazták (körjegyző). *A nagyközség* felügyeleti hatósága a járási főszolgabíró volt.

A rendezett tanácsú város a régi mezőváros utóda volt, 1876-tól idesorolták azokat a szabad királyi városokat, amelyeknek lakossága, gazdasági ereje nem volt elég arra, hogy önálló törvényhatóságot alkosson. Új rendelkezés volt a községi illetőség bevezetése, amelynek lényege abban áll, hogy személyi köteléket jelentett a község és az egyén között, és ez számos jogi következménnyel járt. A gyermekek a szülők illetőségét követték, az illetőségi községből senkit kiutasítani nem lehetett. A község saját belügyeiben határozatot és szabályrendeletet alkothattott, rendelkezett a község vagyona felett, községi adót vetett ki, a mezei és tűzrendészetet és a szegényügyet is a község látta el. A községek felett a közvetlen felügyeletet a főszolgabíró látta el. A községek legfőbb szervei közé tartozott a községi *képviselőtestület*, a községi *előjáróság*, a községi *bíró* és a községi *jegyző*.

A Horthy-korszakban az 1929. évi XXX. törvénycikk hozott jelentős változásokat, majd további módosítást az 1933. évi XVI. törvénycikk és az 1942. évi XXII. törvénycikk eredményezett. Ebben a korszakban a törvényhatóságok közé tartoztak a vármegyék, a törvényhatósági jogú városok, valamint Budapest székesfőváros. Az 1929-es módosítás alapján a vármegyeszervezet úgy változott meg, hogy döntő jelentőségű ügyekben a testületi szervek – a közgyűlés, a kisgyűlés, a közigazgatási bizottság és egyéb bizottságok – és az egyedi szervek jártak el. *Egyedi szervek* voltak a főispán, a kormánybiztos és az alispán. Az 1929-es reform hívta életre a *kisgyűlést*, tagjainak száma 16 és 24 között mozgott. A kisgyűlés hivatali és választott tagokból állt, a vármegyékben a kisgyűlés tagja volt az alispán, a főjegyző, az árvaszéki elnök, a tiszti főügyész, a tiszti főorvos, valamint a törvényhatósági bizottság közgyűlése által öt évre választott, a törvényhatóság szabályrendelete alapján megállapított tag. Hatáskörében eljárva ez a szerv intézkedett azokban az ügyekben, amelyek a reform előtt a közgyűléshez tartoztak, de az 1929-es reform nem utalta a közgyűlés hatáskörébe. Másodfokon eljárva határozott azokban a közérdekű ügyekben, amelyekben a reform előtt a közgyűlés határozott másodfokon. A kisgyűlés elkészítette a törvényhatósági bizottság közgyűlése elé tartozó ügyeket. A közigazgatási bizottság hatáskörét az 1929-es reform jelentős mértékben korlátozta, gyakorlatilag megvonta az érdemi intézkedési és fellebbviteli jogkörét.

A vármegye legfontosabb egyedi szervei voltak a főispán és az alispán. A főispánt az államfő nevezte ki a belügyminiszter előterjesztésére és javaslatára, a főispán ebben a korszakban is a kormányzat képviselője volt. Az alispán a vármegye első tisztviselője maradt, a vármegyei tisztviselői kar vezetőjének számított. A törvényhatósági jogú város egyenrangúvá vált a vármegyével. A különbség közöttük csupán annyi, hogy a vármegye elsősorban közigazgatási egység volt, a törvényhatósági jogú város a közigazgatáson túl gazdasági feladatokat is ellátott a számára kötelezően előírt közigazgatási feladatok mellett.

Budapest székesfőváros szervezetét alapvetően három alkalommal változtatták meg: 1930-ban, 1934-ben és 1937-ben. Budapest törvényhatóság volt, de különleges jogállással. Legfelsőbb testülete a 230 tagú törvényhatósági bizottság, a 130 tagot számláló törvényhatósági tanács és a polgármester. A polgármester volt a főváros önkormányzatának legfőbb egyedi szerve és a főváros első tisztviselője, aki széles körű kinevezési és fegyelmi jogkörrel rendelkezett. Képviselte a fővárost más hatóság előtt, utalványozási joggal bírt. A polgármester helyettesei az

alpolgármesterek voltak, az egyes ügyosztályokat tanácsnokok és főjegyzők vezették. A főváros egyedi szerve volt a tiszti ügyész, a tiszti főorvos, *szakhivatalok* voltak a számvevőség, a pénztár, a levéltár, az adóhivatal, a fővárosi számszékek. A főváros élén a főpolgármester állt, aki a kormány bizalmi embere volt, és akit a fővárosi közgyűlés választott meg az államfő által kijelölt három személy közül.

Az *1929-es reform* értelmében a rendezett tanácsú város megyei város elnevezést kapott, megszüntették a városi tanácsot, így az igazgatási jogkör a polgármesterhez került. A község szervei voltak a képviselőtestület, azaz a közgyűlés, a községi előljáróság, a kijelölő választmány, az igazoló választmány, a polgármester és a tisztviselők. Egyéb területen a reform nem hozott jelentős változásokat. A kormány az 1929-es reform értelmében a törvénnyel vagy törvényi felhatalmazás alapján megalkotott rendelettel nyíltan szembehelyezkedő önkormányzatot, valamint az olyan önkormányzatot, amely az állam érdekét veszélyeztető magatartást tanúsított, feloszlathatta.

3. A modern magyar bírósági szervezet kialakulása

A polgári korszak bírósági rendszere

Az ítélkezés modern alapelvei – így a törvény előtti egyenlőség, szakszerűség, egységes személet – csak a 19. század második felében, fokozatosan léptek érvénybe, s ekkor zajlott a bírósági rendszer korszerűsítése is. Az 1848. évi áprilisi törvények még nem hoztak döntő változást a bíraskodás terén, a szabadságharc leverése után azonban – a Habsburg birodalmi integráció jegyében átszervezték a magyarországi igazságszolgáltatást. Ugyanekkor léptették érvénybe a törvény előtti egyenlőség elvét is.

A kiegyezés korszakában nyílt lehetőség a bírósági rendszer átalakítására. Első lépésként megalkotásra került az 1868. évi LIV. törvénycikk, amely radikálisan átalakította az addigi bírósági szervezetet. Polgári ügyekben a szabad királyi városokban és a rendezett tanácsú városokban elsőfokú bírói jogkört a városi bíró vagy helyettese kapott. A megyékben a szolgabíró és az esküdtje, valamint a megyei törvényszék járhatott el bírói jogkörben első fokon. Másodfokon a pesti és a marosvásárhelyi Királyi Ítéltábla döntött, és a bírósági hierarchia élére a pesti székhelyű Magyar Királyi Kúria került. Ez a fórum két részre oszlott, a *semmitőszékre* és a *legfőbb ítélőtáblára*. A községi bíró már nem bíraskodhatott, csak közvetítő szerepet töltött be. A törvény állást foglalt a törvény előtti egyenlőség mellett. A jogbiztonság és az ügyek egységes elbírálása érdekében megállapította a speciális esetekben eljáró bíróságok hatáskörét és illetékességét is. Ingatlanügyekben a *birtokbíróságok* döntöttek, kereskedelmi és váltóügyekben a *királyi váltótörvényszékek*, másodfokon a királyi *váltófeltörvényszék*, legfelsőbb szinten a királyi kúria döntött.

Rendes bíróságok azok a bíróságok, amelyek az igazságszolgáltatási funkciót az ügyek jellegetől függetlenül, jogszabály alapján, általános hatáskörrel gyakorolják. A legmagasabb szintű bírói fórum a polgári és büntetőügyekben is hatáskörrel rendelkező Királyi Kúria volt, majd ezt követték az ítélőtáblák, a törvényszékek és a legalsóbb szinten a járásbíróságok. Az ítélőtáblák felépítését az 1890. évi XXV. törvénycikk rendezte, míg a törvényszékekre vonatkozó szabályokat az 1871. évi XXXI. és XXXII. törvénycikkek határozták meg. A *törvényszék* elsőfokú, általános hatáskörrel bíró szerv volt, amelynek élén elnök állt. Büntető- és polgári ügyekben is háromtagú tanács járt el. A *járásbíróságok* kisebb értékű vagyoni perekben és kisebb súlyú bűnügyekben ítélkeztek. A járásbíróság mindig egyes bíróságként járt el. A bíróságokat az igazságügy-miniszter felügyelte.

A *különös bíróságok* olyan bíróságok, amelyek csak bizonyos személyi körben vagy meghatározott tárgyú ügyekben látnak el igazságszolgáltatási funkciót. A *közigazgatási bíróság* a legfontosabb különbíróság volt. Lehetővé tette ez a testület, hogy a polgárok a közigazgatási hatóságok visszaélései ellen bírói úton keressenek jogorvoslatot. Végleges szervezete ennek a bíróságnak 1896-ban (1896. évi. XXIV. törvénycikk) alakult ki. Legfelsőbb bíróságként jött létre, két ügyszakban, az általános közigazgatásai és a pénzügyi osztályban működött. Élén az *elnök* állt, aki a Királyi Kúria elnökével azonos ragú volt, a testület bíráival szemben magas szakmai követelményeket állítottak. Öttagú tanácsban, írásbeli eljárással ítélkezett. A közigazgatási bíróság előtt megtámadható közigazgatási ügyek, jogvitás esetek körét a közigazgatási bíróságot létrehozó törvény szabályozta. Általában azok az ügyek kerültek ide, amelyeknek

komolyabb vagyoni jogi kihatása volt. Az elsőszintű közigazgatási döntés ellen először a szolgálati felettesnél volt célszerű jogorvoslatot keresni. Ennek megfelelően keresettel lehetett meg támadni a törvényhatósági alispán, az állandó bírói választmány, a közigazgatási bizottsági választmány, a közigazgatási bizottság határozatait, a főispáni intézkedéseket, a törvényhatósági közgyűlés döntéseit, a miniszterek rendelkezéseit.

A *Tőzsdebíróság* az 1864-ben alakult Budapesti Áru- és Értéktőzsde részét alkotta, hatáskörét és eljárását az 1881. évi LIX. törvénycikk és az 1912. évi LIV. törvénycikk szabályozta. A *Szabadalmi Bíróság* felállítására 1895-ben került sor. Ennek hatásköre különféle találmányi szabadalmak elismerésére és nyilvántartásba vételére terjedt ki. A királyi család és a királyi udvar peres és peren kívüli ügyeiben az 1909-ben felállított *Főudvarnagyi Bíróság* járt el. A katonák az általuk elkövetett bűncselekményekért a *hadbíróóságok* előtt feleltek.

Az *esküdtbíráskodást* 1848-ban vezették be Magyarországon – eredetileg csupán a sajtó útján elkövetett bűncselekmények elbírálására. Az 1897. évi XXXI. törvénycikk által létrehozott általános hatáskörű esküdtbíróóságok emellett már a legalább öt év szabadságvesztéssel büntetendő ügyekben is eljárhattak, s ítéletük ellen fellebbezésnek nem, csupán semmisségi panasznak volt helye. Az igazságszolgáltatásban így nagyobb szerepet kapott az állampolgárok természetes jogérzéke, ami viszont nagy felelősséget is rótt a bíróságok e laikus tagjaira. A világháború idején fokozatosan szűkítették az esküdtbíróóságok hatáskörét, a háború után pedig a kormány 1919-ben meghozott rendelettel ideiglenesen fel is függesztette azok működését. A két világháború között voltak ugyan tervek az esküdtbíráskodás visszaállítására, ám ezek nem valósultak meg.

A statárium bevezetésére a *háború esetére szóló kivételes intézkedésekről* című 1912. évi LXIII. törvénycikk hatalmazta fel a kormányt. Statárium esetén meghatározott bűncselekmények (például hűtlenség, lázadás, gyilkosság, szándékos emberölés, rablás, gyűjtogatás, szabotázs) tárgyalásakor nem érvényesültek a rendes bírósági eljárás szabályai: a rögtönítélő bíróság egyetlen tárgyaláson hozott ítéletet, fellebbezésre nem volt lehetőség, s a bíróság főszabály szerint vagy halálbüntetést szabott ki, vagy felmentette a terheltet. Később a honvédelmi törvény (1939. évi II. törvénycikk) lehetőséget adott a kormánynak, hogy *ha az ország épségének vagy belső rendjének megóvása végett elrettentő példaadás szükséges*, akkor a rögtönbíráskodást akár az egész országra és bármely büntetettre rendelettel bevezethesse. A kormány 1941 áprilisában élt ezzel a lehetőséggel, s a rögtönítélő bíróságok elé utalt ügyek körét a második világháború végéig fokozatosan bővítette.

A bírói függetlenség

A bírói függetlenség modern kori alapelve, amelynek értelmében a bíró az elé tárt jogi kérdést a törvényesség betartásával, teljes mértékben pártatlanul köteles eldönteni. Döntésében tehát nem utasítható, kizárólag a törvények alapján ítélezik.

A bírói függetlenséget az 1869. évi IV. törvénycikk mondta ki, amelynek jelentősége a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztásában rejlik. Rögzítésre került, hogy a bíró kizárólag a törvények, rendeletek és törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni. Törvényi rendelkezések folytán felállított bíróságokat megszüntetni vagy új bírói fórumot létrehozni is csak törvénnyel lehet. Fontos volt annak szabályozása a bírói függetlenség megvalósulása érdekében, hogy milyen módon történjék a bírói állások betöltése. A magyar jogban az életfogytiglani kinevezés honosodott meg. Az 1869-es törvény szerint bíró csak a 26. életévét betöltött magyar

állampolgárságú, feddhetetlen előéletű férfi lehetett, aki nem állt csőd vagy gondnokság alatt, tudott magyarul, jogi diplomájának megszerzése után a gyakorlatban is kellő jártasságot szerzett, és letette a bírói vizsgát.

A bírók jogállásának függetlenségét biztosította az a rendelkezés is, hogy a bírát akarata ellenére büntető- vagy fegyelmi eljárás nélkül, állásából sem elmozdítani, sem áthelyezni nem lehetett. Negyven év kötelező szolgálati idejük letöltése előtt csak akkor lehetett akarata ellenére nyugdíjazni őket, ha a 70. illetve a 65. életévüket betöltötték. A bírói függetlenséggel összefüggő kérdés volt az *összeférhetetlenség* szabályozása is. A *politikai összeférhetetlenség* alapján nem lehetett a bíró egyidejűleg országgyűlési képviselő, politikai vagy munkásegyet, illetve gyülekezet tagja, valamint folyóirat tulajdonosa, kiadója vagy szerkesztője. A *társadalmi összeférhetetlenség* azt jelentette, hogy a bíró nem járhatott el egyidejűleg gyakorló ügyvédként, nem folytathatott kereskedést vagy iparüzletet. Az *anyagi összeférhetetlenség* alapja az volt, hogy a bíró a fizetését az állampénztárból kapta, és a törvényben meghatározott illetékeken és díjakon kívül ingyen volt köteles igazságot szolgáltatni a feleknek. A bíró nem fogadhatott el adományt vagy bármiféle javadalmazást az ügy vitele érdekében.

A dualizmus időszakában használatos bíró eskü (amelyet egy 1891-es igazságügy-miniszteri rendelet tartalmazott) szövegében egyaránt megtalálhatóak a hagyományos elemek és a modern igazságszolgáltatással szemben támasztott követelmények is: *Én. N.N. esküszöm az igaz és mindenható Istenre, hogy Ő császári és apostoli kir. Felségéhez, Első Ferencz József urunkhoz és királyunkhoz, Ő Felsege uralkodó házához, Magyarországhoz és ennek alkotmányához bármi viszonyok közt hű maradok; a hivatali titkot megőrzöm, a törvényeket, a törvényes szokásokat és rendeleteket megtartom, ezek szerint, erőmhöz és tehetségemhez képest a hivatalomhoz tartozó minden ügyben, az előttem perlekedőknek vagy hozzám folyamodóknak személyválogatás, érdekeltség és elfogultság nélkül, kérést, jutalmat, kedvezést és kedvkeresést, félelmet és gyűlöletet félretéve, részrehajlatlanul, lelkiismeretem és meggyőződéseem szerint igazságot szolgáltatok; tisztemben híven, pontosan és serényen eljárók. Isten engem úgy segítjen!*

III. A MAGYAR MAGÁNJOG FEJLŐDÉSE 1848-TÓL

1. Jogforrások 1848 után

A neoabszolutizmus időszakában az uralkodó császári nyílt parancsokkal (pátens) kormányzott. Ennek megfelelően az alkotmány is pátenssel lépett életbe. 1849. március 4-én bocsátották ki az *olmützi oktrojált alkotmányt*. Az 1851. december 31-én kiadott, és az olmützi alkotmányt hatályon kívül helyező *Sylvesterpatent* megvalósította a tartományi felosztást, és fenntartotta Magyarország önálló államiságának megszüntetését. 1860 októberében az *Októberi Diploma* egy föderalisztikus összbirodalmi alkotmányt tartalmazott. A császár lemondott a nyílt abszolutizmusról, visszaállította a rendi országgyűléseket, de föléjük épített egy központi parlamentet.

A *Februári Pátens* 1861-ben újabb birodalmi alkotmányt kínált. Az *Októberi Diploma* alapján visszaállított magyar hatóságok azonban nem voltak hajlandók jogszabálynak elismerni a kiadott pátenseket és a bevezetett osztrák polgári törvénykönyvet, hanem *a magyar jog* szerint kívántak élni. 1861 elején gróf Apponyi György országbíró elnökletével a császár felhívására összeült az *Országbírói Értekezlet*, amely megvizsgálta, hogy mennyiben lehet az 1848 előtti magyar perjogi, büntetőjogi, magánjogi szabályokat alkalmazni, és milyen kiegészítő rendelkezések megalkotására van szükség. Ennek a munkának az eredményeképpen születtek meg az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* (ITSZ). Ez a kompromisszumos megoldás magánjogi, büntetőjogi és eljárási szabályokat, váltó-, csőd-, kereskedelmi, úrbéri és bányai ügyi rendelkezéseket, ügyvédi szervezeti szabályozást tartalmazott. Az országgyűlés váratlan feloszlása miatt azonban nem emelkedett törvényerőre, de a bírói gyakorlat útján, a szokásjog alapján részévé vált a magyar jognak. 35 évvel később bekerült a *Corpus Juris Hungarici* milleniumi kiadásába is.

A *dualizmus korában* már a törvény foglalta el az első helyet a jogforrások sorában. Törvénynek azt az írott jogszabályt tekintették, amelyet a törvényesen egybegyűlt országgyűlés a törvényes formák megtartása mellett alkotott, a koronás király szentesítette, ellátta királyi pecséttel, és megfelelő módon kihirdették. Egyre nagyobb szerepet kapott a korszakban *a kodifikáció*. Ekkor született meg a büntető törvénykönyv (1878. évi V. törvénycikk), a kihágási büntető törvénykönyv (1879. évi XL. törvénycikk), a büntető perrendtartásról (1896. évi XXXII. törvénycikk) és polgári perrendtartásról szóló törvény (1911. I. törvénycikk).

A *rendeletek* szerepe is egyre nagyobb lett. Ilyen jogszabályt a király, a kormány és az egyes miniszterek bocsáthattak ki. A király rendeletalkotási joga szűk körre terjedt ki, és szükség volt miniszteri ellenjegyzésre is az érvényességéhez. A kormányrendeletek egyre nagyobb jelentőséggel bírtak, különösen az első világháború idején nőtt meg a számuk. A törvényhatóságok és a községek *szabályrendeleteket* alkothattak a hatáskörükbe tartozó kérdésekben. A Horthy-korszak törvényhozását egyre inkább *a kerettörvényhozás* jellemezte. A kerettörvényekben a törvényhozó szerv csak a legfontosabb rendelkezéseket foglalja össze, míg a törvények végrehajtásához szükséges részletes szabályozás a kormány feladata. A rendeletek közé a *kormányzói rendelet*, a *kormányrendelet*, és a *miniszteri rendelet* tartozott. A kormányzó rendeletalkotási

jogkörét az 1920. évi 1. törvénycikk biztosította. A kormányrendeleteket a minisztertanács az egész kormány nevében adta ki. A legfontosabbak a felhatalmazás alapján kibocsátott rendeletek voltak. A kormány egyes tagjai a hatáskörükbe tartozó ügyekben miniszteri rendeleteket alkothattak. A rendeletek kihirdetése a *Budapesti Közlöny* című hivatalos lapban történt.

2. A magánjog a polgári korban

A rendi kor hanyatló szakaszában az 1791. évi országgyűlés számos bizottságot küldött ki a jogi, gazdasági és adminisztratív reformok megvalósítására. Ezek közül a jogi bizottság dolgozta ki az első polgári jogi törvénytervezetet, amely azonban még nem kívánta megdönteni a rendi jogrendszert. A reformországgyűlések alatt születtek meg azok a törvények, amelyek már előrevetítették a modern magyar jogintézményeket. Törvény született a földkönyvekről, vagyis az ingatlanok közhitelű nyilvántartásáról, a kereskedelmi viszonyok szabályozásáról, a kereskedőkről, a váltóról, a gyárakról. A törvényhozás mindezekkel az intézkedésekkel segítette elő az 1848-as polgári átalakulást és a modern magyar jogrendszer létrejöttét.

Az 1848-as áprilisi törvények lerombolták a fennálló rendi magánjog alapintézményeit, hiszen eltörölték az úrbériséget, az adományrendszert és az ősiséget. A magánjog forrásai között első helyen már a törvény szerepelt, amely elősegítette a jogbiztonságot, a kiszámíthatóságot. Az 1875. évi XXXVII. törvénycikk a kereskedelmi törvény, az 1876. évi XXVI. törvénycikk a váltótörvény és az 1884. évi XVII. törvénycikk az ipartörvény. Fontos szerep jutott a korszakban a rendeleteknek is, hiszen az 1914. évi L. törvénycikk a háborús körülményekre tekintettel adott felhatalmazást a minisztériumnak a magánjogi viszonyokat is szabályozó rendeletek kibocsátására. Az 1931. évi XXVI. törvénycikk két évre adott felhatalmazást, hogy az ország gazdasági és hitéletének rendjét megóvják. Ezt a felhatalmazást évről évre meghosszabbították.

Több *kódex*tervezet is született a korszakban. A kodifikációs kísérletek közül megemlítendő az 1871-es, a magánjogot szabályozó kódextervezet; majd 1880 és 1885 között a családjog kivételével készült el egy újabb javaslat. 1900-ban megszületett az első egységes magánjogi törvényjavaslat tervezete, az 1913. évi tervezet volt a második, és végül az 1928-as magyar magánjogi törvénykönyv javaslata készült el, de egyikből sem született törvény. A tervezetekben a magánjog részei, a személyek joga, a dologi jog, a kötelmi jog, a családjog és az öröklési jog volt. Külön törvények szabályozták a szellemi alkotások jogát. A tervezetekből nem született törvény, azonban azok a bírói gyakorlatra jelentős hatást gyakoroltak. A szokásjognak mint univerzális jogforrásnak a magánjogban különösen nagy jelentősége volt.

Lényeges változás a *személyek jogában* a rendi joghoz képest, hogy már különbséget tettek a személyek két csoportja között. Megkülönböztették a *természetes személyt*, vagyis az embert, és a *jogi személyt*. A polgári társadalomban minden ember formálisan, jogilag egyenlő, tehát ennek megfelelően minden ember jogképes, vagyis a jogképesség általános, egyenlő és feltétlen. A *jogképesség* tehát minden ember tekintetében a születéstől a halálig terjed, és semmilyen tény nem korlátozhatja. Az életkorral kapcsolatos szabályozás annyiban változott, hogy minden ember a 12. év betöltésével vált törvényes korúvá, 24. életévük betöltése előtt a nők férjhezmenetelükkel, a 18. életév betöltése után pedig bármely ember a gyámhatóság nagykorúsításával önjogúvá válhatott. A kiskorú személyek *atyai hatalom* alatt, vagy annak hiányában *gyámság* alatt álltak. *Gondnokság* alá az elmebetegek, a vagyonuk kezelésére nem képes gyengeelméjük vagy siketnémák kerültek. A *cselekvőképesség* tekintetében a 12 év alatti személyek, és azok,

akik életkoruktól függetlenül azok, akik eszük használatától meg voltak fosztva, *cselekvőkép-telennek* minősültek. A teljesen cselekvőképtelen emberek nem köthettek érvényesen szerződést, nem tehetek érvényes jognyilatkozatot. A 12. életévét betöltött, de a 24. életévét még el nem ért személy, és az a gondnokság alá helyezett, aki az esze használatánál van, *korlátozottan cselekvőkép-esnek* minősült. Az ilyen személyek törvényes képviselőjük hozzájárulása nélkül nem köthettek szerződést, kivéve az ingyenes szerződéseket. Az önjogú, 24. életévét betöltött személy teljesen *cselekvőkép-es* volt.

A korabeli fejlődő gazdaság szempontjából nagy jelentőséggel bírtak a jogi személyek, amelyek elismert, állandó és megengedett célra irányuló szervezetek voltak, és a tagjaiktól elkülönített vagyonnal rendelkeztek. A jogi személyek körében különbséget teszünk közjogi és magánjogi jogi személyek között. A *közjogi személyek* közé tartozik az államkincstár, a helyi önkormányzatok szervei, a törvényhatóságok és a községek, valamint a közintézetek (MTA). A közjogi jogi személyek szerepe a gazdasági viszonyokban csak másodlagos. A *magánjogi jogi személyek* közé sorolhatóak tágabb értelemben az alapítványok, az egyesületek és a kereskedelmi társaságok. *Egyesületnek* minősült az önkéntes alapítású személyegyesülés, amely meghatározott szellemi vagy anyagi cél előmozdítására jött létre. Ilyen volt például a Kisfaludy Társaság. Az *alapítvány* önálló jogi személyiséggel rendelkező vagyonösszességként definiálható, amely vagyontömeget egy előre meghatározott cél szolgálatára rendeltek. Az alapítványok vagyonnevelésére és harmadik személyekkel szembeni képviselétére intéző szervezet hoztak létre.

A dologi jogi szabályozás kialakulása

A dologi jog alapvető intézménye a tulajdonjog. A *tulajdonjog* a dolgokon fennálló legfőbb jogi hatalom, amely az ingó és ingatlan dolgokon, valamint a szellemi alkotásokon fennálló korlátlan jogot jelenti. Az 1881. évi XLI. törvénycikk alapján a tulajdonjog teljes elvonására közérdekből, megfelelő kártalanítás ellenében kerülhetett sor. A tulajdonjog alapján a tulajdonost a következő jogok illetik meg: a birtoklás, a használat, a hasznok szedésének és a rendelkezésnek a joga. Az ingatlan-tulajdonjogra vonatkozó legfontosabb közhitelű nyilvántartás, a telekkönyvezés viszonylag lassan haladt. A telekkönyvbe a tulajdonjog mellett belekerültek az egyes kötelmi jogok is (pl. bérlet, haszonbérlet). Egyre jelentősebbé vált a *zálogjog*, amely olyan korlátolt dologi jogot jelent, amelynél fogva a hitelező – amennyiben az adós nem teljesít – a zálogként lekötött dologból vagy jogból szerezhetett magának kielégítést. *Kézizálogjog* csak ingó dolgokon állhatott fenn. A *jelzálogjog* esetében a szerződési biztosítékot a telekkönyvi bejegyzés jelentette. A *birtok* védelemben részesült minden önhatalmú elvonás vagy háborítás ellen.

A birtokvédelem eszközei is kialakultak: jogos védelem, önsegély és a bírói hatalom. A két világháború közötti időszakban földreformra került sor (1920.) A háborúra készülődés jegyében egyre jelentősebbé vált az állami beavatkozás (például a mezőgazdasági ingatlanok kényszerhaszonbérlete 1939-ben, a zsidóbirtokok állami tulajdonba vétele 1942-ben).

A kötelmi jog kialakulása

A *kötelmi jog* tette meg a legnagyobb fejlődést az 1848/49-es szabadságharcot követően. Létrejött a törvényi szabályozás az előző fejezetben tárgyalt kereskedelmi törvénnyel, de a megmaradó hiányokat a szokásjog szabályai és a bírói gyakorlat igyekezett pótolni. A *kötelem* alatt

minden olyan jogviszonyt értünk, amely meghatározott személyek között jön létre, és ahol az egyik fél (az adós) a másik félnek (a hitelezőnek) a javára bizonyos magatartásra (tevésre vagy nem tevésre) van kötelezve, és a hitelező az adóst jogi eszközökkel szoríthatja arra, hogy ezért a magatartásért helytálljon. A kötelmi jog magában foglalja egyrészt a szerződésekkel kapcsolatos szabályanyagot, másrészt a szerződésen kívüli kártérítés eseteit is.

A kereskedelmi törvény a szerződésekre vonatkozó szabályokat az általános rész keretei között, míg az egyes szerződések részrendelkezéseit a különös rész keretei között tárgyalta. Ebben a részben általában diszpozitív, tehát eltérést engedő normákat találunk, vagyis a szerződési jog egyik alapvető elve jelenik meg e szabályokban, amikor a jog a szerződő feleknek lehetőséget ad arra, hogy megszabott keretek között saját maguk határozzák meg, hogy kívánna-e szerződést kötni, és a megkötni szándékozott szerződésnek milyen tartalmat adnak. Ez a *szerződési szabadság* elve. A törvényi szabályozás azokat a keretrendelkezéseket adja meg elsősorban, amelyek a megkötött vagy megkötni kívánt szerződés nem lényeges hiányosságait vannak hivatva rendezni. A kógens szabályok, amelyek eltérést nem engednek, viszonylag kis számban, de léteznek a szerződési jogban. Ezek közé tartoznak például az érvénytelenség szabályai, amelyekkel a jog bizonyos határok közé kívánta szorítani a szerződő felek szerződési szabadságát. A szerződés tehát két vagy több fél egybehangzó akaratnyilvánításával jön létre. A szerződés jogi tény, vagyis jogviszonyt keletkeztet, módosít, vagy megszüntet, amely állami védelemben részesül, mert bírói úton kikényszeríthető. A szerződés létrejöttéhez ebben az időszakban szükség volt a felek cselekvőképességére, komoly és valódi ügyleti akaratára, ennek a kinyilvánítására, valamint arra, hogy lehetséges és megengedett legyen a megkötni kívánt szerződés. A szerződés létrejöhetett szóban, írásban vagy ráutaló magatartással.

A szerződés tárgya, vagyis amire a szerződés irányult: a *szolgáltatás*. Ez lehetett tevéleges vagy nemleges, állandó vagy mulandó, egyszerű vagy összetett, osztható vagy oszthatatlan. A magyar jogfejlődésnek ebben a korszakában a leggyakoribb szolgáltatás a pénzszolgáltatás volt, amely mindig meghatározott pénzösszegre szólt. A pénzszolgáltatáshoz kapcsolódott a kamat, a pénz vagy más helyettesíthető dolog használatáért járó, a földolog mennyiségéhez és a használat idejéhez mért, a földolog hányadában meghatározott, járulékos mellékszolgáltatás.

A szerződés tartalma alatt azoknak a módozatoknak az összességét értjük, ahogyan az adós a szerződésben foglalt kötelezettséget teljesíteni tartozik. A szerződés tartalmát a szerződő felek szabadon határozhatják meg a törvényi korlátokat figyelembe véve. Ez azt jelenti, hogy az adós a szerződésben foglalt helyen és időben, a szerződésben meghatározott szolgáltatást a meghatározott módon köteles teljesíteni. A teljesítés helye – amennyiben a felek másképpen nem rendelkeztek – az adós telephelye, lakhelye. Kivétel ez alól a pénzszolgáltatás, mert azt a hitelező lakhelyén, telephelyén kellett teljesíteni.

Ebben a korszakban alakultak ki azok a szabályok is, amelyek a szerződés megszegésével kapcsolatosak, de az egységes szabályanyag csak a későbbi időszakban alakult ki. *Szerződés-szegésnek* minősült ekkor a teljesítés valamilyen megsértése, tehát ha az adós nem a szerződésben meghatározott helyen, időben, szolgáltatással igyekezett teljesíteni a szerződést. Kialakultak *szerződési mellékkikötések* is a teljesítés biztosítására, vagyis arra, hogy az adós a meghatározó helyen és időben a meghatározott szolgáltatással teljesítse a szerződésben foglaltakat. Ezeknek a biztosítékoknak egy része bizonyító jellegével (foglaló) vagy anyagi hátrány kilá-

tásba helyezését (kötér) készítette az adóst a teljesítésre, másik része pedig biztosítékot nyújtott a szerződési érdek kielégítésére (kezesség, óvadék, zálog) abban az esetben, ha a teljesítés nem következett be.

A korszak legfontosabb szerződéstípusai közül első helyen az *adásvétel* állt, amelyen belül megkülönböztethető kereskedelmi (tőzsdei ügylet) és magánjogi adásvétel. Az adásvétel alapján az eladó az áru tulajdonjoga és birtoka átruházására, a vevő pedig az áru átvételére és a vételár megfizetésére volt köteles. A szerződések között önálló csoportot alkottak a *használatra irányuló szerződések*, így a bérlet, a haszonbérlet, a haszonkölcsön. Ezeknek a szerződéseknek a jellegzetessége volt, hogy olyan áruk időleges használatát kívánták biztosítani, amelyek nem kerültek a használó tulajdonába, haszonkölcsön esetén a hitelező elhasználható dolgot engedett át a kölcsönvevőnek azzal a kikötéssel, hogy az adós (a kölcsönvevő) a lejáratkor ugyanazon nemben és minőségben, ugyanannyit adjon vissza. *Bérleti szerződés* esetén a bérbeadó egy adott dolog vagy jog használatát előre meghatározott bér mellett és időre engedte át. Az *ügyviteli szerződések* csoportjába tartozó szerződések más személy ügyeinek ellátást szolgálták. Ezeknek a szerződéseknek az alapformája a *megbízási szerződés* volt, amely alapján a megbízott a megbízó ügyeinek vitelére vállalt kötelezettséget bizonyos díjazás fejében. Ebben a körben nevesítette a kereskedelmi törvény a *bizományi szerződést* is, amely alapján a bizományos a megbízó javára, de saját nevében kötött kereskedelmi szerződést.

Az áruforgalommal kapcsolatos kereskedelmi tevékenység előmozdítása érdekében két önálló szerződést szabályozott a törvény: a fuvarozást és a szállítmányozást. A *fuvarozási szerződés* alapján a fuvarozó arra vállalt kötelezettséget, hogy az árut az egyik helyről a másik helyre szállítja. E szerződés jellegzetessége volt, hogy három fél szerepelt benne: egyrészt a feladó, másrészt a fuvarozó, és megjelent a címzett mint önálló szerződő fél. *Szállítmányozási szerződés* esetén a szállítványozó arra vállalt kötelezettséget, hogy a megbízó részére, de a saját nevében köti meg a fuvarozási szerződést, és gondoskodik az áru továbbításáról is. A szerződések okozta helybeli és időbeli korlátok leküzdéséhez a bankhitel önálló szerződésként kívánt segítséget nyújtani.

Egyre nagyobb jelentőséget kapott ebben a korszakban a *biztosítási szerződés*, amely alapján a biztosító bizonyos díj fizetése ellenében vállalt kötelezettséget arra, hogy egy jövőbeli esemény, vagyis biztosítási eset bekövetkezésekor meghatározott szolgáltatást (főleg pénzbelit) teljesíteni fog. Két alapvető típus alakult ki. A *kárbiztosítás* meghatározott vagyoni károk elhárítására szolgált, míg a *személybiztosítás* egy adott ember életét, egészségét ért kár elhárítását, csökkentését célozta. A biztosítási szerződések esetében az egyik fél, a biztosított köteles volt rendszeresen egy meghatározott díjat fizetni, míg a másik szerződő fél, a biztosító köteles volt a biztosítási eset bekövetkezésekor a szerződésben meghatározott összeget, a biztosítási összeget a biztosított vagy az általa megnevezett kedvezményezett részére megfizetni. Megjelent ebben az időszakban az *ellátási szerződés* is, amely alapján az eltartó, mint szerződő fél bizonyos ellenszolgáltatás (általában vagyon, vagyontárgy) fejében biztosította az eltartott fél saját háztartásában való ellátását, ápolását, gondozását, halála esetén pedig a temetését. Az elszámolások sajátos formájaként jelent meg a jogalap nélküli gazdagodás, amely csak kivételesen volt alkalmazható, és biztosította, hogy aki más személy rovására jogalap nélkül gazdagodik, köteles legyen azt visszaszolgáltatni. Ezzel jutott érvényre a „senki másnak kárán nem gazdagodhat” elve.

A két világháború közötti időszakban jelent meg a *munkaviszonyok* egységes szabályozása a magyar jogtörténetben. A szabályozás elkülönítette a közalkalmazotti és a magánalkalmazotti munkaviszonyokat. A közalkalmazottak munkaviszonya a közigazgatási jogba tartozott. A magánalkalmazottak esetében az irányadó továbbra is a *szereződési szabadság elve* volt, amelyet azonban a háborúra készülődés jegyében korlátozott a jogalkotó. Így például törvények kötelezték a munkáltatót arra, hogy a katonai szolgálat teljesítése után a munkavállalót vegye vissza, és korlátozták a visszavett dolgozó munkaviszonyának a felmondását is.

A kereskedelmi jog kialakulása

(1875. évi XXXVII. törvénycikk)

A céheknek az 1872-es megszűnését követően a gazdasági élet minden területén a *kereskedelmi társaságok* kapták a meghatározó szerepet. A kereskedelmi társaságokra vonatkozó szabályokat az 1875. évi XXXVI. törvénycikk tartalmazta. A kereskedelmi jog kezdetben a kereskedők joga volt, vagyis az a jog, amely a kereskedők egymás közötti viszonyait szabályozta. A kereskedelem joga már nem egy foglalkozás jogát jelentette, hanem ide sorolták a gyáriparra, fuvarozásra, bankügyletekre, értékpapírokra vonatkozó szabályokat is. A magyar kereskedelmi törvény, az 1875. évi XXXVII. törvénycikk a német kereskedelmi törvény alapján készült. Kereskedő a törvény szerint az, aki saját nevében kereskedelmi ügyletekkel iparszerűen foglalkozik.

A kereskedő üzleti neve a *cég*, amely alatt az üzletét folytatja, és amelyet aláírásul használ. Ezt a törvényszékek által vezetett nyilvántartás, a cégjegyzék tanúsítja hitelesen, amelyek nyilvánosak és mindenki által szabadon megtekinthetőek voltak. Minden kereskedő köteles volt a törvény szerint bekötött, laponként számozott és átfűzött könyvet vezetni az ügyleteiről és a vagyoni állásáról. Az üzleti tevékenység kezdetekor köteles volt a kereskedő leltárt készíteni vagyonáról, pontos mérleget kellett készítenie követeléseiről és tartozásairól. Cégvezető volt az a személy, aki a kereskedelmi üzlet tulajdonosától cégvezetési meghatalmazást nyert. A cégvezető a kereskedelmi ügylettel kapcsolatos minden jogügycselekményre jogosult volt bíróság vagy bármely hatóság előtt és a gazdasági forgalomban egyaránt. Az egyéni cégek mellett a törvény a társas cégekről is rendelkezett, ezeket nevezzük összefoglalóan kereskedelmi társaságoknak. Ezek a társaságok cégnevük alatt jogokat szerezhettek, és kötelezettséget vállalhattak, valamint bíróság előtt perelhettek, tehát felperesként léphettek fel, vagy perelhetők, tehát alperesek lehettek.

A törvény a kereskedelmi társaságok négy fajtáját nevesítette: a közkereseti társaságot, a betéti társaságot, a részvénytársaságot és a szövetkezeteket. Ez a taxatív felsorolás azt jelenti, hogy azok a személyek, akik gazdasági tevékenységet kereskedelmi társaság formájában kívántak folytatni, csak a törvény által nevesített négy társasági forma egyikének keretében folytathatták a tevékenységüket. Szabadon választhatták meg, hogy melyik kereskedelmi társasági formát kívánják előnyben részesíteni az elérendő cél és a rendelkezésre álló gazdasági erő viszonylatában. A kereskedelmi társaságok szempontjából az egyik legjelentősebb kérdés volt a felelősség kérdése, vagyis az, hogy az alapító tagok milyen mértékben felelnek saját vagyonukkal a társaság vagyonával nem fedezhető tartozásaiért. A *közkereseti társaság* akkor keletkezett, ha két vagy több személy kereskedelmi üzletet közös cégnév alatt folytatott, és az alapító tagok saját vagyonukkal korlátlan és egyetemesen feleltek a társaság saját vagyonával nem fedezhető

tartozásaiért. E társasági forma alapításához a törvény sem alapító okiratot, sem egyéb alakszerűséget nem kívánt meg, elegendő volt a székhely szerinti törvényszéknél a társaság cégnevét, székhelyét, keletkezésének időpontját, a tagok nevét, polgári állását és lakhelyét, valamint a képviseleti joggal rendelkező személyt bejelenteni.

A közkereseti társaság volt a legrégebb és leggyakoribb társasági forma. A kereskedelmi jog alaptársaságának tekinthető, mert ha a felek nem határozták meg a társasági formát, akkor mindig közkereseti társaság jött létre. Az alapítók személyesen is részt vettek a társaság tevékenységében. A nyereség és a veszteség egyenlően oszlott meg a tagok között külön kikötés hiányában. A törvény szerint a *betéti társaság* akkor keletkezett, ha közös cég alatt folytatott kereskedelmi üzletnél a tagok közül egy vagy több (kül)tag csak kikötött vagyoni betétje mértékéig volt felelős, míg egy vagy több (bel)tagot korlátlan és egyetemleges felelősség terhelt. A kültag a társaság kötelezettségeiért csak befizetett betétje mértékéig volt felelős. A társaság beltagja vagy beltagjai jogosultak voltak a cégvezetésre, csak az ő jogcselekményeik voltak érvényesek a társaság tekintetében. A közkereseti társaság minősített alakzatának tekintette a törvény ezt a társasági formát.

A kor gazdasági viszonyainak leginkább megfelelő társasági forma a *részvénytársaság* volt. Az előzőekben említett személyegyesítő társaságokkal szemben a részvénytársaság a tőkeegyesítés érdekében alakult. Ez a társasági forma olyan kereskedelmi társaság volt, amely előre meghatározott számú és névértékű (egész vagy hányad) részvényekből álló alaptőkével alakult, és a részvények tulajdonosai, a részvényesek csak részvényeik erejéig voltak felelősek a társaság kötelezettségeiért. Az első jelentős részvénytársaságot Széchenyi István alapította. A részvénytársaság megalakulásához szükséges volt az, hogy alaptőkéjét biztosítsák, vagyis az, hogy az alaptőkét alkotó részvényeket lejegyezzék, valamint hogy a társasági alapszabályok megalakításra kerüljenek, és a társaságot a cégjegyzékbe bevezessék. A törvény meghatározta azokat a kérdésköröket, amelyekről a részvénytársaság alapszabályának rendelkeznie kellett, így az okiratnak tartalmazni kellett többek között a társaság cégnevét és székhelyét, az alaptőke nagyságát, a részvények névértékét és számát, valamint a társaság szerveire vonatkozó rendelkezéseket, a cégjegyzés, valamint a nyereség számításának és felosztásának a módját.

A *részvénytársaság* előre meghatározott tőkéje (alaptőke) egyenlő részoszegekre oszlott, amelyeket értékpapír (részvény) tanúsított, és amelyeknek értékét a részvényesek szolgáltatták be a társaságnak. A társaság kötelezettségeiért egyedül a társaság felelt. A tőkeegyesülés legtipikusabb formája volt ez, amely legkevésbé függött a társaság tagjaitól. A tagsági jognak (részvénynek) nagy fokú forgalomképessége volt: a részvények forgatható papírok. A részvényjog a részvénytársaság belső jogviszonyait, a társaságnak a társasággal szemben fennálló jogait és kötelezettségeit tartalmazta. A törvényi szabályozás a belső viszonyokra is kógens szabályokat írt elő. A részvénytársaság alapítása kétféle módon történhetett: *szimultán alapítással*, amikor az alapítók maguk jegyezték az összes részvényt, vagy *szukcesszív alapítással*, vagyis felhívással fordultak a nagyközönséghez, hogy jegyezzenek részvényeket. A részvénytársaság alaptőkéje a társaság induló tőkéje volt, amelyet a részvényesek adtak össze, és készpénzből vagy különböző tárgyakkal (apport) vagy mindkettőből állt. Az alapítók a részvényesek jegyzésétől számított két hónapon belül kötelesek voltak az alakuló közgyűlést összehívni, amely megállapította a részvényjegyzés eredményét, elfogadta az alapszabályt, és megválasztotta az igazgat-

óság és a felügyelőbizottság tagjait, valamint döntött a társaság megalakulásáról. A részvénytársaság a cégjegyzékbe történő bejegyzéssel jött létre. Szervei közül a legfontosabb volt a *közgyűlés*, ahol a részvényesek a részvényeikből eredő jogukat gyakorolhatták. Betéteik arányában szavazhattak, ők hozták a tulajdonosi döntéseket, megválasztották, illetve felmentették az igazgatóságot, a felügyelőbizottságot, megállapították a mérleget, és felosztották a nyereséget. Évente legalább egyszer össze kellett hívni. Az üzlet vezetését és a társaság képviselét látta el az *igazgatóság*, amely egy vagy több tagból állhatott, és tagjait a részvényesek közül kellett választani. A *vezérigazgató* vezette a részvénytársaságot, intézte az állandó ügyvitelt, az üzleti tevékenységet.

A részvénytársaságot harmadik személyek – a hatóságok és a bíróság – előtt az igazgatóság képviselte. Az igazgatóság által a társaság nevében kötött ügyletek a társaságra nézve jogot és kötelezettséget jelentettek a harmadik személyek irányában, az igazgatóság tagjai által a társaság nevében vállalt és teljesített cselekményekért a társaság volt a felelős, és nem az azt vállaló igazgatósági tag mint természetes személy. A *felügyelőbizottság* legalább három tagból álló testülete a tagok ellenőrzési jogának letéteményese volt. Feladata az igazgatóság állandó és szakszerű ellenőrzése volt, melynek során megvizsgálta az évi számadást és a mérleget, a nyereségfelosztást tartalmazó indítványokat, és erről a közgyűlésnek jelentést készített. A részvényeseket a vagyoni jogok között megillette az *osztalékhoz való jog* (a nyereség reá eső részéhez való jog) és a *likvidálási hányadhoz való jog* (amikor a társaságot megszüntették, és már minden kötelezettséget teljesítettek, a fennmaradó vagyontömeget arányosan felosztották a részvényesek között). A *társasági jogok* között szerepelt a közgyűlésen való részvételi, hozzászólási és javaslattételi jog, a közgyűlési döntések vonatkozásában részvényarányos szavazati jog, aktív és passzív választójog, valamint a részvénytársaság működésének ellenőrzése. Megillette a tagokat a közgyűlési határozatok bíróság előtti megtámadásának a joga és az – alaptőke felemelése esetén – elővásárlási jog.

Negyedik társasági formaként a *szövetkezetet* nevesítette a törvény. Ez a forma meg nem határozott számú tagból álló, ezek egyenjogúságának elvén alapuló személyi társaság volt, amely saját tagjainak keresetét vagy gazdaságát közös üzletvitel által önszegély vagy államsegéllyel kiegészített önszegély útján mozdította elő. Ilyen szövetkezetek keretén belül működtek az előlegezési és hitelegyletek, a fogyasztási egyletek, a lakásépítő társaságok és kölcsönös biztosító társaságok. A szövetkezet létrehozásához alapszabályt kellett elfogadni, és a társaságot a kereskedelmi cégjegyzékbe be kellett vezetni. A felelősség tekintetében az alapítók meghatározhatták, hogy csak a lekötött üzletrészüik arányában kívántak-e felelni a társaság saját vagyonából ki nem elégíthető kötelezettségeikért (korlátolt felelősséggel alakult szövetkezetek), vagy pedig teljes magánvagyonukkal és egyetemlegesen feleltek az ilyen kötelezettségeikért (korlátlan felelősséggel alakult szövetkezetek). A szövetkezet legfontosabb szervei a közgyűlés, az igazgatóság és a felügyelőbizottság. A törvény a kereskedelmi társaságokon túl a *kereskedelmi ügyletekről* is rendelkezett. Rögzítette a kereskedelmi ügyletek megkötésének és teljesítésének szabályait, valamint meghatározta a vétel, a vétel különös nemeinek normáit, a bizományi, a szállítmányozási, a fuvarozási, a közraktári, a biztosítási, a kiadói és az alkuszi ügylet szabályait is.

A csődjog

(1881. évi XVII. törvénycikk)

A *csődjog* a kereskedelmi jog speciális területe, amely azokat az eseteket rendezte, amikor egy adósnak több hitelezője volt, de nem tudta vagy nem akarta a tartozásait megfizetni. Az 1881-ben német mintára megalkotott csődtörvény alapján megszűnt a csődper, és helyette bevezették a csődeljárást. Egyszerűsödött a csődvagyon értékesítése is. A bíróság vitás kérdések vagy törvénysértés esetén avatkozott be. A csődeljárás kérelemre indult, amelyet vagy az adós, vagy valamelyik kérelmező terjesztett elő. Az adósnak nem kellett indokolnia a csődeljárás iránti kérelmét, míg a hitelező kereskedőnek bizonyítani kellett, hogy az adós a fizetéseit beszüntette.

A csődnyitás joghatálya azzal a nappal indult, amikor a csődeljárást elrendelő határozatot kifüggesztették a bíróságokon. Ettől a naptól kezdődően az adós vagyona feletti rendelkezési jog és a vagyon kezelése a csődtömeggondnokot illette meg. A csődeljárás során az adós vagyontát értékesítették, a költségek levonása után a hitelezők között követeléseik arányában osztották szét. A 20. század gazdasági válságai hatására a csődeljárás többlépcsős eljárássá változott. Megjelent a csődön kívüli egyezség és a kényszerfelszámolás is.

Az értékpapírok fajtái

Az *értékpapír* olyan okirat volt, amelyet valamilyen jogosultságról (követelésről vagy tartozásról) állítottak ki, és forgalmi értékkel is rendelkezett. Az értékpapírban kifejezett jog csak az értékpapír birtokában volt gyakorolható. Az értékpapíroknak több csoportja alakult ki. A *követelést megtestesítő értékpapírok* esetében az egyik fél elismerte a másik fél követelését, és erről értékpapírt állítottak ki, amely jogilag jól körülírt és kényszerítő formában kötelezte őt a meghatározott időben és módon való teljesítésre az értékpapír alapján. Idetartozott a váltó, a csekk, a kötvény, az adósságlevél. A *részesedési (tagsági) jogot megtestesítő értékpapírok* azt igazolták, hogy tulajdonosuk valamely vállalkozás alaptőkéjéhez hozzájárult és ezután osztalékra jogosult. Idesorolhatók a részvényt és a bányarészjegyet. A *dologi jogi értékpapírok* valamilyen dologi jogot, így tulajdonjogot vagy zálogjogot testesítenek meg. Idetartozott a közraktárjegy, a hajóraklevél vagy a záloglevél.

A házassági törvény

(1894. évi XXXIV. törvénycikk)

A *házassági jog* területén a dualizmus korának egyik nagy vívmánya a polgári házasság bevezetése volt az 1894. évi XXXI. törvénycikk alapján. A vallásfelekezetek szerint érvényben lévő házassági jogok és a vegyes házasságok tekintetében fennálló kettős jog és kettős bírászkodás alapjaiban rendítette meg a házassági jog szilárdságát azzal, hogy ellentétes jogállapotokat létesített, és visszaélések egész sorozatához vezetett. A házassági jog három alapelven nyugodott: minden állampolgárra kötelező *egységes állami jog, állami bírászkodás* és a *házasság megkötésének kötelező polgári alakja*. Biztosítani kellett a házasság és a család intézményének szilárdságát, a lelkiismereti szabadságot, valamint az egyházak érdekeit is. A törvény szerint a házasságot *polgári tisztviselő előtt* kellett kötni. Ilyen tisztviselőnek minősült elsősorban az anyakönyvvezető, a törvényhatóság első tisztviselője, az Osztrák–Magyar Monarchia konzulja. A házasságkötés

nyilvánosan, az arra kijelölt helyiségben történt. A házasulandók *két tanú* jelenlétében kijelentték, hogy egymással házasságot kívánnak kötni. A kijelentést követően a polgári tisztviselő a feleket házastársaknak nyilvánította. A törvény szabályozta az *eljegyzés* intézményét is, és ennek kapcsán kimondta, hogy az eljegyzésből semmiféle kötelezettség nem keletkezik a házasság megkötésére.

A házassági törvény részletesen meghatározta azokat a körülményeket és okokat, amelyek a házasság megkötését akadályozták, ilyenek voltak az érvénytelenítő és a tiltó akadályok. Az *érvénytelenítő akadályok* közé sorolható a cselekvőképtelenség, a rokonság és a sógorság, valamint a fennálló házasság. Ezekben az esetekben a házasság a jog szempontjából érvényesen létre sem jött, tehát a házasság semmis volt. A semmisség olyan hiányt jelentett a házasság érvényessége tekintetében, amely pótolhatatlan. *Tiltó akadályként* a házassági törvény a fejletlenséget, a kényszert, a tévedést és a tévesztés eseteit nevesítette. Ezekben az esetekben a házasság megtámadhatóvá vált.

A házassági törvény legfontosabb vívmánya a *házasság felbontásának* a lehetősége volt. A házasság megszűnt a törvény szerint az egyik házastárs halálával vagy bírói felbontással. A házasság felbontását is állami ügyé tette a jogszabály azzal, hogy a házasságot csak bíróság bonthatta fel, és csak a házassági törvényben meghatározott bontó okok esetén, de minden esetben az egyik házastárs vétkes magatartása következményeként. Ez azt jelentette, hogy a házasság felbontását csak a vétlen fél kérhette. A házasság felbontása iránti perekben a négyszintű bírósági rendszerben (járásbíróság, királyi törvényszék, ítéletábla, királyi kúria) a bírói hatóság a törvényszékeket illette meg, tehát egyházi bíróságok nem bíraskodhattak ezekben a perekben. A házasságot bontó okokat két nagy csoportba sorolta a törvény. *A feltétlen bontó okok* esetén a vétkes cselekmény bizonyítása után a bírónak kötelessége volt a házasságot felbontani, nem rendelkezett mérlegelési jogkörrel arra nézve, hogy az életközösség esetlegesen fenntartható-e. Ebbe a körbe sorolta a törvény a házasságtörést, a hűtlen elhagyást, a házastárs élete ellen törést, a házastárs súlyos bántalmazását, valamint a büntett miatti elítélést. Házasságtörés esetén a házasság felbontását kérhette az a házaspár, akinek a házastársa elkövette a házasságtörést. Hűtlen elhagyáskor az a házaspár kérhette a házasság felbontását, akit a házastársa szándékosan és jogos ok nélkül elhagyott, azaz a házassági életközösséget egyoldalúan megszüntette. A büntett miatti elítélés lényege, hogy az a házaspár kérhette a házasság felbontását, akinek házastársát a házasság megkötése után halálra vagy legalább ötévi fegyházra vagy börtönre ítélték.

A bontó okok második nagy csoportját a *feltételes bontó okok* képezték, amelyek tekintetében a törvény nem sorolt fel meghatározott cselekményeket, hanem fogalmakat állapított meg. Ebbe a fogalmi körbe sorolta azokat az eseteket, amelyekben az eljáró bíróság a házasságot akkor bontotta fel, ha az adott ok bizonyíthatóan megvalósult, és ennek hatására a házastársak között az életközösség lehetetlenné vált. Ilyen fogalmak közé tartozott a házassági köteleességek súlyos megsértése, amely alatt a törvény azon házassági köteleességek megsértését értette, amelyek a házassági viszony természetében és rendeltetésében leletők fel, így például a kölcsönös tisztelet és becsülés, támogatás, tartás, házastársi hűség, továbbá a gyermeknek bűncselekményre vagy erkölcstelen életre való csábítása, valamint az erkölcstelen élet folytatása. Az erkölcstelen élet folytatása alatt becstelen foglalkozás és keresetmód, megrögzött iszákosság, lealacsonyító játékszenvedély, oktalan pazarlás volt értendő. A törvény kimondta, hogy a vétkes

életmódnak megátalkodottnak kell lennie, ami egyfajta állandóságot feltételez. Enyhébb elítélés esetén, tehát ha a házastársat öt évnél rövidebb fegyházra vagy börtönre, illetve nyereségvágyból elkövetett vétség miatt fogházra ítélték, akkor a másik házastárs kérelmére bírói mérlegelés alapján lehetett a házasságot felbontani.

A házassági vagyoni jog tekintetében a házassági törvény lényeges szerepet szánt a *közszerezmény* intézményének. Ebbe a fogalomba általában azok a javak tartoznak, amelyeket a házastársak a házasság megkötésétől annak törvényes megszűnéséig szereztek. A házassági szerződések a házastársak vagyoni viszonyait szabályozták, anélkül, hogy magát a házassági köteleket érintették volna. Ezekre a szerződésekre a szerződések általános szabályai voltak az irányadók azzal, hogy közjegyzői okiratba foglalásukra volt szükség. A házassági szerződés vonatkozhatott a házasság tartama alatti vagyoni viszonyokra, valamint halál esetére egyaránt. Önálló fejezetben szabályozta a törvény az *ágytól és asztaltól való elválás* intézményét. Ez a ma már nem létező jogintézmény a házassági vagyoni közösség megosztását jelentette a házasság felbontása nélkül. Csak abban az esetben lehetett kérni, ha a törvényben megállapított bontó ok állt fenn. A vétlen fél ilyenkor nem a házasság felbontását kérte, hanem az ágytól s asztaltól való elválasztást. Az így elválasztott házaspárok a házassági életközösséget bármikor visszaállíthatták, de az ágytól és asztaltól való elválás jogi hatásait ez csak akkor szüntette meg, ha a felek az életközösség visszaállítását a perben eljáró bíróságnál bejelentették. Az ágytól és asztaltól való elválást kimondó bírói ítélet jogerőre emelkedését követő két év után bármelyik fél kérhette az eljáró bíróságot, hogy az ítéletet *felbontó ítéletté* változtassa át.

Az öröklési jog fejlődése

Az *öröklési jog* középpontjában az a követelmény állt, hogy az örökhagyó vagyona annak halála után ne essen szét. Az öröklés alapfogalmai közé tartozott az öröklés, az örökös és hagyományos, a hagyaték, valamint az utódlás. *Öröklés* alatt (*successio*) egy meghalt ember vagyonának meghatározott jogi rend szerint egy vagy több személyre való átszállását értjük. Az öröklés feltétele egyrészt az örökhagyó halála, másrészt az öröklésre kijelölt személy öröklési képessége volt. Aki tulajdonos volt, az rendelkezett öröklési képességgel is. A *hagyaték* (*hereditas*) azt a vagyont jelentette, amely egy elhalt természetes személy után az utódlás tárgyát alkotta. Az *örökös* (*heres*) az egyetemes jogutód, akire az örökhagyó egész vagyona egységesen szállt át törvény vagy végrendelet által. Az örökösöt vagy az örökösöket az örökhagyó megszűnt személyisége folytatásának tekintették az örökhagyó minden átszállható jogában és kötelezettségében. Ha több örökös volt, akkor az öröklési hányad alapján osztoztak a hagyatékban. Az öröklés jogalapja a törvényes öröklés, kik és milyen sorrendben voltak jogosultak az örökhagyó után örökölni. Csak akkor kerülhetett rá sor, ha az örökhagyó után nem maradt végrendelet. Végrendelet hiányában az örökhagyó minden vagyona a tőle származó törvényes gyermekre szállt, úgy, hogy az első ízben lévő örökösök fejenként, míg a többi ízbeliek törzsenként örökölték.

A végintézkedés egyik formája a *végrendelet* volt, azaz az örökhagyó egyoldalú jognyilatkozata, amelyet életében visszavonhatott, módosíthatott, újabb végrendeletet tehetett. A *magánvégrendelet* lehetett írásbeli, ebben az esetben két tanú aláírása kellett, ha a végrendelező maga írta és aláírta, egyéb esetben 4 tanúra volt szükség, míg szóbeli végrendelet érvényességéhez 4 tanúra volt szükség. *Közvégrendeletet* közjegyző vagy királyi járásbíró előtt lehetett tenni. A *kiváltságos végrendeletek* érvényességéhez egyszerűbb alakíságot írt elő a jogszabály,

ide tartozott a járvány, háború esetén, csatatéren tett végrendelet, ami 3 hónapig volt érvényes. *Köteles részre* jogosultak a leszármazók, valamint a szülők, amennyiben törvényes örökösök lettek volna. A köteles rész mértéke annak a vagyonnak a felét jelentette, amit a jogosult, mint törvényes örökös kapott volna a hagyatékából, alapja a hagyaték tiszta értéke volt. Általában pénzben kellett kiadni, és ez az örökös kötelessége volt.

Az öröklési jog területén 1894-ben született törvény a hagyatéki eljárásról (1894. évi XVI. törvénycikk). Az örökös és a hagyományos megszerezte a hagyatékot hatósági eljárás nélkül, azonban a hagyatéki eljárás célja az volt, hogy a megszerzett jogokat közhitelű módon, hagyatékátadó végzéssel tanúsítsa.

3. Magánjogi tendenciák a 20. században

A második világháború után a magánjog területén is érvényesültek a szovjet magánjogi nézetek, elképzelések. Tagadták a közjog-magánjog elválasztását. A magánjogi elvek a következők voltak: a szocialista szervezetek jogviszonyaiban a tervszerűség elve, az ember, és a társadalmi tulajdon védelmének az elve. A polgári jog által szabályozandó terület a szocializmus időszakában jelentősen szűkült, fokozatosan alakították át ezt a jogterületet.

1959-ben készült el a *Polgári Törvénykönyv* (1959. évi IV. törvény), 685 szakaszból állt.

A *személyek jogában* fontos változás, hogy a nagykorúság korhatárát a 18. évben állapították meg. Elválasztották a jogképességtől a szerzőképességet. Jogi személyek tekintetében minden jogi személy jogalanyiségének elismerése az államtól függött, így az állam jogalanyiséga abszolút volt. Jogi személyek voltak az állami vállalatok, a szövetkezetek, a gazdasági társaságok és a társadalmi szervezetek. A *tulajdonjog* körében 1945-től az 1950-es évek közepéig került sor az *államosításra*, amelynek során a magánszemélyeket és a jogi személyeket megfosztották a magántulajdonuktól. Létezett az állami, szövetkezeti és a személyi tulajdon, és kivételesen a magántulajdon fogalma. A *kötelmi jogban* a szerződések általános szabályai az állampolgárok egymás közötti szerződéseire vonatkoztak, míg a vállalatok, szövetkezetek tekintetében a tervutasítások váltak meghatározóvá. Fontos szerep jutott a tervszerződéseknek és a mezőgazdasági termékértékesítési szerződéseknek is. Az öröklési jogban az 1946. évi XXIX. törvény a házasságon kívül született gyermekeknek biztosított ugyanolyan öröklési jogot, mintha törvényes házasságban születtek volna.

A *családjog területére* az 1952. évi IV. törvény (a házasságról, a családról és a gyámságról) átfogó szabályozást hozott. Rendezte a házasság felbontását, kimondta, hogy a reménytelenül feldúlt házasságot fel lehet és fel kell bontani, ha a bontó okok valamelyike fennáll. A *gyámság* tekintetében előírta a törvény, hogy a szülői felügyelet alatt nem álló gyermek részére a gyámhatóság volt köteles gyámot kirendelni (nevezett gyám, egyéb alkalmas rokon). Bevezetésre került az intézeti gyámság állami gondozásban lévő gyermek esetében. A gyámság viselését állampolgári kötelességgként szabályozta a törvény. A gyám a gyámolt személy gondviselője, vagyonának kezelője és a törvényes képviselője is. *Gondnokot* az ügyei vitelére teljesen vagy korlátozottan alkalmatlan nagykorú személy mellé a bíróság rendelt ki, és ítéletével megvonta a cselekvőképességet tőle. A cselekvőképességet nem korlátozó gondnokság azokra a nagykorúakra vonatkozott, akik cselekvőképességgel rendelkeztek, de ügyeik vitelében ténylegesen akadályoztatva voltak (pl. távollét miatt).

IV. A MODERN MAGYAR BÜNTETŐJOG TÖRTÉNETE

1. A Csemegi-kódex (1878. évi 5. törvénycikk) és a Kihágási Büntető Törvénykönyv

A magyar jogtörténetben a felvilágosodás nyomán jelentek meg az első büntetőtörvény-tervezetek (1795, 1829), 1843-ban pedig Deák Ferenc közreműködésével készült el az a büntetőjogi javaslat, amely már a törvény előtti egyenlőség elvére épített, s eltörölte volna a halálbüntetést és a botbüntetést. E tervek azonban papíron maradtak, s az első magyar büntető törvénykönyv beiktatására csak az 1870-es évek végén került sor. Az 1878. évi V. törvénycikk a büntettekről és vétségekről Csemegi Károly nevéhez fűződik. A kódex rendszerét tekintve általános és különös részre oszlott, ezek 9 és 43 fejezetből, és összesen 486 szakaszból álltak. Az általános részben került szabályozásra a törvény hatálya, a büntetések, a kísérlet, a részesség, a szándék és a gondatlanság, a bűnhalmazat fogalma, a beszámítást kizáró vagy enyhítő okok, a bűnvádi eljárás megindítását és a büntetés végrehajtását kizáró okok felsorolása. A különös rész az egyes bűncselekményeket és azok büntetését tartalmazta.

A bűncselekmények tipizálásánál a trichotóm rendszer érvényesült. A *büntett* fogalmába azok a szándékos jogsértések tartoztak, amelyek nagyobb súlyúak voltak. A törvény büntettnek nevezte, és a bíróság halál- vagy valamilyen időtartamú fegyház-, illetve börtön- vagy öt évet meghaladó államfogház-büntetéssel sújtotta. *Vétségek* azok a szándékos jogsértések, amelyek kisebb súlyúak, és gondatlanságból eredő jogsértő cselekmények voltak. A bíróság fogházzal, pénzbüntetéssel vagy 5 éven aluli államfogházzal büntethette. A *kihágás* csekélyebb jogszabálysértés, amelyet törvény, miniszteri rendelet vagy helyhatósági szabályrendelet annak nevezett, és elzárással vagy 300 forintot meg nem haladó pénzbüntetéssel büntetett. Érvényesült a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elve, amely szerint büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít. Büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint amelyet arra – elkövetése előtt – a törvény megállapított.

Büntetőjogi felelősséggel csak olyan fizikai személy tartozott, aki a cselekmény elkövetésekor életének 12. évét meghaladta, és beszámítási képessége birtokában volt. Kísérlet esetén a szándékolt büntett vagy vétség véghezvitele elkezdődött, de nem fejeződött be. A büntett kísérlete mindig, a vétségé csak a törvény különös részében meghatározott esetekben volt büntetendő. A kísérlet büntetése mindig enyhébb volt, mint a befejezett bűncselekményé. Nem volt büntethető az elkövető, ha a kísérlettől önként elállt, illetve az eredményt önként elhárította. Az előkészület nem volt büntetendő, kivéve ha *sui generis* (önálló) bűncselekmény. A *részesség* körében meghatározta a jogalkotó a tettestárs, a felbujtó és a bűnsegéd fogalmát. A *beszámítást kizáró* vagy enyhítő okok közé tartozott az öntudatlan állapot, az elme megzavarodása, az ellenállhatatlan erő és fenyegetés, a jogos védelem, a végszükség, a tévedés, a gyermekkor és a siketnémaság. A büntetés alkalmazását kizárta a bűnös halála, a királyi kegyelem, az elévülés, valamint a magánindítvány hiánya.

A büntetéseket két nagy csoportra osztotta a kódex: fő- és mellékbüntetésekre. *Főbüntetések* közé tartozott a *halálbüntetés*, amelyet mindössze két esetben lehetett kiszabni: felségsértés és

bevégzett gyilkosság esetén. Ugyancsak főbüntetésként lehetett alkalmazni a *szabadságvesztést*, amelynek fokozatai a következők voltak: a legsúlyosabb büntettek esetében fegyház, közép- és kisebb súlyú büntett esetén börtön, államfogház (államfogoly), nem túl súlyos, politikai jellegű deliktumokért (bűncselekményekért) (1 nap–15 év) és vétségekért fogház. A harmadik főbüntetés a *pénzbüntetés* volt, amely 1 forinttól 4000 forintig terjedhetett. A *mellékbüntetések* csak valamelyik főbüntetéssel együtt lehetett kiszabni. Ide tartozott a pénzmellékbüntetés, a hivatalvesztés, a politikai jogok gyakorlásának ideiglenes felfüggesztése, a bűnelkövetési eszköz elkobzása, a külföldi elkövető kitiltása.

A *szándékos emberölés* három fő típusát szabályozta a törvény: a *gyilkosságot*, amelyet előre megfontolt szándékkal követnek el, az *erős felindulásban elkövetett emberölés* és a *megfontolt szándékkal elkövetett emberölést*. Szabályozta továbbá a kívánságra ölés (euthanasia), az öngyilkosságban közreműködést, a gyermekölést, mint privilegizált esetet, a magzatelhajtást, a kitétel és az elhagyást (koránál vagy állapotánál fogva gondozásra szoruló személy kitétele, elhagyása). A gondatlanságból elkövetett emberölés minősített esetei közé tartozott, ha az elkövető hivatásában vagy foglalkozásában való járatlansága, hanyagsága okozta a halált. A *testi sértés* a gyógytartamtól függően minősült: a 8. illetve a 20. nap volt a kritikus időpont. A súlyos testi sértés (ha a 20 napot meghaladta a gyógyulás) 3 év börtönnel volt büntetendő. A vagyon elleni bűncselekményekkel több mint ötven szakasz foglalkozik. Szabályozta a lopást és annak 12 minősített esetét, mint például a vallási szertartáshoz tartozó tárgy ellopását, a betöréses lopást vagy a közveszély színhelyén elkövetett lopást.

A Csemegi-kódex a klasszikus büntetőjogi iskola jegyeit viseli magán. Érvényesült benne a tett elötrébe helyező büntetőjogi szemlélet, amely szerint az elbírálás alapja a *cselekmény*, és nem annak elkövetője, a tettes. Nem azt kell nézni, hogy ki követte el a cselekményt, hanem hogy mit követett el. A *bűnösségen alapuló felelősség elve* alapján csak a szándékos vagy a gondatlan cselekmény minősült bűncselekménynek. Az igazságos megtorló büntetés eszméje alapján az elkövetett tett súlyával arányban meg kell büntetni az elkövetőt. A rosszért rosszal kell fizetni. A Csemegi-kódex általános része 1950-ig, különös része 1960-ig volt hatályban.

A *Kihágási Büntető Törvénykönyv*, az 1879. évi XL. törvénycikk, amely 1880. szeptember 1-jén lépett hatályba. Két nagy részre tagolódott. Az általános rész a kihágást képező cselekmény fogalmát, a kihágási jogszabályok területi, személyi hatályát és az alkalmazandó büntetések fajtáit szabályozta. A különös részben található a kihágás tíz neme, így az állam, a hatóságok, a vallás, a családi állapot, a közbiztonság, a közrend, a közszemérem, a tulajdon elleni és a szerencsejáték által elkövetett kihágások. A kihágást a törvény elzárással vagy pénzbüntetés kiszabásával rendelte büntetni. Az elzárás időtartama 3 órától 2 hónapig terjedhetett. A kihágás kísérlete nem volt büntethető.

A Csemegi-kódex novellái

A Csemegi-kódexet kiegészítő törvények között elsőként az 1908. évi XXXVI. törvénycikket kell megemlíteni. Az első büntetőnovella megalkotása Balogh Jenő nevéhez fűződik. A fiatalokkal és a feltételes elítéléssel foglalkozott a novella. A *feltételes elítélés* az alkalmi bűnözőkre vonatkozott, a kiszabott büntetés felfüggesztésének intézményét jelentette. A fiatalokkal szemben a *preventív szemlélet* került előtérbe. Az elkövetőt 12. életév alatt gyermeknek

tekintették, ellene büntetőeljárás nem volt indítható. A 12–18. év közöttiek voltak a fiatalok, akikkel szemben megelőző intézkedéseket (házi felügyelet alá helyezés, házi vagy iskolai fenyítés, javítóintézet, gyermekmenhelyre utalás) és megelőző büntetéseket (dorgálás, elkülönítés mellett végrehajtott szabadságvesztés) lehetett alkalmazni bűncselekmény elkövetése esetén. Szabályozta a novella a *próbara bocsátást* is, amely során nem a kiszabott ítéletet függesztették fel, hanem magát az ítélethozatalt halasztották el egyévi próbaidőre, szigorú szabályokhoz kötött felügyelet mellett.

Az ún. *dologházi törvény*, az 1913. évi XXI. törvénycikk a közveszélyes munkakerülésről a csavargók, munkakerülők ellen tartalmazott rendelkezéseket. A visszaesők számára dologházba utalást rendelt a törvény. Ezzel a szabállyal megjelent a *határozatlan tartamú szabadságvesztés* a magyar büntetőjogban, amelyet a rendes szabadságvesztés letöltése után kellett letölteni (1–5 év), és amelynek célja az átnevelés, a munkára szoktatás volt. Az 1928. évi X. törvénycikk, a második novella a pénzbüntetés átalakításáról, értékhatárok megváltoztatásáról rendelkezett, és rendezte a megrögzött büntetettek tettesteinek elbírálását. *Megrögzött büntetetteknek* minősült az az elkövető, aki élet, szemérem vagy vagyon ellen különböző időben és egymástól függetlenül legalább három büntetést követett el, az utolsó kettőt öt éven belül, és ezeket a bűncselekményeket vagy üzletszerűen, vagy a bűnözésre állandó hajlamot mutattva hajtotta végre. Büntetésként a megrögzött büntetettek számára szigorított dologházat rendelt a törvény, amely fegyházban letöltendő, minimum 3 évig tartó, határozatlan tartamú szabadságvesztés volt. A maximumát a törvény nem határozta meg. A büntetést Sopronköhidán kellett letölteni.

A Csemegi-kódex végrehajtási terveiben országos börtönhálózat kiépítése szerepelt. 1914-ben már 9 országos fegyintézet, valamint 65 törvényszéki és 313 járásbíróági fogház működött, a tervek teljes megvalósítására azonban – elsősorban anyagi okok miatt – nem került sor. A fegyintézeteket (5000 férőhely) csaknem teljesen, a fogházakat (12 000 férőhely) mintegy 60–70 százalékban töltötték meg az elítéltek. A történelmi Magyarország felbomlása nyomán a határokon kívülre került a lipótvári, az illavai és a nagyenyedi fegyintézet, továbbá 42 törvényszéki és 200 bírósági fogház. A Magyarországon maradt fegyintézetek közül Sopronban szigorított férfi dologház is volt, az Irgalmas Nővérek által működtetett márianosztrai intézetben a női elítélteket helyezték el (szigorított női dologházban is), Hartán pedig (Állampuszta) a mezőgazdasági munkára alkalmas rabokat őrizték. Az elítéltek jobbára az ún. rabkertészetekben dolgoztak, de iparos munkákat is végeztek (szabó, cipész, lakatos, asztalos, kefekötő, kósárfonó, nyomdász, könyvkötő, szövő), 1942-től kezdve pedig – a háborús munkaerőhiány miatt – már külső helyeken is foglalkoztatták a rabokat.

2. Büntetőjogi tendenciák a 20. században

A történelmi Magyarország összeomlása és az egymást követő rezsimváltások nyomán egyre erősebben érződött a politikai konszolidáció igénye. Ennek eredménye lett az ún. „rendtörvény” (1921. évi III. törvénycikk) amely – szakítva a Csemegi-kódex liberális felfogásával – jogi alapot teremtett az újonnan definiált politikai bűncselekmények szankcionálására. A törvény bevezette a „nemzetgyalázás” kategóriáját, továbbá büntetni rendelte „az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést”. A Horthy-korszakban több olyan jogszabály született, amely olyan különleges jogkört biztosított az állam számára, hogy annak védelmére hivatkozással az állampolgárok jogainak a korlátozására több ízben sor került. A *katonai büntető törvénykönyvet* 1930-ban alkották, amelynek oka az volt, hogy a régi katonai büntetőkódex elavult, és szabályai nem voltak összhangban a Csemegi-kódexszel. A szélsőjobboldali mozgalmak erősödését észelve az országgyűlés 1938-ban két olyan törvényt is alkotott (XVI. és XVIII. törvénycikk) amelyek – az államrend megóvására hivatkozva – szigorúbb szabályok közé szorították a politikai jogok (sajtószabadság, egyesülési szabadság) gyakorlását. A háborús készülődés jegyében az 1939. évi II. törvénycikk háború esetére szigorúbb szabályokat határozott meg elsősorban a katonai érdekeket sértő bűncselekmények megtorlására. A törvény meghatározta a levontekötelezettséggel, a hadkötelezettséggel, a közérdekű munkaszolgálatlaltal és a légvédelmi kötelezettséggel összefüggő bűncselekmények körét. Egyes bűncselekmények esetén a vétség kísérletét büntetni rendelte, és a sikertelen felbujtást kísérletnek minősítette. A jogszabály alapján a kormány mind a polgári, mind a katonai bíraskodás körében bármely büntetettre elrendelhetette a rögtönbíraskodást.

A magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről szóló 1940. évi XVIII. törvénycikk 10. szakasza tartalmazta a tiltott útlelhasználatra és a tiltott határátlépésre vonatkozó szabályokat. Mindössze két szakaszból álló törvényt alkotott az országgyűlés a nemzetiségi érzület védelméről is, az 1941. évi V. törvénycikket. Hat hónapig terjedő fogházbüntetést helyezett kilátásba vétség miatt abban az esetben, ha valaki az országban élő nemzetiségre lealacsonyító kifejezést használt, és ezzel megsértette nemzetiségi érzületét. A honvédelmi törvényt kiegészítő jogszabály, az 1942. évi XIV. törvénycikk már egyértelműen *diszkriminatív rendelkezéseket* tartalmazott. Bővítette a jogszabály a bűncselekmények körét, így például, ha valaki a behívóparanccsal szembeni engedetlenség vétségét valószínűsítette meg.

1945 után még hatályban volt a Csemegi-kódex, de többször került sor a módosítására. 1945-ben születtek meg azok a jogszabályok, amelyek a *háborús és népellenes bűncselekményeket* szabályozták. Háborús bűncselekménynek minősült a megszállt területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal szembeni kegyetlenkedés, Magyarországnak a második világháborúba való belépését előmozdító közéleti tevékenység. A népellenes bűncselekmények körébe tartozott a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabályok kezdeményezése sajtó vagy nyomtatvány útján, valamint fasiszta irányzatok hirdetése és terjesztése a rádióban vagy közéleti szereplés során. A népbíróság a következő büntetéseket szabhatta ki: halál, fegyház, börtön, fogház, internálás, állásvesztés, vagyonekobzásig terjedő pénzbüntetés, politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése. A demokratikus államrend védelméről az 1946. évi VII. törvénycikk rendelkezett. A jogszabály alapján megindultak a politikai felelősségre vonások.

A *Csemegi-kódex harmadik novellája* (1948. évi XLVIII. törvény) bevezette az elmebeteg bűnelkövetők biztonsági őrizetét, szabályozta az ittasságot, a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetést, az országhatár tiltott átlépését is. Az *1950. évi 2. törvény* a büntető törvénykönyv általános részéről (Btá.) felváltotta a Csemegi-kódex első részét. Rögzítette a jogszabály, hogy bűncselekmény csak a társadalomra veszélyes cselekmény lehet. A büntetés céljaként pedig a dolgozó nép érdekeinek és a társadalmi tulajdonnak a védelmét határozta meg. A bűncselekmények súlyosság szerinti felosztásakor büntett és kihágás között tett különbséget, tehát nem szabályozta a vétséget. Újdonság volt a törvényben, hogy meghatározta a szándék és a gondatlanság fogalmát. Bővült a halálbüntetéssel sújtott cselekmények köre. Egységes szabadságvesztés-büntetést vezetett be (börtön és elzárás).

A *Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről* szóló 1961. évi V. törvény 1962. július 1-jén lépett hatályba, és így felváltotta a Csemegi-kódex különös részét.

V. A PERJOGOK FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON

A modern eljárásjogok kodifikációs törekvései elsősorban a reformkor idején gyorsultak fel. A büntető eljárásjogot és a polgári eljárásjogot bizonyos részterületeket szabályozó törvények, de jelentős részben a szokásjogi rendelkezések határozták meg. A *polgári eljárásjog* szabályaink egységes szerkezetbe foglalása az 1911. évi I. törvénycikkkel valósult meg, de a *polgári anyagi jog* területén ebben az időszakban nem került sor a kodifikációra. A *büntetőjog* a kodifikáció tekintetében nagyobb homogenitást mutat, mert a *büntető anyagi jog* szabályait a Csemegi-kódex rögzítette, 1880-ban lépett hatályba, míg az *eljárásjogi szabályok* egységes szerkezetbe foglalására csak húsz évvel később, 1896-ban került sor.

1. A büntető eljárásjog fejlődése

(1896. évi 33. törvénycikk)

A modern büntető eljárásjog kodifikációja gazdag előtörténetre tekint vissza. A reformkori kodifikációs törekvések között az 1843/44-es Deák-féle javaslat foglalta magában a büntetőeljárás kodifikációját is. Ezzel tulajdonképpen Deák kísérletet tett az anyagi, eljárási és végrehajtási szabályok egységes kódexben való összefoglalására. Fontos eleme volt ennek a folyamatnak a szabadságharc ideje alatt megalkotott 1848. évi XVIII. törvénycikk, amely a sajtóvétségek feletti ítélezést az esküdtszék hatáskörébe utalta, és felhatalmazást adott a kormánynak arra, hogy az esküdtszéki eljárást rendeleti úton szabályozza.

A neoabszolutizmus korában az osztrák büntető perrendtartás került bevezetésre Magyarországon, és egészen 1861-ig volt hatályban. A perrendtartás korlátozta a büntetőeljárás alapelveinek, így a közvetlenség, a szóbeliség, a nyilvánosság elvének hatályát, valamint megszüntette az esküdtszék elvének az érvényesülését. A kiegyezést követően kerültek felállításra az új büntetőhatóságok. Ekkor készítette el Csemegi Károly a bűnvádi eljárás ideiglenes szabályozásáról szóló törvényjavaslatot, amelyet azonban az országgyűlés nem fogadott el, hanem a javaslatot, amit *Sárga könyvnek* neveztek el, az igazságügy-miniszter megküldött egy körreendlettel 1872-ben a bíróságok számára, hogy az új egységes eljárásjogi kódex elkészültéig ennek a javaslatnak a figyelembevételével ítéljezenek.

Közel tíz évre volt szükség ahhoz, hogy a Sárga könyv rendelkezéseit a bírói gyakorlat alkalmazza, és annak hiányosságait a Kúria döntvényekkel pótolja. 1882-ben készítette el Csemegi Károly az újabb tervezetet, amelyet többszöri átdolgozást követően 1895 végén kezdett el tárgyalni az országgyűlés, és az 1896. évi XXXIII. törvénycikk keretén belül emelte törvényerőre. A *Bűnvádi Perrendtartás* (Bp.) 1900. január 1-jén lépett hatályba. A perrendtartás rendelkezéseit két törvény egészítette ki. Egyrészt 1897-ben szabályozásra került az esküdtbíróságok szervezete, és ugyanebben az évben rendelkezett külön törvény a Bűnvádi Perrendtartás hatályba léptetéséről, a büntetőbíróságok hatásköréről.

A *büntetőeljárás alapelvei* között szerepelt a hivatalból történő eljárás, a közvetlenség, a szóbeliség, a nyilvánosság, a bizonyítékok szabad mérlegelése, a személyes szabadság bizonyos garanciái, a védelem szabadságának az elve. A *hivatalból történő eljárás* elve alapján az eljárást az állami szervek hivatalból indították. A *közvetlenség elve* azt jelenti, hogy a bíróság a perben a felekkel és minden perbeli személlyel, a tanúkkal és a szakértőkkel személyes kapcsolatot tart, valamint minden egyes körülményről közvetlenül maga győződött meg. A bíróság az ügy eldöntésénél tehát nem vehetett figyelembe semmi olyan körülményt, amelyről nem közvetlenül maga bizonyosodott meg. A büntetőügy eldöntése a bíróság előtt a felek részvételével tartott szóbeli tárgyalás alapján történt. A *nyilvánosság* elvének két érvényesülési módját rögzítette a törvény. A teljes nyilvánosság az érdeklődők jelenlétének a lehetővé tételét jelentette az ügy érdemleges tárgyalásán, míg az ügyfélnyilvánosság alapján a büntetőeljárásban érintettek és érdekelték az ügy releváns részleteiről tudomást szerezhettek. A bűnvádi eljárás során kiemelt jelentőséggel bír az a körülmény, hogy az eljárás alá vont személy jogai hogyan érvényesülnek. Ezt a törvény a garanciák megadásával kívánta biztosítani. A Bp. a terheltet ügyfélnek tekintette, biztosította számára azt a jogot, hogy az eljárás tárgyalási szakaszában bizonyításfelvételt indítványozzon, felszólaljon, jogorvoslatot kérjen.

A *személyes szabadság indokolt mértékű védelmének* az elvét rögzítette a jogszabály az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság esetén. *Előzetes letartóztatást* a törvényben meghatározott esetekben lehetett elrendelni. A vizsgálóbíró, a vádtanács vagy az ítélebíróság rendelhet el. A határozatot írásba kellett foglalni. A rendőrség 24 órán belül köteles volt kihallgatni a letartóztatásba helyezett személyt. Ezután 48 órán belül a vizsgálóbíróhoz kellett kísérni. Legfeljebb 15 napig tarthatott az előzetes letartóztatás, amit 15 nappal a vádtanács meghosszabbíthatott. *Vizsgálati fogságra* akkor került sor, ha a letartóztatást a vizsgálat elrendelésével egyidejűleg vagy a vizsgálat során rendelték el. Maximum 3 hónapig tarthatott. A törvényben az alapelvek között kiemelt szerepet kapott az *anyagi igazság* elve.

A jogszabály a korabeli modern jogszabályokhoz hasonlóan vegyes rendszerű, ugyanakkor fontos elvként foglalt helyet benne a vádelv. Megjelentek tehát mind a nyomozó-, mind a vádrendszer elemei, de az utóbbinak jutott jelentősebb szerep. A büntetőper alapvetően a vádelv alapján folyt le, erre utal a törvény címe is. A *vádelv* legfontosabb elemei közé tartozott, hogy a bírói eljárást csak vád alapján lehetett megindítani, a bíróság kötve volt a vádhoz, az ítélet csak a vád tárgyává tett cselekményre vonatkozhatott, valamint a vádelejtés is kötötte a bíróságot. A vádelv részének tekinthető, hogy a vádat a vádló képviselte, aki rendelkezett a váddal, tehát megváltoztathatta, ejthette azt. Az eljárási cselekmények a bíróságoknak és egyéb hatóságoknak, a feleknek valamint más személyeknek az egymásba kapcsolódó láncolat és a büntetőper célját szolgáló, jogi jelentőségű cselekményeit jelentette. A kisebb súlyú cselekmények, vétségek, kihágások esetén az egyesbíróságok jártak el első fokon (járásbíróság vagy közigazgatási hatóság), míg büntettek, nagyobb súlyú vétségek esetén társas bíróságok (a királyi törvényszék vagy az esküdtbíróságok).

A büntetőeljárás alaptípusát a *törvényszék előtti eljárás* képezte, amely négy eljárási szakaszra osztható: előkészítő eljárás, közbenső eljárás, a főtárgyalás és a perorvoslati eljárás. Az *előkészítő eljárás* része volt a nyomozás és a vizsgálat. A *nyomozás* célja a vádemelésre jogosult tájékoztatása azokról az adatokról és tényekről, amelyek alapján eldönthető, hogy adott esetben lehet-

e megalapozottan vádat emelni. Az ügyészség rendelte el, irányította és fejezte be (ha a vizsgálat indítványozásához vagy a vádirat benyújtásához megfelelő mennyiségű adat volt), vagy szüntette meg (ha kiderült, hogy nem történt bűncselekmény vagy a további eljárástól nem várhattak eredményt). A *vizsgálat* során azon adatok, tények bírói megállapítása volt a cél, amelynek alapján el lehetett dönteni, hogy jogilag indokolt-e a főtárgyalás elrendelése vagy meg kell szüntetni az eljárást. A törvény szerint kötelező volt elrendelni a vizsgálatot a legsúlyosabb bűncselekmények esetén és sajtóügyekben. A *vizsgálóbíró* feladata, szerepe a terhelt kihallgatására, a szemle lefolytatására, a szakértői vizsgálat elrendelésére terjedt ki. A *vádtanács* az ítélő törvényszék állandó tanácsa volt, amely elnökből és két bíróból állt. Funkciója a *vád alá helyezési eljárás* lefolytatása volt. A vizsgálat megszüntetése jogerejét tekintve azonos volt a felmentő ítélettel. A vizsgálat befejezését a vizsgálóbíró vagy a vádtanács mondhatta ki.

A *közvédat* az ügyészség képviselte. Az ügyészség a bíróságtól elkülönített intézmény, működésében közvetlenül az igazságügy-miniszternek volt alárendelve. Az ügyészségi vádképviselő mellett a törvény ismerte a főmagánvád és a pótmagánvád intézményét is. *Főmagánvádra* csekély súlyú cselekmények esetén (például becsületsértés, könnyű testi sértés) volt lehetőség, és ilyenkor a vádemelés és a vádképviselő jogát a sértett félre ruházta a törvény. *Pótmagánvadról* akkor beszélünk, ha a sértett vagy a képviselője bármely bűncselekmény esetén az ügyész helyett magánvádlóként lépett fel, és ezzel a cselekményével pótolta az eljáráshoz szükséges vádhatóságot. Magánindítvány esetén a vádemelés hivatalból történt, de csak akkor járhatott el az állam, ha a sértett kérte az eljárás megindítását (erőszakos nemi közöszlés, házasságtörés, szemérem elleni erőszak esetén).

A *védelemhez való jog* központi szerepet kapott az eljárás során, mert a terhelt minden büntetőügyben, az eljárás minden szakaszában kérhette védő közreműködését, az eljáró hatóság erre a jogára köteles volt a terheltet figyelmeztetni. Bizonyos esetekben a bíróság köteles volt a főtárgyalásra védőt kirendelni.

Az eljárás második szakasza a *közbenső eljárás*, amelynek két változata alakult ki: a vád alá helyezés és a főtárgyalásra való közvetlen idézés. A vádiratot a vádtanácsához kellett benyújtani abban az esetben, ha sor került a vizsgálati szakaszra, ellenkező esetben a vizsgálóbíróhoz. A két szerv közül az, amelyikhez a vádiratot benyújtották, kézbesítette a terheltnek annak érdekében, hogy a vádirat ellen kifogással élhessen a vádtanács előtt. Ezt követte a *vád alá helyezés*. A vádtanács előtt három lehetőség állt: egyrészt megszüntethette az eljárást, mert a vádat nem tartotta megalapozottnak, másrészt a vizsgálat kiegészítését rendelhette el, végül a terhelt személyt vád alá helyezhette. A *főtárgyalásra való közvetlen idézésre* akkor került sor, ha a terhelt nem kifogásolta a vádiratot, vagy ha az ügy csekélyebb súlyú és teljesen egyértelmű volt, ekkor ugyanis nem került sor a vád alá helyezésre, hanem az előkészítő eljárást követően a terhelt azonnal a főtárgyalásra volt idézhető.

Az eljárás harmadik szakasza a *főtárgyalás*, amely egyben az eljárás döntő szakaszát képezte. Ebben a szakaszban érvényesültek a büntetőeljárás alapelvei, és itt dőlt el az ügy sorsa. A főtárgyaláson a vádlott mindig bilincs nélkül jelent meg, ez is arra utalt, hogy ő perbeli jogokkal rendelkező ügyfél. A tárgyalás megnyitását követően a vádlottat személyi viszonyait tekintve hallgatták ki, a bíróság megállapította a megidézetek jelenlétét, majd a vádirat rendelkező részének felolvasását követően a vádlott érdemi kihallgatása következett. A tárgyalás rendszerint nyilvános volt, de a bíróság elrendelhetette a nyilvánosság kizárását, ha az a közrendet

vagy a közerkölcsiséget veszélyeztette. A bizonyítási eljárásra, tehát a tanúk, szakértők meghallgatására, az okiratok, szakértői nyilatkozatok felolvasására itt került sor. A perbeszédnek sorában elsőként a *vádbeszéd*, majd erre válaszként a *védőbeszéd*, viszontválasz következett, végül az *utolsó szó joga* mindig a vádlottat illette. A bíróság ítélethozatalra és tanácskozásra vonult vissza, ezt követően került sor az ítélet kihirdetésére. Az *ítélet* két fő részből áll: rendelkező rész és indokolás. A *rendelkező része* tartalmazta a vádlott felmentését vagy elítélését, ez utóbbi esetben azt a bűncselekményt, amelyben a vádlottat bűnösnek találta a bíróság, és annak törvény szerinti minősítését, valamint a kiszabott büntetést és a vonatkozó törvényszakaszok megjelölését. Az *indokolásban* a bíróságnak részletesen ki kellett fejtenie, hogy milyen tényekre alapozta a döntést, és milyen bizonyítékokat használt fel. Az indokolásban került sor a súlyosbító és enyhítő körülmények részletezésére is. Az ítéletet a tárgyalás befejezése után azonnal meg kellett hozni és ki kellett hirdetni. Az ítélet rendelkező részét a bíróság, a felek és a közönség állva hallgatta meg. Az ítéletet a bíróság elnöke olvasta fel. Az ítélet kihirdetése után az elnök előbb a vádlót, majd a vádlottat kérdezte, hogy kívánnak-e fellebbezéssel élni, vagy elfogadják az ítéletet.

A bűnvádi eljárás önálló része a *perorvoslati szakasz*. A törvény a perorvoslatoknak két fajtáját különböztette meg, a rendes és a rendkívüli perorvoslatokat. A *rendes perorvoslatok* közé tartozott a *felfolyamodás*, amely az eljárás során hozott végzések ellen irányult; a *fellebbezés*, amelynek csak az elsőfokú ítélet ellen volt helye; valamint a *semmisségi panasz*, amellyel csak olyan ítéleteket lehetett megtámadni, amelyek ellen nem volt helye fellebbezésnek (esküdttbírói ítéletek, a törvényszék másodfokú döntései). *Rendkívüli perorvoslatként* a Bp. az *újrafelvételt* nevesítette, amelyet jogerős bírói ítélettel befejezett büntetőügyben az elítélt javára vagy terhére, de csak a törvényben meghatározott esetekben (pl. bírakat megtévesztették) lehetett kérni. Ilyenkor az első fokon eljáró bíróság határozott. Rendkívüli perorvoslatként említette a Bp. a *perorvoslat a jogegység érdekében* elnevezésű perorvoslati formát, amellyel a koronagyógyász élhetett a Kúriánál bármely jogerős határozat ellen, ha azt jogsértőnek találta.

A dualizmus korának egyik legszínvonalasabb és legjelentősebb törvényi alkotásaként jellemezhető Bűnvádi Perrendtartás megalkotásakor figyelembe vették a korabeli francia, angol, német büntetőeljárás kódexek rendelkezéseit és intézményeit, illetve a hazai jogtudomány által megfogalmazott kívánalmakat. Az eljárást átható elvek, a védelem joga, az eljárás alá vont személy szabadsággaranciáinak pontos rögzítése a korabeli viszonyok között mindenképpen haladónak tekinthető. A törvény alaprendelkezései ötvenegy évig voltak hatályban. 1907-ben jelent meg a Bp. novellája, amely számos módosítást vezetett be. Így többek között a semmisségi panasz elbírálását királyi ítélőtáblákra bízta, tehát ezt a feladatot elvonta a Kúria hatásköréből. 1912-ben született két törvény a *katonai büntető rendtartásról*, amely felhatalmazást adott háború esetén a kormány számára, hogy polgári személyeket katonai bíraskodás alá helyezhessen, és lehetőséget adott az esküdtszéki bíraskodás felfüggesztésére, gyorsított eljárás lefolytatására, valamint rögtönítélő bíróságok felállítására. 1919-ben kormányrendelettel bevezetésre került a gyorsított bűnvádi perrendtartás (4039/1919. ME rendelet). Ez a jogszabály nem tett lehetővé semmilyen perorvoslatot az újrafelvételen és a jogegység érdekében használt perorvoslaton kívül. A legenyhébb esetekre is kötelezővé tette az előzetes letartóztatást. Lehetővé tette a jogszabály a statáriumot (rögtönbíraskodás) hűtlenség, lázadás, gyilkosság esetén. Az 1930-as

években a honvédelmi törvény alapján a minisztérium bármely büntetetre elrendelhetett rögtönbíráskodást, ha *az ország épségének vagy belső békéjének a megóvása végett példátlan elrettentő példaadás szükséges.*

A Horthy-korszakban nagy feltűnést keltett és sokáig beszédtema volt néhány *különleges büntetőper*, amely az 1896. évi XXXIII. törvénycikk alapján zajlott. Az állam ellen elkövetett bűncselekmények között gyakori volt a *kormányzósértés* (a kormányzó becsmérése, rossz színben való feltüntetése, hatalmának megkérdőjelezése), amelyet az 1920. évi I. törvénycikk vezetett be. Ilyen esetekről elrettentésképpen a korabeli sajtó folyamatosan közölt híreket. Az 1918. október 31-i *Tisza István elleni merénylet* ügyében a bíróság nem elsősorban a gyilkosság körülményeit vizsgálta, hanem az emberölés felbujtóit kereste az őszirózsás forradalom vezetői és hangadói között. A merénylőkön kívül – akik fölött katonai bíróság ítélt – így került később polgári bíróság elé Fényes László és Kéri Pál újságíró. Az eljárás végén a bíróság megállapította, hogy Károlyi Mihály nem felelős a gyilkosságért. Kérít azonban kötélt általi halálra ítélték, s életét csak az mentette meg, hogy egy szovjet–magyar fogolycseré keretében kiadták Moszkvának. A vádlottak egy része – köztük Fényes is – végül szabadon távozhatott, míg többek büntetését enyhítették. Az egyetlen halálra ítélt merénylő még a börtönben meghalt.

A hungarista mozgalom vezetője, *Szálasi Ferenc ellen* 1937-től kezdődően több büntetőeljárás is indult. 1938-ban 3 évi fogházra ítélték felekezeti elleni izgatás és a rendtörvény megsértése miatt, de az Észak-Erdély visszacsatolását követően meghirdetett amnesztiának köszönhetően már 1940-ben szabadult.

Főként értelmiségi körökben váltottak ki visszhangot a *költők által elkövetett bűncselekmények*, amelyek szerzőit *vallásgyalázás, szeméremszétség, osztály elleni izgatás, magántulajdon elleni izgatás, a magyar fegyveres erő elleni izgatás, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség, sőt a fennálló társadalmi rend megdöntésére irányuló szervezkedés* vádjával fogták perbe. Így indult eljárás például József Attila (*Lázadó Krisztus* című vers, 1923; *Dönts a tőkét* című kötet, 1931; kommunisták kivégzését bíráló röpirat, 1932) vagy Radnóti Miklós (*Újmódi pásztorok éneke* című kötet, 1931) ellen, de költőként Babits Mihály, Illyés Gyula és Kassák Lajos is összeütközésbe került a törvénnyel.

A két világháború közötti időszak törvényeiben (így az 1921. évi III. törvénycikk az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről; 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről) megjelenő rendkívüli és különleges bíráskodás alapul szolgált az 1945 utáni népbíráskodás számára a háborús és népellenes bűnök miatt indított eljárásokban. 1945-ben elrendelték a rögtönbíráskodást, és az 1939-es eljárási rendre támaszkodtak. Felállították a népbíróságokat, rögzítették a népbírói jog visszaható erejét, így népbírói bíróság elé kerülhetett mindenki, aki bármilyen funkciót betöltött a Horthy-korszakban vagy Szálasi uralma alatt. Az 1949. évi XI. törvénycikk már egyértelműen szovjet minta alapján készült el. Intézményesítette a néprészt, bevezette az egyfokú fellebbezt. A korszakban zajlottak a koncepciós perek. Az első szocialista büntető perrendtartásban (1951. évi III. törvény) a járásbírói, illetve a gyorsított büntető eljárás vált főszabállyá. A nyomozhatóságok között az ügyészség és a rendőrség mellett egyéb jogszabályok alapján a Belügyminisztérium államvédelmi szervei is szerepet kaptak. Az alapelvek közül kikerült a védelemhez való jog. Az Államvédelmi Hatóság folytatta le a nyomozást, ő bizonyított. Megszűnt a vizsgálóbíró poszt, a vádiratot is az ÁVH készítette el. Az 1954. évi V. tör-

vényben, a büntető perrendtartás első novellájában a változtatások lényege a szocialista törvényesség megvalósítása volt. Egységessé vált a büntetőeljárás, minden ügyben bírói tanácsok jártak el népi ülnökök közreműködésével.

2. A polgári peres eljárás fejlődése

(1911. évi I. törvénycikk)

A modern polgári eljárásjog első elemei a Deák Ferenc által kezdeményezett és az 1840-ben törvényben szabályozott váltóeljárásban, valamint a reformkori országgyűléseken meghozott, a szóbeli eljárást és a csődjogot érintő törvényekben lelhetőek fel. Az 1848-as törvények nem rendezték a polgári eljárásjogot, a neoabszolutizmus időszakában pedig az osztrák eljárásjogi törvények érvényesültek. Az 1861-ben megalkotott *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* (ITSZ) visszaállították a reformkorban megalkotott idevonatkozó törvényeket és a szokásjog uralmát egyaránt, de ezek visszalépésként értelmezhetőek az osztrák perrendtartáshoz képest. 1867-ben ezen a területen is változás történt, amikor Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter polgári törvénykezési rendtartásról szóló törvényjavaslatot készített. Tervezetét benyújtotta az országgyűlés alsóháza elé, amelynek eredményeként egy évvel később a javaslat törvénnyé lett. Az 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartásról nem hozott létre egységes polgári jogi kódexet, de egyfajta egységesítési törekvésként értelmezhető. A jogszabály az írásbeli eljárás rendszerét követte, amelynek lényege, hogy a felek három-három periratot nyújthattak be, vagy mondhattak jegyzőkönyvbe a bíróságnál. Ezt követően a bizonyítási eljárás befejezése után írásban teheték meg észrevételeiket. A bíróság a döntést az iratok alapján hozhatta meg.

Az 1880-as években megkezdődött a polgári eljárásjogot kodifikálni óhajtó, a képviselőház által elindított munka. 1910-ben került az országgyűlés elé a Plósz Sándor által készített javaslat, amely az 1911. évi I. törvénycikkkel került a magyar jogrendbe. A polgári peres eljárás alapelvei között szerepelt a *közvetlenség elve*, amely szerint az ítélező bíróságnak kellett megtekintenie a bizonyítékul megjelölt iratokat, meghallgatni a feleket, a tanúkat. A *szóbeliség elve* alapján a per eldöntésekor csak az a tény, nyilatkozat, körülmény volt irányadónak tekinthető, amit a felek a tárgyaláson előadtak. A *rendelkezési elv* alapján a polgári bíróság csak akkor adhatott jogvédelmet, ha azt a fél kérte, tehát hivatalból nem lehetett megindítani a polgári pert, kizárólag valamelyik fél kérelme alapján, a felek szabadon rendelkeztek perbeli jogaikkal: a per folyamán egyezséget köthettek, le is mondhattak a jogvédelemről. A *tárgyalási elv* értelmében az eljárás tényanyagát és a bizonyítóeszközöket a felek jelölték meg és szolgáltatták, a bíróság csak azt vehette figyelembe, amit a felek felhoztak a perben, tehát hivatalból nem volt helye nyomozás elrendelésének. Érvényesült a bizonyítékok szabad mérlegelésének és a perbeli cselekvés szabadságának elve.

A polgári per két szakaszra oszlott: a *perfelvételi szakaszra* és az *érdemleges tárgyalásra*. Ezeket a szakaszokat követhette a *perorvoslati szakasz*. A perben perképes az a személy lehetett, aki a magánjog szabályai szerint jogképességgel rendelkezett, és a per tárgyáról peren kívül érvényesen rendelkezhetett. Lehetőség volt a perben arra, hogy több fél együtt perelhessen, vagy együtt lehessen őket perbe vonni, amennyiben a per tárgya közös jog vagy kötelezettség volt. Az ilyen személyeket nevezte a törvény pertársaknak. A *perfelvételi szakasz* a felperes keresetlevelével indult, amely tartalmazta a bíróság és a felek megjelölését (nevét, lakóhelyét, polgári állását), a követelést, az alapul szolgáló tényeket és azok bizonyítékait. A keresetlevél nem volt alakszerűségekhez kötve, hanem azt tartalma szerint kellett elbírálni. A keresetlevélben hivatkozott okiratokat eredetiben vagy hiteles másolatban kellett a keresetlevélhez csatolva

benyújtani. A keresetlevelet a hatásköri és illetékességi szabályok szerint megállapított, a perben eljáró bíróságnál kellett benyújtani magyar nyelven és írásban, legalább két példányban, vagy ha több alperes volt, akkor annyi példányban, hogy mindegyik alperesnek jusson legalább egy példány a keresetlevélből. A keresetlevél egy példányának a megküldésével a bíróság megidézte a per alperesét.

A perfelvételi tárgyalásra szóló idézéssel beállt a perfüggőség, amelynek értelmében ugyanazon jog iránt újabb pert nem lehetett indítani a megindított per alatt sem ugyanazon, sem más bíróság előtt. Amennyiben a tárgyaláson a felperes nem jelent meg, úgy tekintették mintha nem adott volna be keresetet. Ha az idézés ellenére az alperes nem jelent meg a perfelvételi tárgyaláson, és távolmaradását előzetesen nem mentette ki, akkor a bíróság a kereseti kérelem egészében elmarasztalta és a felmerült perköltség megfizetésére kötelezte. A perfelvétel célja annak kiderítése volt, hogy nincsenek-e olyan körülmények, amelyek a perindítást kizárják. A tárgyalást a bíróság székhelyén vagy törvényes helyiségében kellett tartani, de ettől a törvény kivételes esetben eltérést engedhetett. Ha mindkét fél megjelent, akkor a tárgyalás kezdetén a bíróság köteles volt a felek személyazonosságáról meggyőződni, majd a felperes előadta, vagy felolvasta a keresetlevélben foglalt kérelmét. A kereset előadását követően az alperes *pergátló kifogásait* terjeszthette elő, amelyek a következők lehettek: az eljáró bíróság nem rendelkezik illetékességgel, hatáskörrel a perre, perfüggőség kifogása, valamelyik félnek nincs perképessége, vagy törvényes képviselője mellőzve van, a felperes a perköltségekre nézve biztosítékot nem adott. A pergátló kifogásokat a bíróság azonnal, az ügy érdemétől teljesen elkülönítve, ítélettel volt köteles eldönteni. Amennyiben a bíróság helyt adott a kifogásnak, akkor megszüntette a pert. Ha a bíróság elutasította a kifogást, akkor következett a perbebocsátkozás.

A *perbebocsátkozás* alatt az alperes azon nyilatkozatát értjük, amelyben érdemben válaszolt a felperesi kérelemben foglaltakra. Ennek során, ha az alperes elismerte a tényalapot, akkor a bíróság azonnal ítéletet hozott, mert ekkor már nem volt helye vitának, az alperes elismerte a felperesi kérelem jogosságát. A perbe bocsátkozás során az alperes úgy is nyilatkozhatott, hogy nem ismeri el a kereset tényalapját, és ebben az esetben ellenkérelmet nyújthatott be, amely a felperes keresetének elutasítására irányult. Indokolt esetben az alperes viszontkeresettel élhetett. A perbebocsátkozással megtörtént a *peralapítás*, ezt követően a felperes már nem vonhatta vissza a keresetét, a pertől már csak az alperes hozzájárulásával állhatott el. Az alperes ezt követően már nem élhetett a pergátló kifogással.

Az *érdemleges tárgyalás* szakaszában került sor a vitás ügy tárgyalására. A tárgyalás kezdetén a felek előadták kérelmeiket. Az elnök szerepéről a törvény részletesen rendelkezett, így az elnök nyitotta meg a tárgyalást, ő hívta fel a feleket szólásra, és ő vonta meg tőlük a szót, kikérdezte a kihallgatandó személyeket, ő zárta be a tárgyalást, és az elnök hirdette ki a bíróság határozatait. Gondoskodnia kellett arról, hogy a felek a homályos nyilatkozataikat és előadásait tisztázzák, és azt, hogy a bíróság tanácskozását ne zavarják meg.

A tárgyalásról *jegyzőkönyvet* kellett készíteni, amelyben rögzíteni kellett a bíróság megjelölését, a tárgyalás helyét és idejét, a megjelent felek és képviselőik nevét és perbeli állását, valamint az ügy megjelölését. Rögzíteni kellett továbbá a felek nyilatkozatait és kérelmeit, a per bírósága előtt felvett bizonyítás eredményét, így a tanúk vallomását és a szakértők nyilatkozatait, valamint az ítélet szövegét. A felek jogosultak voltak a jegyzőkönyvről és annak mellékleteiről másolatot készíteni.

Az érdemleges tárgyalás egyik legfontosabb része a *bizonyítás*, amely a közvetlenség elve szerint zajlott. Bizonyítási eszközök voltak a tanúk vallomásai, a szakértők nyilatkozata, az okiratok, a szemle, a fél esküje, a fél eskü alatti kihallgatása. A köztudomású tényeket, a bíróság által hivatalból ismert tényeket és az ellenfél által a szóbeli tárgyaláson elismert tényállításokat nem kellett bizonyítani. A bizonyítás azt a felet terhelte, akinek érdekében állt, hogy a bíróság az állított tényt valónak tekintse. Azokat a tényeket azonban, amelyek jog megállapítására szolgáltak, annak a félnek kellett bizonyítania, aki a jogot érvényesíteni kívánta. Minden fő bizonyítással szemben meg volt engedve az *ellenbizonyítás*. A törvény a *bizonyítékok szabad mérlegelésének* elvét fogadta el, ami azt jelenti, hogy a bíróság a felhozott bizonyítási eszközök valóságát vagy valótlanságát a tárgyalás és a bizonyítás egész tartalmának „szorgos méltatásával” ítélte meg.

A bizonyítási eljárás eredménye alapján hozta meg a bíróság az *érdemleges ítéletet*, amelyben köteles volt megindokolni, hogy a per során mely bizonyítási eszközök idézték elő meggyőződését, és mely bizonyítást tartott elégtelennek, és így melyeket mellőzött. A tanúbizonyítás felvétele a tanú megesketéséből, a tanú kihallgatásából és vallomásának a jegyzőkönyvbe való vételéből állt. Abban az esetben, ha a szabályosan megidézett tanú a kitűzött tárgyalási napon nem jelent meg, az okozott költségekben és a pénzbüntetésben marasztalni kellett.

A bíróság a tényállás felderítése vagy a felek közötti vitás körülmények mérlegelése céljából hivatalból is *szemlét* rendelhetett el. Ha az adott szemletárgy nem volt a bíróság elé vihető, akkor a szemle lefolytatását az eljáró bíróság kiküldött vagy megkeresett bíróra bízhatta. Abban az esetben, ha a perben jelentős kérdés megítéléséhez vagy szemle teljesítéséhez olyan különleges szakértelemre volt szükség, amellyel a bíróság nem rendelkezett, akkor egy vagy több *szakértő* kirendelésére került sor. A szakértő véleményének elkészítése érdekében tanúk meghallgatását, okiratok és szemletárgyak felmutatását indítványozhatta a bíróságnál. A szakértő a véleményét írásban is megtehetette, amelyet azonban ismertetni kellett a felekkel. A szakértő véleményadásával felmerült költségeket annak a félnek kellett előlegeznie, akinek érdekében a szakértő meghallgatását a bíróság indítványozta. A bíróság hivatalból vagy kérelemre elrendelhetette a félnek eskü alatti kihallgatását, ha döntő körülményre nézve a bizonyítékok kiegészítése szükséges volt, vagy ha más bizonyíték nem állt rendelkezésére. Ez azt jelentette, hogy a peres felet a bíróság saját perében tanúként hallgatta ki.

A bíróság a bizonyítási eljárás befejezését követően, és annak eredménye alapján általában zárt ülésen, a kereset érdemi része fölött ítélettel határozott. Az *ítélet* rendelkező részből és egy attól elkülönített indokolásból állt. Az indokolásban a bíróság előadta a rövid tényállást, és azt, hogy az egyes bizonyítékokat hogyan mérlegelte. Az ítélet kihirdetése az ítélet rendelkező részének a felolvasásával történt, de az ítélet teljes szövegét a peres felekkel kézbesítés útján is közölni kellett.

A polgári eljárásjogi törvény szerint az ítéleteknek több változata létezett. *Végítélettel* a kereset minden részéről és annak minden vonatkozása tekintetében döntött a bíróság, ezzel zárult az elsőfokú bíróság előtti per. Az *elkülönített végítélettel* több alperes közül csak az egyik ügyben határozott, míg *részítélet* meghozatalára akkor került sor, ha a perben érvényesített több követelés közül egyet vagy többet, de nem mindet döntötte el a bíróság, és még a tárgyalást folytatni kívánta. *Közbenső ítélettel* az egész keresetről döntött a bíróság, de csak bizonyos vonatkozásban, például kártérítési kötelezettség esetén az összegről.

A per folyamán hozott bírósági határozat ellen a törvény lehetőséget biztosított a *perorvoslatra*. *Felfolyamodással* az eljárás folyamán hozott, kisebb jelentőségű végzések ellen lehetett élni. A járásbíróság ítélete ellen a törvényszékhez, a törvényszék ítélete ellen a királyi ítélőtáblához lehetett *fellebbezni*, amelyet 15 napon belül kellett benyújtani annál a bíróságnál, amelynek ítélete ellen irányult. Ilyenkor az ügyet szóbeli tárgyaláson újratárgyalták. A fellebbviteli fórum helybenhagyta, vagy megváltoztatta az ítéletet, vagy a korábbi ítélet hatályon kívül helyezése mellett az eljárást megszüntette, ha az elsőfokú bíróság pergátló körülmény ellenére érdemi ítéletet hozott, vagy az elsőfokú bíróságot új eljárásra utasította végzéssel. *Felülvizsgálattal* a fellebbezési bíróság nem jogerős ítélete ellen lehetett élni, ilyenkor az ügy harmadfokú bíróság elé került. Ilyenkor csak a törvényben felsorolt esetekben és általában csak jogkérdésben hozhatott döntést a bíróság.

Perújításra jogerős végítélet ellen csak meghatározott perújítási ok alapján volt mód, így például ha az eljárásban kizárt bíró vett részt, a bíróság nem volt szabályszerűen megalakítva, illetve ha az ítélet meghozatala után olyan új bizonyíték merült fel, amelyet az eljáró bíróság nem értékelhetett, és ez a perújítást kérelmező fél számára kedvezőbb ítéletet eredményezhetett volna. Perújításra az ítélet meghozatalát követő öt éven belül kerülhetett sor. A polgári eljárásjogi kódex különleges eljárásokat is ismert, amelyeket az általános perekre vonatkozó szabályok bizonyos, nevesített rendelkezések tiszteletben tartásával lehetett alkalmazni. Ilyen különleges eljárás volt a bányáügyekben való bírászkodás, a házassági per, a gyermek törvényességének a megtámadása, a gondnokság alá helyezés iránti per, a birtokper és a holtányilvánítási eljárás. A polgári eljárásjogi kódex a korszak egyik legkifinomultabb alkotása, mert az írásbeli per teljes megszüntetésével, az említett alapelvek bevezetésével és megvalósításával, valamint a tárgyalás menetének gyorsításával és olcsóbbá tételével lerakta a modern magyar polgári eljárásjog alapjait.

A Horthy-korszakban az egyesbíráskodást első fokon a törvényszéki eljárásban is általánossá tették. Elkészült egy *törvényjavaslat a polgári peres és nem peres eljárás és az igazságügyi szervezet módosításáról*, azonban ebből a tervezetből nem lett törvény, így az 1911. évi I. törvénycikk maradt hatályban.

Az új jogszabály – az első magyar szocialista polgári eljárásjogi törvény – a polgári eljárásról (Pp.) szóló törvény 1953. január 1-jén lépett hatályba (1952. évi III. törvény), és hatályon kívül helyezte az 1911. évi I. törvénycikket. Első és másodfokon is bevezették a társas bírászkodást és az ülnöki rendszert. Megszüntették minden perre nézve az ügyvédkényszert. Lehetőséget biztosítottak általános érvénnyel az ügyészeknek a polgári perben való részvételére. Módosult a rendelkezési és a tárgyalási elv is. A felek nem rendelkezhetek szabadon a keresetükkel, a bíróságnak pedig aktívan részt kellett vennie a perben (például elrendelhetett bizonyítást). Az egységes tárgyalás módszere alapján nem különült el részekre az eljárás. Egyfokúvá vált a fellebbviteli rendszer, és csökkent a perorvoslatok száma is. A szervezeti alapelvek közé tartozott a bírósági igazságszolgáltatás kizárólagosságának az elve, a társas bírászkodás elve, a bírák választásának az elve, a bírói függetlenség elve. A működési alapelvek között található a jogszabályban a jóhiszemű eljárás elve, a felek egyenjogúságának az elve, a rendelkezési elv, a nyilvánosság, a szóbeliség, a közvetlenség elve. Az első szocialista Pp.-t két törvény is módosította. 1953-ban szabályozták a törvényességi óvást, majd 1954-ben a törvény novellája átalakította a fellebbezési rendszert. Az 1952. évi III. törvényt a 2016. évi CXXX. törvény váltotta fel, amely 2018. január 1-jén lépett hatályba.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] A borítókép forrása: *A Magyar Királyi Kúria épületének belső tere*. Steiner Szilárd üveg-
gatívjai. https://mandadb.hu/tetel/231239/A_Magyar_Kiralyi_Kuria_epuletenek_belso_tere.
- [2] SOBOUL, Albert: *A francia forradalom története 1789–1799*. Kossuth Kiadó, Budapest,
1999.
- [3] ALFREDSSON – EIDE (eds.): *The Universal Declaration of Human Rights, A Common
Standard of Achievement*. Martinus Nijhoff Publishers, Hága, 1999.
- [4] ANGYAL Pál – ISAÁK Gyula: *Bűnvádi Perrendtartás*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata,
Budapest, 1938.
- [5] ANGYAL Pál: *A magyar büntetőeljárás jog tankönyve*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai
Rt., Budapest, 1915.
- [6] BALOGH Jenő: *A bűnvádi eljárási jog*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest,
1901.
- [7] BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–
Pécs, 1999.
- [8] BÓNIS Péter – GÖNCZI Katalin – KONCZ Ibolya Katalin – STIPTA István: *Egyetemes állam-
és jogtörténet. 2. bővített és átdolgozott kiadás*, Patrocínium Kiadó, Budapest, 2019.
- [9] BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*.
Korona Kiadó, Budapest, 1999.
- [10] CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: *Magyar állam-és jogtörténet*.
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.
- [11] ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- [12] FINKEY Ferenc: *A magyar büntető per jog tankönyve*. Grill Károly könyvkiadó vállalata,
Budapest, 1916.
- [13] GÖNCZI – HORVÁTH – STIPTA – ZLINSZKY: *Egyetemes jogtörténet I–II*. Nemzeti Tankönyv-
kiadó, Budapest, 2001.
- [14] GRATZ Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- [15] GYÁNI Gábor: *Hétköznapi élet Horthy Miklós korában*. Corvina, Budapest, 2006.
- [16] HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- [17] HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése: a modern magánjogi rendszerek kiala-
kulása a római jogi hagyományok alapján*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.
- [18] WINKLER, Hans-Joachim: *Die Weimarer Demokratie*. Colloquium Verlag, (West) Berlin,
1963.
- [19] HERGER Csabáné: *A modern állam és jog történetének alapjai*. PTE, Pécs, 2001.
- [20] HERGER Csabáné: *A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig: a magyar házassági köteléki
jog és az európai modellek*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2006.

- [21] HOMOKI NAGY Mária: *A magyar magánjog történeti vázlata 1848-ig*. JATEPress, Szeged, 2001.
- [22] HOMOKI NAGY Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. JATEPress, Szeged, 2004.
- [23] KAJTÁR István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004.
- [24] KAJTÁR István: *Egyetemes állam-és jogtörténet I–II*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005.
- [25] KROESCHELL, Karl: *Rechtsgeschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. UTB Verlag, Göttingen, 2012.
- [26] KECSKÉS László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*. Történeti vázlat. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004.
- [27] KOCSIS Zsolt László: *A magyar állam büntetőjogi védelmének törvényi szabályozása 1878 és 1944 között (a dualizmustól a Horthy-rendszer időszakáig)*. In: *Uő: Közjogtörténeti tanulmányok*. Emberi Jogok Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 2006, 72–119.
- [28] KOVÁCS Kálmán: *A magyar büntetőjog és büntetőeljárás jog története 1848-tól 1944-ig*. ELTE-ÁJK, Budapest, 1971.
- [29] LEHOTAY Veronika: *A modern állam és jog történeti alapjai*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2012.
- [30] LEHOTAY Veronika: *A jogszűkítés útján. A Horthy-korszak szabadságjog-megvonó intézkedéseinek jogtörténeti aspektusai*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2020.
- [31] MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- [32] MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- [33] ORMOS Mária: *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*. Csokonai Kiadó, Budapest, 1998.
- [34] BRANDER, Patricia (szerkesztő): *Kompassz. Kézikönyv a fiatalok emberi jogi képzéséhez*. (https://www.sos.hu/wp-content/uploads/sites/6/2018/01/Kompassz_Kezikonyv_a_fiatalok_emberi_jogi_kepzesehez.pdf#page=5&zoom=100,0,0).
- [35] POMOGYI László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti kézisótár*. Mérték Kiadó, Budapest, 2008.
- [36] RUSZOLY József: *Újabb magyar alkotmánytörténet, 1848–1949: válogatott tanulmányok*. Püski Kiadó, Budapest, 2002.
- [37] SÁRI János: *Alapjogok. Alkotmánytan. II*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- [38] SÁRY Pál: *Pogány birodalomból keresztény birodalom*. Szent István Társulat., Budapest, 2009.
- [39] STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Multiplex Media–Debrecen University Press, Debrecen, 1998.
- [40] STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- [41] SZABÓ István: *Az államfő jogállása a Weimari Köztársaságban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

- [42] SZABÓ István: *Német alkotmányfejlődés 1806–1945*. Szent István Társulat, Budapest, 2002.
- [43] SZABÓ Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005. [Prudentia Iuris sorozat 24.]
- [44] SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- [45] SZLADITS Károly: *Magyar magánjog I–IV*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1939–1942.
- [46] TAKÁCS Tibor: *A modern állam és jog történeti alapjai*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
- [47] VÁMBÉRY Ruzstem: *A Bűnvádi perrendtartás tankönyve*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1916.
- [48] BRAUNEDER, Wilhelm: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*. JPTE ÁJK, Pécs, 1994.

Megjelent a Miskolci Egyetemi Kiadó gondozásában
A kiadó felelős vezetője: Szendi Attila
Tördelés, tipográfia és szöveggondozás: Gramantik Csilla
Korrektúra: Juhász Zoltán
Második bővített kiadás